

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

VII. évfolyam 1. szám

ERDÉLYI TÁRSADALOM

Szociológiai szakfolyóirat

7. évfolyam 1. szám

Kolozsvár
2009

ERDÉLYI TÁRSADALOM

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszéke magyar tagozatának folyóirata. Megjelenik évente két alkalommal.

Alapítók

Horváth István, Magyari Tivadar, Péter László, Veres Valér

Főszerkesztő

Horváth István

Lapszámfelelős

Horváth István

Szerkesztőbizottság

Csata Zsombor, Gábor Kálmán, Kiss Dénes, Kiss Tamás, Kuczi Tibor, Lengyel György, Magyari Tivadar, Pászka Imre, Péter László, Veres Valér

Szerkesztőtanács

Bárdi Nándor, Benedek József, Csepeli György, Ladányi János, Lőrincz D. József, Mezei Elemér, Némedi Dénes, Tamás Pál

Szerkesztőségi titkár

Kiss Zita

Olvasószerkesztő

Demeter Zsuzsa

Korrektor

Demeter Zsuzsa

Borítóterv és DTP

Módi István-Hunor

A szerkesztőség postai címe

Revista „Erdélyi Társadalom”

Str. Tipografiei, 12/1, RO–400101 Cluj-Napoca

Telefon: +40 264 599 461, fax: +40 264 430 611

E-mail: kiss_zita@yahoo.com

A régebbi számok elérhetők a <http://www.bbteszociologia.ro> honlapon.

Kiadó: Presa Universitară Clujeană

Nyomtatta az INCITATO Nyomda, Kolozsvár

A lap kiadását támogatja:

Communitas Alapítvány

Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány

Szülőföld Alap Oktatási és Szakképzési Kollégiuma

ISSN: 1583–6347

Tartalom

I. ÖSSZPONT

Gergely Orsolya: Virtuális identitás (?) Az önmeghatározás és imázsépítés új lehetőségei	9
Csata Zsombor, Dániel Botond, Kiss Dénes, Ruszuly Emese, Sólyom Zsuzsa: Diplomás karrierpályák az erdélyi magyar fiatalok körében	31
Lajos Veronika: Gyógyítás – mágia – vallás. Funkcionálisan működő vallásos világgép Romániában	69

2. TÁMPONT

Pászka Imre: A lokális elitek. Előreutaló megfontolások	93
Kiss Dénes: Románia a szakralizáció útján. Három Romániai egyház profán társadalmi funkcióinak elemzése	123

3. RECENZÍÓK

Veres Valér: Kisebbségi autonómia kívülről és belülről	139
Sumarul studiilor	143
English abstracts	145
Visszapillantó	147

ET

ÖSSZPONT

1

Gergely Orsolya

Virtuális identitás (?)

Az önmeghatározás és imázsépítés új lehetőségei

Jelen írás egy „virtuális közösség” tagjai körében végzett kutatás első eredményeit prezentálja. A szerző egy aktuális társadalmi kérdést vet fel: milyen módon befolyásolja az identitást és a személyes imázsépítést egy teljesen új, eddig ismeretlen kommunikációs platform, azaz egy népszerű közösségi oldal és az azon való megjelenés. Vagyis egy újfajta identitás, egy „virtuális én” sajátosságainak felfedezési gondolatát indítja el. Ennek nyomán a tanulmány egy közösségi oldal elemzését célozza: egy erdélyi kisváros iWiW-felhasználók egy reprezentatív csoportjának adatlap-elemzésére épül. A felhasználói profiloldalak számbavétele nyomán megrajzolhatóvá válik az átlagos csíkszeredai iWiW-ező profilja.

A szerző szociológus, a Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai Szociológia Tanszékének egyetemi adjunktusa (gergelyorsolya@sapientia.siculorum.ro).

Napjainkat egyre inkább behálózza az internet és a közösségi oldalak. Kimaradhatsz, az ár nem feltétlenül sodor magával, de nincs sok értelme a távolmaradásnak. Illetve pont fordítva: ha nem vagy bent/fent, talán nem is létezel.¹ Az ilyen közösségi oldalak tucatja jelent meg az elmúlt évtized során, hogy csak a legismertebbeket soroljuk: a Facebook, a hi5. A romániai magyar közösség számára az iWiW (International Who is Who) a legjelentősebb². Éppen ezért vizsgálatunk erre irányul, azaz az iWiW-felhasználók körére fókuszál. Jogosan tehetjük fel a kérdést: mennyire indokolt egy ilyen kutatás? Mit hozhat ez a tudomány számára? Nézetünk szerint a fentebbi problémakör aktuális társadalmi kérdés: milyen módon befolyásolja az identitást és a személyes imázsépítést egy teljesen új, eddig ismeretlen kommunikációs platform. Egy folyamatos átalakulásban levő világban a változóban levő, avagy megváltozott egyéni és közösségi magatartás esetében igenis fontos a társadalomtudományi odafigyelés. Indokoltnak tűnik annak vizsgálata is, hogy mekkora egy ilyen közösségi oldal népszerűsége, milyen szocio-demográfiai változók mentén írható le az ezt használók csoportja, vagyis kik azok az emberek, akik iWiW-eznek, mit és hogyan mondanak el magukról, hány emberrel állnak „virtuális” kapcsolatban, milyen képet mutatnak, avagy kívánnak mutatni magukról.

I. SZAKIRODALMI TEMATIZÁCIÓ

A virtuális terek „architektúrája” – a fizikai terek struktúrájához hasonlóan – interakciógerjesztő és meghatározó szereppel bír: egyidejűleg kínál és lehetővé tesz egy sor sajátos interakció-módot. Az online világ egy újfajta, „kiborg”-nak címkézett viselkedéshez teremt

1 A romániai telefonkönyv aranyoldala (*Pagini Aurii*) valamikor szlogenjének adaptálása: „Ești în pagini aurii, deci existi.”

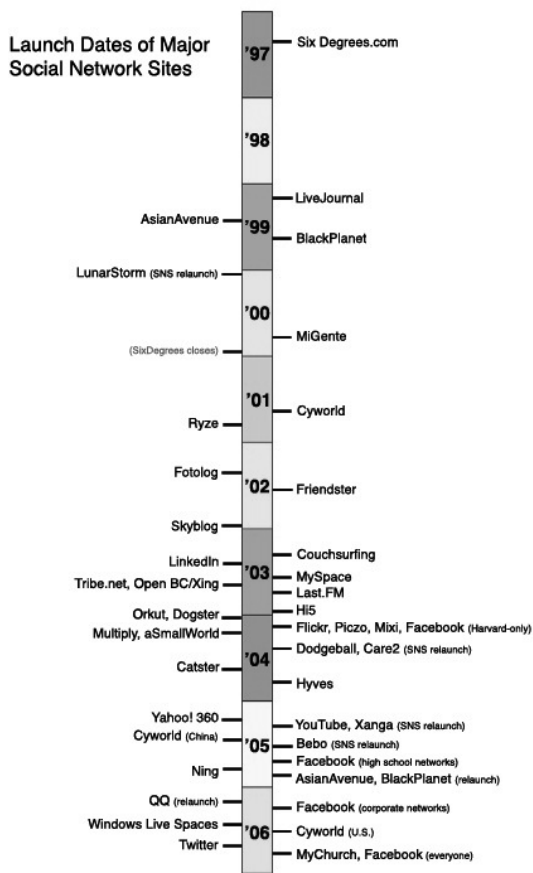
2 Az iWiW olyan online ismerősi hálózat, mely meghívásos alapon működik, a hálózat alapegysége a visszaigazolt, vagyis szimmetrikus ismerősi kapcsolat.

kapcsolódási esélyt (Haraway 1991; Stone 1996; id. Papacharissi 2009). Az anonimitást biztosító kiborg-magatartás felszabadító lehetőségként jelenik meg a társadalmi köztudatban (Bolter 1996; id. Papacharissi 2009), avagy egy virtuális környezetbeli (de a virtualitáson kívüli valóságban talán nem lehetséges) élethelyzet szimulációját teszi lehetővé (Turkle 1995; 1997; id. Papacharissi 2009). Az első ilyen irányú vizsgálódások (Dominick 1999; Walker 2000; Papacharissi 2002) célkeresztjébe az online terek strukturális sajátosságainak önprezentációra és önkifejezésre gyakorolt hatásai kerültek (Papacharissi 2009). Az újabb, hasonló típusú kutatások a strukturális és a designelemeket, az online szociális hálózatok előmozdítása érdekében alkalmazott kapcsolatmegosztást, a társadalmi tőketermelést és a hatékony kommunikációt vizsgálják (Papacharissi 2009). Ugyanakkor akadnak olyan tanulmányok is, melyek egy vagy több közösségi oldalt elemeznek, illetve azt, hogy ezen oldalak (mint pl. a Facebook, az ASMLLWORLD stb.) hogyan befolyásolják, határozzák meg a közösségi és egyéni identitás mintázatait (lásd Papacharissi 2009).

Az identitás- és közösségfogalmak már rég bekerültek az új médiakutatás fókuszába. A szakirodalom szerint a közösségi oldalak elsősorban egy közönség-nichére épülnek, habár vonzerejük ezen a célcsoporton túl is képes hódítani (Papacharissi 2009: 200). A szakirodalom a közösségi oldalt webalapú szolgáltatásként definiálja, mely lehetővé teszi az egyén számára a (1) nyilvános, avagy félnyilvános profil építését egy meghatározott rendszeren belül, (2) más felhasználók profiljának követését, akikkel kapcsolatban áll, illetve (3) láthatja és áttekintheti azok kapcsolatrendszerét, illetve bárkiét, akik a „rendszerhez” tartoznak (Boyd–Ellison 2007). Ezen felhasználói oldalak az adott közösségi oldal sajátosságainak függvényében változhatnak.³

Az első ilyen oldalak a '90-es évek második felében jelentek meg, igazi térhódításuk pedig 2003–2006 közé tehető (lásd 1.ábra).

³ Van olyan oldal, ahova bárki azonnal bejelentkezhethet, mint pl. a Facebook-ra, de több olyan is akad, ahová csak egy már rendszerben levő felhasználó által küldött meghívóval lehet bejelentkezni, mint pl. az iWiW-re.

1. ábra: a legjelentősebb közösségi oldalak indításának kronológiája (Forrás: Boyd–Ellison 2007: 216)

A közösségi oldalak lehetővé teszik, hogy felhasználóik saját felhasználói felületüket maguk alakíthassák, töltsenek fel képeket, videókat, online vagy offline ismerősökkel, illetve idegenekkel kapcsolatot teremtsenek, avagy kapcsolatba lépjenek, informálódhassanak más felhasználókról.

2. HIPOTÉZISEK

Egy erdélyi kisváros iWiW-felhasználói körében tervezett kutatásunk egyik hipotézise, hogy a kvázi digitális elsőgeneráció az, aki iWiW-ezik, azaz nem a legfiatalabbak és nem a már középkorúak reprezentálják magukat túlnyomórészt a felhasználók körében. Hasonló közösségi oldalak vizsgálatainak tanulsága szerint (ld. Papacharissi 2009) megfogalmazhatjuk azon feltevésünket is, hogy nem a 35–40 év közötti korosztály körében a legnépszerűbb az iWiW, mivel ez a korosztály még hangsúlyosan digitális *bevándorló*, azaz iskolai tanulmányaikat még az internet „feltalálása” és elterjedése előtt végezték, napi munkájuk kevésbé hangsúlyosan kötődik az internet világához, kapcsolattartásukat nem a digitalizáltság uralja. Ezzel szemben a húszas éveikben, harmincas éveik elején járók már sokkal inkább nevezhetők a úgymond a digitális

világ elsőgenerációjának. Őket azért nevezhetjük kvázi elsőgenerációs felhasználóknak, mivel valódi elsőgenerációnak (digitalis citizen) csupán azokat a tizenéveseket tekinthetjük, akik már teljes természetességgel kezelik a digitális világot. Számukra az iWiW azért nem kielégítő, mert kevésbé rugalmas és kevésbé élő, ezért feltételezzük, hogy az iWiW-felhasználók táborában nem ők lesznek a legtöbben. Éppen ezért gondoltuk úgy, hogy a huszonévesek, illetve a harmincas éveik elején járók azok, akik a közösségi oldalakat is leginkább használják. Az iWiW esetében mindez olyan mutatókkal mérhető, mint az ismerősök száma, a fotók száma, személyes adatok megmutatása.

A szakirodalom határozottan különválasztja a közösségi oldalakat (social network sites) a más számítógép-alapú kommunikációs gyakorlatoktól (computer-mediated communication): noha ezen közösségi oldalak lehetővé teszik az idegenekkel való ismerkedést és kommunikációt is, de elsősorban már meglévő ismerősökkel való „kapcsolódást”, és nem „ismerkedést” céloznak és kínálnak (Boyd–Ellison 2007). Ennek ellenére mégis feltehető, hogy az egyedülállók, vagyis a még nem családosok esetében nagyobb tudatosság és hangsúlyosabb imázsépítési folyamat érhető tetten az iWiW-adatlap prezentálása kapcsán: feltehetőleg ők valamivel nagyobb gondot fordítanak iWiW-oldaluk frissítésére: érthetjük ezalatt (avagy mérhetjük azáltal), hogy hány fotója van, mit és mennyit ír magáról, mit ír a fotók alatt, mennyi információt oszt meg magáról stb.

Kutatásunk egyik álhypotézise volt, hogy az iWiW (talán más közösségi oldalakhoz is hasonlóan) egyfajta személyes imázsépítési és -alakítási eszköz. Ennek a generációnak a tagjai egymás számára már sokkal inkább láthatók digitálisan, mint fizikailag: az egyéni mobilitás, a munkamigráció több lábon álló generációt termelt ki egy mobilis világban, ahol az ember Bukarestben dolgozik, Csíkszeredában ünnepel, Kolozsvárra jár a barátaival bulizni. Nem egy fizikailag zárt világ, ahol a közösségi tereken mindenki megjelenik. Jelen esetben ez a közösségi tér az iWiW. És ahogyan nem (volt) mindegy, hogy kit hogyan látnak a vasárnapi istentiszteleten, ki hogyan jelenik meg a kolléga nyugdíjba vonulásán, ki mivel érkezik az óvodai ünnepélyre, úgy már az sem mindegy, hogy ki mit mond (legyen az manifeszt vagy látens módon kommunikálva) magáról azoknak az embereknek, akikkel nem találkozik nap mint nap, de akik bármikor megtudhatnak róla dolgokat, bármikor „rákereshetnek”, és megtudják, hol nyaralt, kit ismer, hol dolgozik.

3. ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN

Kutatásunk egy székelyföldi kisváros iWiW-felhasználóinak körére fókuszált. A kutatás pillanatában (2009. február) 10 700 felett volt az iWiW-ezők száma ebben a városban, ezt tekintettük alappopulációnak. Ebből véletlen kezdőpontú szisztematikus mintavétellel⁴ 1327 személy, vagyis azok adatlapja került be a vizsgálandó populációba. Az adatlapokon talált információk alapján létrehoztunk egy adatbázist, mely a további elemzések kiindulópontját képezte. A következőkben ezen statisztikai mintán dolgozva végzünk elemzéseket és teszünk megállapításokat.

⁴ Egészen részletesen lebontva a mechanizmus a következőképpen történt: az iWiW felületén a keresés, részletes keresés menüpontban kiválasztottuk Csíkszeredát, mely előhozta az összes felhasználót, aki Csíkszeredában jelentkezett be. Ebből egy véletlen kezdőponttól számítva minden nyolcadik felhasználó került be a mintába.

Ugyanakkor ez az 1327, mintába bekerült személy kapott – az iWiW-en keresztül – egy elektronikus linket és egy felkérést az ezen elérhető online kérdőív kitöltéséhez.⁵ Ez a kérdőív 16 kérdést tartalmazott, 14 zárt, 2 nyílt kérdést.⁶ Célunk ezzel az volt, hogy képet kapjunk az iWiW-vel kapcsolatos felhasználói véleményekről is, vagyis az iWiW-adatlap mint elemzési egység mellett jelenjenek meg az egyének is. Az online kérdőívre⁷ kapott válaszok⁸ több ponton is megerősítik statisztikai elemzésünket, illetve jó pár kérdést értelmezhetőbbé tesznek. Az elemzés során ezekre is fogunk utalni.

Tudatában vagyunk annak, hogy vannak támadható, ún. gyenge pontjai a mintavételnek: vannak, akik nem is ebben a városban laknak, hanem valamely környező településen, mégis ide regisztráltak, így ők is potenciálisan bekerülhettek a mintába. Ugyanakkor a mintavétel – mivel ilyen nagy alapsokaságú populációról van szó – több napot vett igénybe, és ezekben a napokban is folyamatosan regisztráltak személyek az iWiW-re, tehát a mintavétel megismérlésekor nem ugyanez a minta állna össze. Ennek ellenére ezt a mintát teljes mértékben reprezentatívnak tekinthetjük a kisvárosi iWiW-társadalmára nézve.

A mintavételt követően létrehoztunk egy olyan statisztikai adatbázist, melynek minden sora egy adott felhasználónak az adatlapján található adatokat rögzíti. Ezeket az adatokat statisztikai program segítségével elemeztük. Ugyanakkor kvalitatív módszert is használtunk: a saját magukról írt szavakat, mondatokat, valamint a feltett képet magát és feliratát is megvizsgáltuk. A következőkben ezen kutatás eddigi eredményeit, megállapításait mutatjuk be. Elsőként az egyszerű gyakoriságokról beszélünk, utána pedig a jelentősebb összefüggésekre térünk ki.

4. GYAKORISÁGVIZSGÁLAT

NÉV

Többnyire a felhasználók „normális” polgári neveiken jelentkeznek be az iWiW-re. Van nyilván egy-két kirívó ellenpélda, de ez nem jellemző. Becenevet a regisztrálók mintegy 70% írt fel magáról.

5 A kérdőív megszerkesztésénél a legfontosabb szempont az érthetőség és rövideg volt, hogy ténylegesen mindenki ki tudja tölteni öt perc alatt, ezzel is növelve a visszaküldési arányt.

6 A kérdőívben rákérdeztünk arra, kitől, illetve hol hallott legelőször az iWiW-ről, melyik évben és miért regisztrált az iWiW-re, pillanatnyilag hány ismerőse van, az ismerősei milyen módon gyűltek össze, milyen gyakran lép be az iWiW-re, szokta-e változtatni, „fejleszteni” iWiW-adatlapját, mit szokott az iWiW-en használni, ha megismerkedik valakivel, vagy hall valakiről, előfordul, hogy rákeres az iWiW-en, tagja-e más, az iWiW-hez hasonló közösségi oldalnak. Ugyanakkor – az utolsó (nyílt) kérdés lehetőséget adott, hogy saját szavaikkal jellemezzék az iWiW-et, mondják el, mit gondolnak róla. Az adatok statisztikai elemzése érdekében néhány személyes adatot is megkérdeztünk: mint a nem, életkor, családi állapot, iskolai végzettség

7 Egy internetes oldalt használtunk fel: www.creatsurvey.com.

8 A visszaküldési arány nagyon alacsony volt, csupán egynegyede töltötte ki a kérdőívet. Ennek ellenére – nagy minta lévén – a több mint háromszáz (364) visszaküldött válaszor már így is nagyon jó eredménynek mondható, és az adatok is jól használhatók.

NEM

A csíkszeredai iWiW-felhasználók nemi megoszlása a következőképpen alakul: 35.6% férfi, 64.6% nő. Tehát körülbelül kétszer több nő iWiW-ezik, mint férfi. Ezzel kapcsolatosan megpróbálhatunk korai következtetéseket levonni, miszerint az egyéni imázsépítés a nőket sokkal jobban motiválja, mint a férfiakat. De egyelőre nem bocsátkozunk ilyen teóriák megfogalmazásába.

REGISZTRÁCIÓ

Fontos, hogy ki mikor regisztrált, mivel feltételeztük, hogy ha valaki minél régebb óta iWiW-ezik, annál több ismerőse van, és annál több képet is tesz fel. A regisztrációnál azt látjuk, hogy a nagy többség 2008-ban regisztrált, ami meglepő adat (51%). Mivel az iWiW már évek óta működik, mégis ebben a kisvárosban ebben az évben kétszereződött meg az iWiW-populáció.⁹ Ez későbbiekben sok helyen fontos adat lesz, illetve az is, hogy valószínűsíthetően életkor szerint különböző generációk különülnek el az iWiW-esek körében is.

MEGHÍVÓ SZEMÉLY

Az iWiW-re néhány évvel ezelőtt körülményesebb volt regisztrálni: meg kellett kérni egy ismerőst, kérjen meghívót, és ha kap, küldje el neked. Közel sem volt lehetetlen vállalkozás, de napjainkban már sokkal könnyebb: mivel megnőtt az iWiW-ezők száma, a meghívót lehet kérni, és viszonylag elég hamar küldenek meghívót. Sokan nem is tudják értékesíteni meghívóikat, mert már minden ismerősük iWiW-ezik.

Hogy ki küldte a meghívót – erre vonatkozóan nem volt rögzített hipotézisünk, mert ha lett volna, azt valahogy úgy fogalmaztuk volna meg, hogy mindenki a közvetlen ismerőseitől kap meghívót. De mivel ennek kutatását az iWiW nem teszi lehetővé, ezért ezt kihagytuk. Viszont az adatok értelmében egyértelműen úgy tűnik, hogy a nők legalább kétszer annyi meghívót küldenek, mint a férfiak, tehát legtöbbször nőktől kapják a meghívót.

Illetve azt is megállapítottuk, hogy a férfiak inkább nőknek küldenek meghívót. Vagyis statisztikai együjtjárást fedezhetünk fel ($p < 0.001$) a nem és a meghívót küldő személy neme közt.

⁹ Magyarországon 2002. április 14-én indult a WiW, majd 2005-től változtattak a néven: iWiW lett belőle, és akkortól már nemzetközi közösségi oldalként is funkcionál (Csordás 2005). Tulajdonképpen a WiW „iWiW-esedése” óta számítható az erdélyi magyar, illetve a csíkszeredai felhasználók tulajdonképpeni megjelenése, regisztrációja.

1. tábla: Meghívót küldő személy és a meghívott neme

		Ki küldte a meghívót?		
		Férfi	Nő	Összes
Neme	Férfi	181	279	460
		39,3%	60,7%	100,0%
		43,3%	32,1%	35,8%
	Nő	14,1%	21,7%	35,8%
		237	589	826
		28,7%	71,3%	100,0%
Összes		56,7%	67,9%	64,2%
		18,4%	45,8%	64,2%
		418	868	1286
		32,5%	67,5%	100,0%
	100,0%	100,0%	100,0%	
	32,5%	67,5%	100,0%	

Sok esetben azt is tapasztalhatjuk – ismerőseink körében – hogy a párok egymásnak küldenek meghívót, vagyis nyilván az sem mindegy, hogy kitől kapják a felhasználók a meghívót, hiszen a meghívó személy neve mindvégig (illetve annak leiratkozása pillanatáig) fent marad az illető adatlapján.

ISMERŐS

Az, hogy kinek hány ismerőse van, nagyon fontos adat iWiW-szempontról. Azt láthatjuk, hogy habár akad olyan is, akinek egyetlen ismerőse sincs (az a személy is leiratkozott az iWiW-ről, aki meghívta), átlagosan 220 ismerőse van egy csíkszeredai iWiW-felhasználhatónak. És akad olyan is, akinek közel 2000 ismerőse van.

Családi állapot

A családi állapotról vonatkozó adatok szintén érdekesnek tekinthetők az iWiW-en. Miért érdekesek? Mert az adatlapon szerepel egy olyan kategória, amelybe sok minden belefér, és ami a hivatalos (például rendőrségi stb.) formanyomtatványokból hiányzik: az egyedülálló (nőtlen/hajadon) és a házasság közötti átmenet. Ezt, amint láthatjuk, elég sokan választják is. (lásd 2. tábla)

2. tábla: Családi állapot

	Abszolút gyakoriság	Relatív gyakoriság	Kumulált gyakoriság
Egyedülálló	149	11.2	11.2
Kapcsolatban	219	16.5	27.8
Házass	437	33.0	60.7
Elvált	18	1.4	62.1
Özvegy	17	1.3	63.3
Csak ismerősöknek látható	17	1.3	64.6
Semmi sincs feltüntetve	469	35.4	100.0
Összes	1326	100.00	

Azt is észrevehetjük, hogy minden harmadik iWiW-ező nem tünteti fel családi állapotát. Ezzel kapcsolatosan többféle feltevést is megfogalmazhatunk. Magát adja az eltitkolás, az eltitkolni vágyás, egyrészt mivel nem kötelező ennek az információknak a megadása sem, másrészt pedig talán ez a legszemélyesebb információ, és valószínű – főleg ha nem egyértelműen meghatározható, kategorizálható az „állapot”, még nehezebb szint vallani.¹⁰ Ugyanakkor egyszerűen az is lehet, hogy sokan – mikor először töltötték ki az adatlapot – ugyanúgy kevésbé fontos információknak gondolták ezt, ahogyan a névnap, születésnap feltüntetését is, vagyis egyszerűen kihagyták.

Akik feltüntették családi állapotukat, azokról azt állapíthatjuk meg, hogy többnyire valamilyen párkapcsolatban élnek: minden második személy házass, illetve egynegyedük kapcsolatban él.

Noha elenyésző, megjelenik az elváltak és az özvegyek kategóriája is, 2-2%-ot képviselve. Tehát az a látens feltevésünk, hogy az iWiW akár társkereső oldalként is funkcionálhat, és a regisztrálók jelentős része szempontjából ez fontos lehet, úgy tűnik, hogy még nem igazolható (noha nem is vetjük teljesen el), hiszen négy iWiW-ező személyből három deklarálta párkapcsolatban él.

ÉLETKOR

Az életkor előzetes hipotézisünk tesztelése, illetve számos – az iWiW-en is tetten érhető, körvonalazódó – magatartás, attitűd szempontjából igen fontos változó.

3. tábla: Életkor

Esetszám	1000
Átlagérték	30.225
Középérték	29
Minimum	1
Maximum	71

¹⁰ A Facebook-nak van egy érdekes kategóriája – hasonló esetekre: *It's complicated, vagyis Bonyolult*. Ez egy nagyon szimpatikus, sokak által preferált kategória. Valójában semmi konkrét információértéke nincs, de mégis valami megjelenik ott. És tulajdonképpen bármi lehet kicsit bonyolult.

Életkori kategóriák szerint csoportosítva a csíkszeredai iWiW-ezőket, azt láthatjuk, hogy csak minden második egyén 30 évnél fiatalabb: 30–50 év közöttiek közel annyian vannak az iWiW-en, mint a 18–29 évesek. Sőt, a 30 felettiak még többen vannak, mint a 30 alattiak. Tehát megfogalmazhatjuk azt az új tételt, miszerint az iWiW-ezők nem a legfiatalabb korosztály tagjai közül kerülnek ki.

4. tábla: Életkori kategóriák

	Abszolút gyakoriság	Relatív gyakoriság	%-os gyakoriság (érvényes esetekre)	Kummulált gyakoriság
10 év alatti gyerek	21	1.6	2.1	2.1
18 év alatti	94	7.1	9.4	11.5
18–24 éves	206	15.5	20.6	32.0
25–29 éves	188	14.2	18.8	50.8
30–34 éves	182	13.7	18.2	69.0
35–39 éves	125	9.4	12.5	81.4
40–49 éves	104	7.8	10.4	91.8
50 éves és idősebb	82	6.2	8.2	100.0
Érvényes összes	1 002	75.5	100.0	
Nincs életkor feltüntetve	325	24.5		
Összes	1 327	100.0		

MAGAMRÓL

Csupán minden negyedik iWiW-adatlapon találni ezt a kategóriát kitöltött formában. Sokan itt valamit röviden igyekeznek megfogalmazni magukról, amiről úgy gondolják, hogy máshova nem tudnak beilleszteni, de nagyon fontosnak tartják magukról elmondani. Ez a fontosnak tartott valami igen gyakran a *családdal kapcsolatos*: „*Csíkszeredában élek, van két kisfiam...*”; „*Nyugdíjas vagyok, unokáimra vigyázok*”; „*élvezem az anyaságot, kihasználom minden pillanatát*”. Van, akinél a *hobbi* van kiemelve: „*imádok utazni*”, vagy „*Harry Potter-rajongó vagyok*”. Egy harmadik kategóriába tartoznak azoknak a bemutatkozó szavai, akik próbálnak *jellemzést* adni magukról: „*mindig vidám vagyok*”, vagy „*ismertető jelem a mosoly és a vidámság*”; illetve „*aktív, nyitott*” – itt többnyire valamilyen belső tulajdonság kiemelése szerepel (mivel a fotó a külsőt már „elmondja”), noha találni olyan bemutatkozást is, ahol magasság- vagy súlyparemétereket is találunk. Előfordul az is, hogy a *munkáról* vagy *elfoglaltságról* szerepel valami ebben a sorban: „*könyvelő*”, „*mezőgazdasággal foglalkozom*”.

Van, aki valamilyen *idézetet* vagy hétköznapi szlogent ír ide, talán a találébb, kifejezőbb fogalmazás érdekében. Találhatunk Márai-, Kennedy-, Esterházy-idézeteket, „*kőbe vésett mondatokat*” stb. Egyet kiemelnénk: „*Tégla, malter, nő a fal, leomlik, újra föl-le. Kelemenné, szóval valami nő*” (Esterházy).

Találunk egy olyan, jelentősnek mondható kategóriát, amely tulajdonképpen *üres halmaz*: írnak valamit, de nem információt akar a felhasználó közölni, sokkal inkább poén, ironizálás, szójáték, vagánykodás stb. célja lehetett ezen bejegyzésnek: „*Vagyok, aki vagyok*”, „*Közöd?*”

„Semmi extra”, „Van baj elég”.

A szövegeket nyelvtanilag elemezve, ki kell emelnünk, hogy minimális (értjük ezalatt: harmincből egy) van helyesen, magyar ékezetekkel írva. Többnyire hosszabb-rövidebb, de egyetlen mondatot fogalmaznak meg, előfordul azonban hosszabb szöveg is – főleg idézetek esetében: van olyan, aki verset, híres mondást, grafittit vág ide be. Leggyakoribb a „szeretek...” kezdetű, önjellemző mondat: szeretek bulizni, barátkozni, a családommal, a természetben lenni.

Nagyon sok esetben ún. „stiliztikai kísérőként” szerepelnek az internetes (chat) nyelvezetből átvett hangulatjel (emotikon-kód, különböző smile-jelek). Ezek előfordulása, használata viszont mindenképpen gyakoribb, mint az ékezethasználata. A legnépszerűbb a klasszikus smile-jel: kettőspont, kerekzárójel bezárva.

Előfordul – néhány esetben – angol nyelvű idézet vagy angolul megfogalmazott mondat is, többnyire viszont magyar nyelven töltik ki az adatlap ezen sorát is.

ANYANYELV, MÁS BESZÉLT NYELVEK

A mintába bekerült iWiW-ezők 99%-ának magyar az anyanyelve, csupán 17 olyan személy volt, akinek nem. Ennek az 1%-nyi felhasználónak az anyanyelve többnyire román. Három csíkszeredai iWiW-felhasználó közül kettő tud románul, ami jó aránynak mondható más, székelyföldi, illetve erdélyi léptékű kutatásokhoz képest, ahol – nyilván átlagban idősebb korosztályt kérdeztek meg – alacsonyabb volt ez az arány. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy – egy komplex imázsépítésnek esetlegesen a része lévén – pozitív „felerősítést” kaphat a nyelvismeret is.

Angolul az iWiW-ezők egyharmada tud, ez is egy sokkal magasabb szám, mint az általában tapasztalt. Körülbelül minden tizedik iWiW-ező tud németül, de a francia, olasz és spanyol nyelvek ismerete a csíkszeredai iWiW-esek körében igen alacsony – ami már sokkal realiztikusabb arány.

Itt meg kell említenünk, hogy néhányan – nem túl sokan, kb. 1% – feltüntettek adatlapjukra abszolút egzotikus nyelveket vagy akár nem létező nyelvet is. Nem állítjuk egyértelműen azt, hogy ezek az emberek nem ismerik, nem ismerhetik az illető nyelvet, de azt sem tévesztjük szem elől, hogy az iWiW-adatlap nem rendőrségi formanyomtatvány, tehát itt is helye van a poénnak, és ezt – amint láthatjuk több helyen is – sokan ki is használják. Így a nyelvtudásnál találkoztunk zulu, kirgiz, hindi nyelvekkel is.

SZÜLETÉSNAPO, NÉVNAPO

Az iWiW-adatlapon megjelenik ez a kategória is, vagyis mindenki feltüntetheti a születésnapját és pontosan az általa ünnepeelt névnapot is. Ez nemcsak a barátok emlékezőtehetségét segítő információ, hanem maga az iWiW is „szolgáltató” ilyen szempontból: meg lehet nézni, hogy épp milyen névnapok vannak soron a közeljövőben. Az iWiW-ezők közel háromnegyede feltünteti a születésnapját, illetve közel kétharmaduk a névnapját. Ez az az információ, amelynek esetében igen alacsony az idegenek, nem ismerősök elől való elrejtési gyakorlat.

EZT CSINÁLOM, AMIKOR..

A korábbi, *Magamról* alcímhez hasonlóan, de magasabb részvételi arány mellett körvonalazódik a kép: itt már minden második személy adatlapján szerepel valami az *Ezt csinálom, amikor dolgozom*, illetve *Ezt csinálom, amikor nem dolgozom* kijelentések mellett. Van, aki foglalkozását („*építészmérnök*”), van, aki beosztását („*adminisztrátor vagyok*”), van, aki az intézményt nevezi meg (egy bank megnevezése például), ahol dolgozik. Előfordul az is, hogy a tényleges munkavégzésről szolgál információval („*pénzt számolok*”, „*tanítok*”). A leggyakoribb a *dolgozni* ige vagy annak valamilyen főnévi, melléknévi alapja. Sokan itt is élnek a humor nyújtotta lehetőséggel: „*dolgozgatom és fizetgetnek*”, „*alkotom a jövőmet*”, „*liftezek*”, „*jövök-megyek*”.

Az *Ezt csinálom, amikor nem dolgozom* kategóriánál a „nem dolgozom” kifejezés használata, variációja szinte a leggyakoribb. Illetve olyan dolgokat sorolnak fel, amelyeket szabadidőben végezhet az ember; a leggyakrabban említettek: alvás, pihenés, továbbá az olvasás, kirándulás, buli, bulizás, szórakozás, családdal töltött idő.

Észrevehetjük ugyanakkor azt is, hogy nagyon sokan a *nem dolgozom* kategóriába azt tüntetik fel, hogy mit csinálnak főállásban vagy fő munkaidőn kívül. Sokak esetében ez is jelentős munkavégzésként ítéltető meg: „*megunt javakat hasznosítok*” – „*megunt javakat keresek*”; vagy „*dolgozom*” – „*építkezem*”; „*könyvelek*” – „*háztartást vezetek*”.

Az is megfigyelhető, hogy nagyon gyakran összekapcsolják ezt a két kategóriát, vagyis folyamatot is mutatnak elfoglaltságaikról, teendőikről. Néhány ilyen példa:

5. tábla: *Ezt csinálom,*

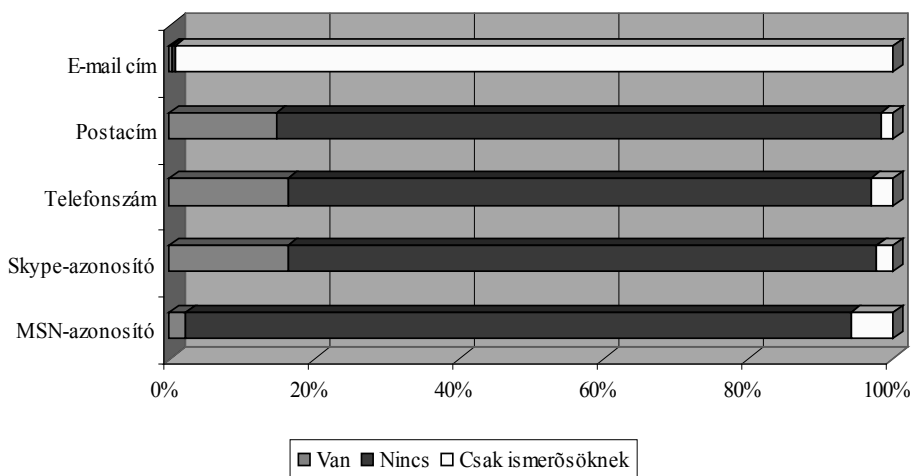
...amikor dolgozom	...amikor nem dolgozom
Pannázok	akkor is Pannázok
Sörözök	akkor is sörözök
Dolgozom	akkor nem
Tamagocsizok:)	akkor is Tamagocsizok:)
Babázom	akkor is
stresszelem a környezetem	stresszel a környezetem
nyomozok, utazok	ugyanazt

ELÉRHETŐSÉGEK

„Amikor először hallottam az iWiW-ről, azt hallottam, hogy jó, mert mindenkit el tudsz érni telefonon vagy interneten. Én ezt még a munkám során is szoktam használni” (27 éves nő).¹¹

Valóban sokan vélekednek úgy, hogy a közösségi oldalak jelentős része azért jó, mert elérhetővé teszik a felhasználókat. Ennek ellenére meg kell állapítanunk, hogy valószínű, a csíkszeredai iWiW-felhasználók elérhetők iWiW-es üzenettel, másként – az iWiW-adatlapon közölt információk alapján – aligha.

Elérhetőségek

2. ábra: Elérhetőségek megjelenése az iWiW-en

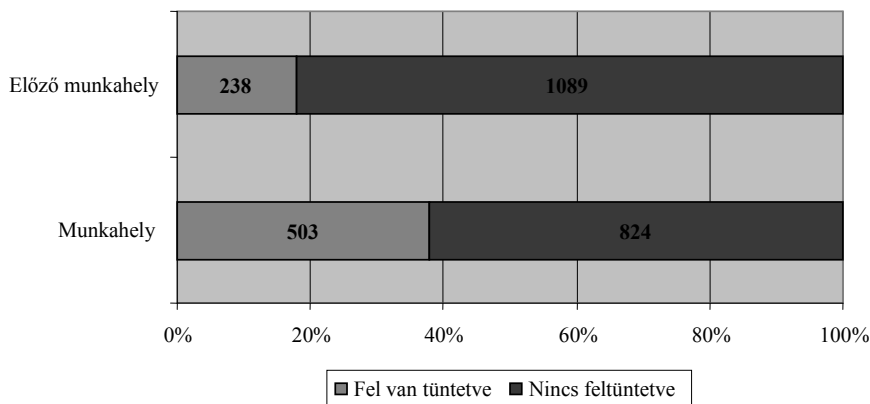
Azaz tíz egyénből nyolc sem telefonszámát, sem skype-azonosítóját nem közli, illetve még többen vannak azok, akik sem e-mailcímüket, sem messenger-azonosítójukat nem tüntették fel iWiW-adatlapjukon.

MUNKAERŐ-PIACI STÁTUSZ

Az iWiW-ezők csupán egyharmada (38%) tüntette fel munkahelyét, a többiek vagy nem írtak semmit, vagy néhány helyen a NINCS szót találjuk. Sok diákot is találunk a felhasználók körében, valószínű tehát, ezért is ilyen alacsony a szám.

11 Az elektronikus kérdőív nyílt kérdéseire adott válaszok közül egy illusztratív példa

Munkahely(ek)

3. ábra: Munkahely

Ehhez képest viszont meglepő, hogy közel feleannyien korábbi munkahelyüket is feltüntették. Tehát azt kell megállapítanunk, hogy a munkahely, illetve még a volt munkahely is fontos információ, közel annyi adatlapon jelenik meg, mint ahány adatlapon az iskolák. És tudjuk, hogy az iWiW-felhasználók körében magas a még tanulók, nem dolgozók aránya.

TANULÁS, ISKOLAI VÉGZETTSÉG

Az iWiW-en lehetőség van arra, hogy feltüntessük, hol, melyik iskolában, iskolákban tanultunk. Ezt többen is kiemelték, hogy a bejelölő egyén „felismerését” segíti az iskola beazonosítása. Azt tapasztaljuk viszont, hogy az iWiW-ezők fele még az általános iskolát sem írja fel, noha feltételezhetően ez az információ nem azért marad le, mert nincs mit ide írni. Középiskola esetében is hasonló a helyzet.¹²

Az Egyetem, főiskola rovatban az iWiW-ezők közel egyharmada jelöl meg valamilyen oktatási intézményt, ami nagyon magas arány a romániai összlakosságra vonatkozó adatokat, de a Hargita megyei vagy a csíkszeredai iskolázottsági számokat ismerve. Talán megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy aki egyetemi, főiskolai diplomával rendelkezik, többnyire az iWiW-re is felírja azt. De az is lehet, hogy az iWiW-re egy átlagosan magasabb iskolai végzettséggel rendelkező populáció jelenléte jellemző.

12 Itt meg kell említenünk egy érdekességet: az iskolák, középiskolák nevei. Egy nem csíkszeredai születésű egyén részére – mint jómagam – érdekes volt tapasztalni: annak ellenére, hogy megváltozott az iskola neve, azaz új nevet kapott azóta, aki a régi neve idejében járt oda, az azt használja, így az iWiW-en is az van feltüntetve. Vagyis az identitásuknak sokkal inkább része például a 2-es iskola megnevezés, mint a Kájoni.

FOTÓ

Talán a név után ez a legfontosabb információ egy, az iWiW-hez hasonló közösségi oldalon. Igazából ez teszi személyessé az oldalt, ez különíti el a „tömegetől” az egyént. Illetve ez a leghatékonyabb eszköze annak, hogy azt mutassunk magunkról, amit akarunk. Az adatlapja mindenkinek egyforma akkor is, ha eltérőek az információk. De a fotó teljesen egyediesít(het)i az iWiW-profilt. Lássuk, ezt – tudatosan vagy kevésbé tudatosan – így gondolják-e a csíkszeredai iWiW-ezők. Azt kell megállapítanunk, hogy a fényképmellékletet a túlnyomó többség (83%) nagyon fontosnak véli, csupán 17%-ot tesz ki azok aránya, akik nem tettek fel fotót adatlapjukra.

6. tábla: Van-e fotó az iWiW-adatlapján?

	Abszolút gyakoriság	Relatív gyakoriság
Van	1 107	83.4
Nincs	220	16.6
Összes	1 327	100.0

Ugyanakkor az is fontos ismérv egy társadalomtudományi megközelítésben, hogy ki mennyit „mutat magából”, hány fotót rakott fel. Azt láthatjuk, hogy a csíkszeredaiak átlagosan öt fotóval színesítik iWiW-adatlapjukat. Erről nem tudjuk, hogy sok vagy kevés, de mindenképp információnak tekinthető.¹³

7. tábla: Hány fotója van az iWiW-adatlapján?

Esetszám	1 305
Átlagérték	5.391571
Szórás	0.175466
Középérték	4
Minimum	0
Maximum	80

A fotószámot mutató változó kategoriális változóvá való átkódolása után azt tapasztalhatjuk, hogy minden negyedik csíkszeredai iWiW-ezőnek 6–10 fotója van feltöltve az iWiW-oldalára. Tízből kettőnél csak 2–3 fényképmellékletet találunk, és körülbelül ugyanennyien vannak, akik 4-5 fotót tettek közzé. Tehát a nagy többségnek (84%) legfeljebb 10 fényképe van az adatlapjához csatolva. Ennek ellenére elkülöníthetünk egy kisebb csoportot, akik 15-nél több fotót is felraktak (4,4%), illetve 20-nál is többet (3,2%). Egyetlen olyan személy van, aki nagyon sok képet rakott fel, pontosabban 80 fotót (lásd 9. tábla). Ez a személy egy 11 éves kislány.

¹³ Az iWiW hőskorszakában kevés fotót lehetett feltölteni, illetve azokkal is sokat kellett bajlódni előtte, lekicsinyítés miatt. Most már ez sokkal egyszerűbb. Lehet, hogy akik pár évvel ezelőtt iratkoztak fel, azok kevesebb fotót töltöttek fel, akik az utóbbi pár hónapban, azok már jóval többet.

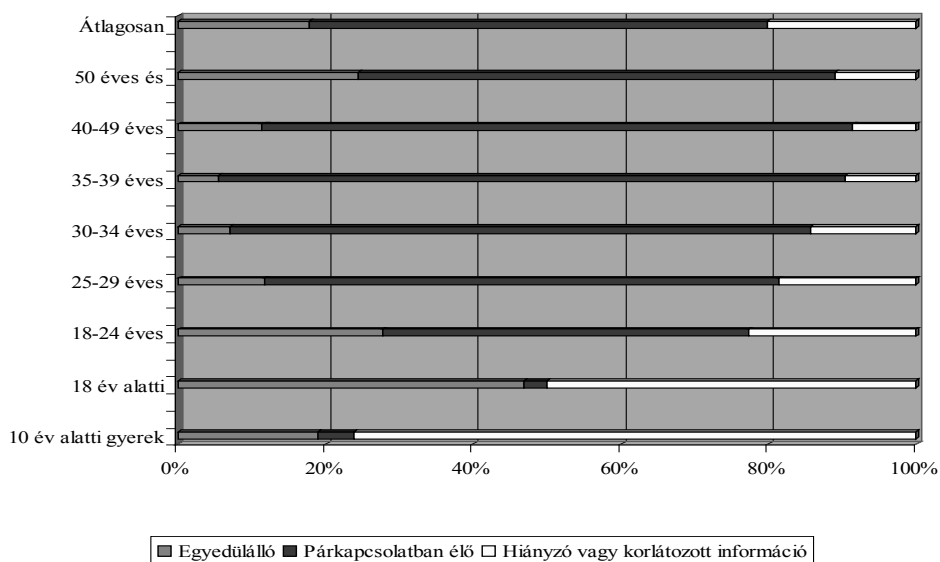
VIDEÓ, WEBOLDAL

Az 1327 személyből csupán 6 (kevesebb, mint 1%) töltött fel videót magáról, illetve 15 személy tüntette fel saját weboldalának vagy internetes naplójának címét, melyből 9 esetben bárki számára látható, 6 esetben pedig csak ismerősök olvashatják el. Ez az arány egyértelműen nagyon alacsony, viszont erre ugyanilyen egyértelműen szolgáltatathatunk magyarázatot. Elsősorban a videófeltöltésre – ez csupán egy éve elérhető az iWiW-en, kicsit bonyolult is, így kevesen élnek a lehetőséggel. Ugyanakkor kevesen rendelkeznek még saját webloggal vagy egyéni weboldallal. Ezért az iWiW-esek körében tapasztalható alacsony arány teljes mértékben tükrözi az országos átlagot (Bakó 2008).

5. STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

Az életkor bizonyul az egyik igen erős független változónak, mely több változóval is szignifikáns kapcsolatot mutat. Az első ilyen változó a családi állapot. Megvizsgáltuk, hogy valamilyen összefüggés van-e aközött, hogy kinek mi jelenik meg (vagy jelenik-e meg egyáltalán valami) a családi állapot mellett az adatlapon, illetve az életkor közt. Azt kell megállapítanunk, hogy az életkor előrehaladtával természetesen nő a párkapcsolatban élők (kapcsolatban, házasság kategóriát feltüntetők) száma ($p < 0,001$), illetve az erre vonatkozó adatot feltüntetők, vagyis nemcsak barátai számára láthatóvá tevők száma. Ugyanakkor az életkor előre haladtával csökken az egyedülállók száma is, de csak egy pontig: úgy tűnik, az 50 éves életkortől kezdődően növekszik (lásd 7. ábra).

Családi állapot életkor szerinti bontásban

4. ábra: Családi állapot életkori kategóriák szerint

A legkevesebb információt ezzel kapcsolatban a 14–24 évesek szolgáltatták vagy tették az összes felhasználó számára publikussá. Ők közel felét teszik ki (46%) az erre vonatkozó információt elrejtők vagy elhallgatók csoportjának. Az erre való hajlandóság az életkorral fordítottan arányosan alakul: az egyre előrehaladottabb életkorban levők egyre kevésbé tekintik „titkos” információnak, vagy egyre inkább fontosnak tartják ennek feltüntetését.

Arról győződhetünk meg, hogy szignifikáns összefüggés ($p=0,022$) van az életkor és aközött, hogy hány fotót raknak fel az iWiW-re. Azt is megállapíthatjuk, hogy az életkorral egyenes arányban nő egy adott életkorig – ezt úgy látjuk, hogy a 30 évesek, avagy 30-as éveik elején járók –, utána pedig fokozatosan csökken. (lásd 8. tábla)

8. tábla: Fotók száma életkori kategóriák szerint

Életkori kategóriák	Feltöltött fotók száma (abszolút gyakoriság)							
	1	2–3	4–5	6–10	11–15	16–20	20-nál több	Összes
10 év alatti gyerekek	3	6	4	7	0	0	0	20
18 év alatti	11	23	17	24	7	2	5	89
18–24 éves	30	37	35	55	22	7	7	193
25–29 éves	15	33	34	45	21	16	4	168
30–34 éves	24	26	35	57	10	8	10	170
35–39 éves	14	32	15	30	7	1	2	101
40–49 éves	19	21	14	22	5	5	1	87
50 éves és idősebb	16	17	7	18	7	2	0	67
Összes	132	195	161	258	79	41	29	895

Tehát a legtöbb fotót a 25–29 évesek, illetve a 30–34 évesek tesznek fel, legkevesebbet a 40 évnél idősebbek.

A csupán egy fotót feltüntetők profilját is megnéztük: az egyetlen fotót mutató személy átlagosan 31 éves házasságos nő vagy férfi (kb. fele-fele arányban vannak egyfotós férfiak és nők is).

6. ONLINE-SURVEY EREDMÉNYEK

A következőkben néhány olyan információról esik szó, ami az adatlapok elemzése kapcsán nem derült ki, csakis egy megkérdezésen alapuló adatgyűjtés eredményeként vehettük számba. Ez, mint már korábban említésre került, egy online kérdőív iWiW-en való terjesztése nyomán jött létre. Minden negyedik iWiW-felhasználó töltötte ki. A válaszoló személyek demográfiai jellemzőinek bemutatásától eltekintünk, ugyanis a csíkszeredai iWiW-felhasználók profilját már ismerjük. Azt viszont meg kell említenünk, hogy az online kérdőívet kitölteni hajlandók körében enyhén felülreprezentáltak a nők (76% a mi korábbi 64%-unkhoz képest), kicsit magasabb az átlagéletkor (33 év a mi korábbi 30-unkhoz képest), illetve valamivel alacsonyabb átlagosan az ismerősök száma. A családi állapot tekintetében nagy a hasonlóság. Ugyanakkor – amit az adatlapok alapján nem összegezhethetünk – jelen esetben lehetővé vált az iskolai végzettség szerinti profil rajzolása is:

az elektronikus kérdőívet kitöltők körében minden harmadik személy egyetemi diplomával rendelkezik.¹⁴

Most viszont olyan adatsorokat és azok értelmezését nézzük végig, melyeket nem tudhattunk volna meg, csakis e kérdőívzés eredményeképpen. Például azt, hogy mennyire része a mindennapi tevékenységsorozatnak az iWiW-látogatás, hogyan gyűltek ismerősei, mit használ az iWiW-en, illetve néhány, iWiW-vel kapcsolatos kijelentést mennyire tud saját jellemzőjeként azonosítani.

Azt tapasztalhatjuk, hogy a válaszolók közel egyharmada naponta, illetve naponta többször is belép az iWiW-re, tehát a számítógép-bekapcsolással vagy az internet keresőjére való kattintással azonos státust élvez az iWiW is. Csupán 15%-ot tesz azok aránya, akik rikán, vagy csak akkor lépnek be az iWiW-re, ha valaki írt nekik. De láthatjuk, hogy nem ez a magatartás képviseli a mainstreamet: 10 iWiW-ező közül 8 legalább hetente egyszer ellátogat iWiW-es oldalára.

Ha ilyen magas a napi iWiW-ezők száma, lássuk, mi jellemző az iWiW-ezésre, mit használnak, mely úgynevezett iWiW-szolgáltatásokat veszik igénybe a csíkszeredai iWiW-ezők? Láthatjuk, a leggyakrabban ismerősöket keresnek, azoknak üzenetet írnak, üzeneteikre válaszolnak, ismerőseik adatlapját böngészik.

9. tábla: Mit használ az iWiW-en?

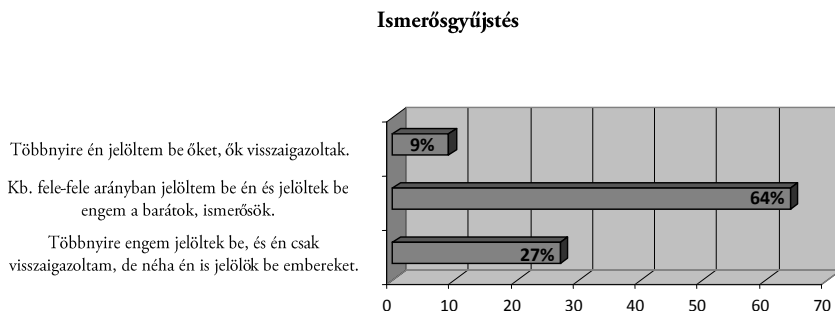
	Említők (%-os megoszlás)
Ismerősök keresése	85,55
Ismerőseim adatlapj változásainak figyelése	47,40
Üzenetváltás ismerősökkel	65,32
Üzenetváltás idegenekkel	3,47
Apró feladása	2,31
Apró keresése	1,73
Üzenőfal	15,03
Ismerősöknek kommentek	9,25
Fórum	2,89
Reklámtovábbítás az összes ismerősömmek (termék, állás stb.)	2,31
Egyiket sem ezek közül	2,31

Láthatjuk, alig 15%-ot tesz ki azok száma, akik írnak vagy írtak egyszer is az üzenőfalra, csupán minden tizedik iWiW-ező kommentál valamely ismerőséhez. Megállapíthatjuk az is, hogy úgy tűnik, válaszadóink iWiW-felhasználását az ismerősök és az azokkal való kapcsolattartás uralja.

Mint már többször is szót ejtettünk erről, az iWiW-en az egyik fontos ismerv, hogy hány ismerőssel rendelkezik a felhasználó. Ezen változó kapcsolatát már több esetben megvizsgáltuk. Itt most azt mutatjuk be, hogy a válaszadók ismerősei milyen módon gyűltek össze. Azt láthatjuk, hogy túlnyomó többségben kiegyenlítődik az ismerőskeresés és ismerős-visszaigazolás, és nagyon

¹⁴ Azt is megállapíthatjuk, hogy főként a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező nők töltötték ki legszívesebben a kérdőívet.

alacsony azok aránya, akik úgymond „vadásszák” az ismerősöket, és többnyire mindenkit ők jelölnek be.

5. ábra: Az ismerősei milyen módon gyűltek össze?

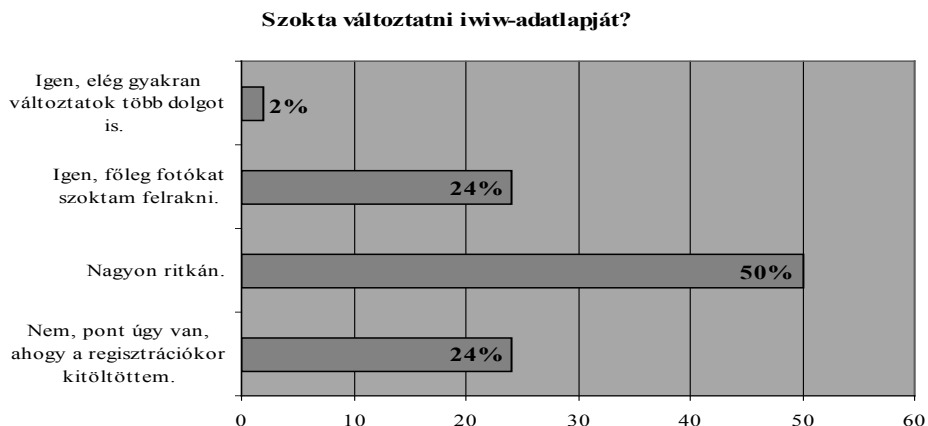
A felmérés során szándékunkban állt kideríteni, hogy előfordul-e az egy iWiW-felhasználóval, hogy ha megismerkedik valakivel, iWiW-en is „utánajár” az illetőnek: megnézi fotóit, adatlapját (pl. hol járt iskolába, hol dolgozik), van-e közös ismerősük. A kapott válaszok alapján a számsorok azt mutatják, szinte minden negyedik iWiW-ező rendszeresen teszi ezt, és 5%-nyi azok aránya, akik még soha nem nézték meg olyan iWiW-felhasználó oldalát, aki ne lett volna ismerősük az iWiW-en.

10. tábla: Ha megismerkedik valakivel/hall valakiről, előfordul, hogy rákeres az iWiW-en?

Hát ez nagyon gyakran előfordul.	27%
Néha előfordul.	44%
Volt már erre példa, de nagyon ritkán fordul ez elő.	24%
Nem, még soha nem nézegettem idegenek adatlapját.	5%

Ez arra enged következtetni bennünket, hogy az iWiW olyan jó szociális információszerzési „adatbázisként” (is!) használható, amelyben sokan az emberekről való tudakozódás rövidre zárását, a pletykálás kizárását látják megvalósulónak.

A következő ábrából az körvonalazódik számunkra, hogy a válaszadók közel háromnegyede nem tekinti fontosnak adatlapjának aktualizálását, fotóállományának frissítését. 24%-uk főleg újabb fotók feltöltésével változtat, és nagyon elenyésző azok száma, akik rendszeresen frissítik ún. „iWiW-look”-jukat. Ennek ellenére a válaszadó iWiW-esek háromnegyede – ugyan eltérő szinten – foglalkozik felhasználói oldalával, adatlapjával.

6. ábra: Milyen gyakorisággal változtatja, „fejleszti” iWiW-adatlapját?

Hogy mennyire közösségioldal-függők iWiW-felhasználóink, ennek megválaszolásában a kérdőív azon kérdése volt segítségünkre, melyben arra kérdeztünk rá, hogy más közösségi oldalaknak tagjai-e az illető felhasználók. Kiderült, hogy szinte mindenki (83%) tagja a hi5-nak is, közel egyharmaduk netlogozik, csupán 3% azok száma, akik Facebook-felhasználók is.

Megfogalmaztunk néhány, az iWiW-vel kapcsolatos kijelentést, arra kérve válaszadóinkat, hogy jelöljék be, az adott állítások mennyire igazak rájuk. Azt láthatjuk, hogy csupán egynegyedét tesz ki azok száma, akik az iWiW-re azért iratkoztak fel, mert a baráti társaságtól nem akart lemaradni. Az iWiW információszerzési és kapcsolattartási felület, vagyis nagy az egyetértés abban, hogy a „napirenden lenni” egyik fő segítése. Láthatjuk, a válaszadók 80%-a az iWiW fő erényét abban látja, hogy régi ismerősöket lehet megtalálni. Ugyanakkor a túlnyomó többségre jellemző az is, hogy ezen régi, ritkán látott ismerősökkel való kapcsolatfelvétel, kapcsolattartás, a róluk való gyors információszerzés megkönnyítését társítják az iWiW-felhasználással.

11. tábla: iWiW-vel kapcsolatos kijelentések - %-os gyakoriságok

	Teljes mértékben	Többnyire	Igen is, nem is	Kevésbé	Egyáltalán	NV
A barátaim többnyire már mind fent voltak, nem akartam kimaradni.	2.3	20.69	24.71	32.76	21.26	3.87
Főleg arra jó, hogy sok régi ismerőst meg lehet találni.	54.86	37.14	8	1.71	0	3.31
Az ismerősökkel, akikkel nagyon ritkán találkozom, mindent tudhatok róluk	21.24	43.43	24.57	10.29	2.29	3.31

	Teljes mértékben	Többnyire	Igen is, nem is	Kevésbé	Egyáltalán	NV
Csakis azokat jelölöm be/vissza, akik tényleg ismerőseim	58.52	23.86	10.23	3.41	5.68	2.76
Nehezen szereztem iWiW-meghívót.	3.98	2.84	11.93	19.32	63.64	2.76
Sok ismerősöm van az iWiW-en.	19.65	49.71	21.39	8.09	2.89	4.42
Ismerőseimmel főleg iWiW-en tartom a kapcsolatot.	1.73	8.09	35.84	29.48	26.59	4.42
Az iWiW-ismerőseim felével sem vagyok igazán beszédés viszonyban	9.66	21.59	30.68	25	14.77	2.76

Arról is képet kapunk, hogy – annak ellenére, hogy meghívó szükségeltetik ahhoz, hogy valaki regisztrálhasson az iWiW-re – a válaszadók közül igen keveseknek (7%) akadt nehézségük a meghívószerzéssel.

Megállapítható, hogy az iWiW nem vette át más, személyes vagy virtuális kapcsolattartási csatornák, módzatok helyét: a válaszadók kevesebb, mint 10%-a mondta azt, hogy ismerőseivel iWiW-en tartja a kapcsolatot, a többiek nem. Többnyire ismerősök száma szempontjából „elégedett” a megkérdezett populáció, ugyanakkor a 90% csakis valós ismerettségi viszonyt kíván promoválni az iWiW-en is, azáltal, 59% csakis, további 24% többnyire olyanokat jelöl be vagy igazol vissza ismerősnek, akiket ténylegesen is ismer, a valós életben is ismerőse. Ennek ellenére közel egyharmadnyi azok aránya, akik iWiW-ismerőseikkel nincsenek beszédés (mondjuk: köszönő) viszonyban, az iWiW-en mégis „ismerik egymást”.

7. NÉHÁNY KORAI MEGÁLLAPÍTÁS

Az iWiW-adatlapok számbavétele nyomán megrajzolhatjuk az átlagos csíkszeredai iWiW-adatlappal rendelkező egyén profilját: *30-as éveit elején járó nő, házas, átlagosan 5 fotója van. 2008-ban regisztrált az iWiW-re, ahová többnyire egy nőtől kapott meghívót. 220 iWiW-ismerőssel rendelkezik, a magyar anyanyelv mellett sokan tudnak románul, kevesebben angolul, más nyelven nem igazán beszél. Középfokú végzettséggel rendelkezik. A csatolt fotón főként családja, gyerekei láthatók.*

Sokkal nagyobb tudatosságot feltételeztünk, mint amekkora tapasztalható – négy személyből egy egyáltalán, kettő ritkán foglalkozik az adatlapján megjelenő információkkal, általában a regisztráció óta nem sokat foglalkozott adatlapjával. Ők azok, akik többnyire fotót sem raknak fel, nagyon ritkán lépnek be az iWiW-re, az adatlapjuk teljesen hiányos. Őket nevezem a *sorkatonáknak*. Fent vannak az iWiW-en, mert nem akarnak kimaradni, de sem túl sok energiát, sem túl sok információt nem pazarolnak erre. Vannak a *pancser iWiW-esek*,

akik ennél több információt osztanak meg magukról, de nem túlságosan járatosak, vagy nem tartják nagyon fontosnak az ezzel való pepecselést. Fotóik alá nem írnak semmit, ékezet nélkül írnak, és viszonylag kevés adattal szolgálnak magukról. Egy következő kategória az *óvatosak* nevet kapta. Ők már viszonylag sok információt szolgáltatnak magukról, de azt többnyire csak barátaiknak, iWiW-ismerőseiknek engedik látni. Az utolsó csoportba a *hard-core iWiW*-eseket soroltam. Ők azok, akik sok fotót tesznek közzé, ezeket többnyire feliratokkal látják el, nem véletlenszerűen írnak fel magukról dolgokat, személyes adataikat többnyire megosztják bárkivel, nemcsak ismerőseikkel. Naponta, illetve naponta többször is belépnek az iWiW-re, keresik, jóformán vadásszák a „kit ismerhetek kategória győzteseit”. Igazából a látens hipotézisünk teljes mértékben csak ennél a csoportnál igazolódik be, illetve kismértékben a tartózkodók esetében. Azaz a *sorkatonák* és *pancserek* tudatosan nem építik, nem kreálják a minél pozitívabb imázst magukról.

12. tábla: Csíkszeredai iWiW-esők tipológiája

		TUDATOS PROFILÉPÍTÉS	
		Jellemző	Kevésbé/Nem jellemző
INFORMÁCIÓ-	Jellemző	“Hard-core”	“Pancser”
MEGOSZTÁS	Kevésbé/Nem jellemző	“Óvatos”	“Sorkatona”

Számos dologra érdemes lenne fókuszálni iWiW-szempontról, de jelen kutatás széles(ebb) spektrumú képet kívánt adni, éppen ezért hangsúlyosabb a jelenség leíró megközelítése. A tartalomelemzés szélesítése sikeresen és eredményesen alkalmazható, sőt tanácsos lenne – viszont jelen esetben ilyen nagy mintán szinte lehetetlen lett volna ennek véghezvitele. Ennek ellenére a közeljövőben folytatni kívánjuk a kutatást, mivel máris számos ötlet és kivitelezési tervvel rendelkezünk a továbblépést illetően.

SZAKIRODALOM

BAKÓ Rozália

2008 Blogalízáció: a társadalmi részvétel új lehetőségei. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Média – Régió – Nyilvánosság*. KAB-ATTSZ Konferenciakötet, Státus Kiadó, Csíkszereda, 42–59.

BOYD, Danah M – ELLISON, Nicole B.

2007 'Social Network Sites: Definition, History and Scholarship'. *Journal of Computer-Mediated Communication* 13. (1) 210–230.

CSORDÁS Attila

2005 Spanszűrő - WiW és iWiW. *Magyar Narancs* XVII. évf. 41. szám.

DOMINICK, Joseph R.

1999 'Who Do You Think You Are? Personal Home Pages and Self-Presentation on the World Wide Web'. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 76. (4) 646–58.

GERGELY Orsolya

2009 IWIW-világ. Csíkszeredai iWiW-felhasználók profiljának vizsgálata. In: Uő: *Fókuszban a fiatalok. Életmód, fogyasztás, jövőstratégiák*. Státus Kiadó, Csíkszereda, 117–140.

GIBBS, Jennifer L. – ELLISON, Nicole B. – HEINO, Rebecca D.

2006 Self-Presentation in Online Personals: The Role of Anticipated Future Interaction, Self-Disclosure, and Perceived Success in Internet Dating. *Communication Research* 33. 152–177.

LIVINGSTONE, Sonia

2008 Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New Media Society* 10. 393–411.

PAPACHARISSI, Zizi

2002 'The Presentation of Self in Virtual Life: Characteristics of Personal Home Pages'. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 79. (3) 643–60.

2007 'The Blogger Revolution? Audiences as Media Producers'. In: Mark Tremayne (ed.): *Blogging, Citizenship and the Future of Media*. Routledge, New York, 21–39.

2009 The virtual geographies of social networks: a comparative analysis of Facebook, LinkedIn and ASmallWorld. *New Media Society* 11. 199–220.

WALKER, Katherine

2000 "It's Difficult to Hide It": The Presentation of Self on Internet Home Pages'. *Qualitative Sociology* 23. (1) 99–120.

WARR, Wendy A.

2008 Social software: fun and games, or business tools? *Journal of Information Science* 34. 591–604.

Csata Zsombor, Dániel Botond, Kiss Dénes, Ruszuly Emese, Sólyom Zsuzsa Diplomás karrierpályák az erdélyi magyar fiatalok körében

A tanulmány az erdélyi magyar fiatal diplomások munkába állásának, munkaerő-piaci helyzetének változásait vizsgálja három életkori kohorszon végzett összehasonlító kutatás alapján. Számba veszi a strukturális hatások szerepét az eltérő származási háttérrel rendelkező diplomások karrieralakulásában, a vidék-város törésvonal mentén megvizsgálja a munkahelyi életpályák sajátosságait, végül az egyes karriertípusok szerint rendszerezi a fiatalok pályaaorientációjával kapcsolatos jövőterveit. Az interjúkon és fókuszcsoportos beszélgetéseken alapuló vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy az egyetemet végzettek karrier-habitusában a társadalmi háttér szerint differenciált átalakulások mentek végbe, jellemző a diplomás munkaerőpiac településtípus szerinti erőteljes szegmentáltsága, a jövőtervek kapcsán pedig a csökkenő külföldre irányuló migrációs szándék.

Csata Zsombor és Kiss Dénes egyetemi tanársegéd a BBTE Szociológia Tanszékén (csatazsombor@yahoo.com, kissdenes2000@yahoo.com), Dániel Botond szociológus, magiszteri hallgató (daniel@logframe.ro), Ruszuly Emese szociológus, a KleffmanGroup piackutató intézet projektvezetője (emese.ruszuly@kleffmann.ro), Sólyom Zsuzsa szociológus-közgazdász, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatója (solyom_zsuzsa@yahoo.com).

BEVEZETŐ

Kutatásunk célja, hogy az életútinterjúkra és fókuszcsoportos vizsgálatokra alapozva nyomon kövessük az erdélyi magyar fiatal diplomások munkába állásának, munkaerő-piaci helyzetének megváltozott mintázatait a rendszerváltást követően.

Az elemzés első részében vázolni szeretnénk azokat a makroszintű társadalmi-gazdasági hatásokat, amelyek – más országok példájából kiindulva – vélhetően rányomták a bélyegüket a munkaerő-allokáció megváltozott körülményeire. Ez a dimenzió a karrierpályák átalakulásának a strukturális kontextusa, amely jelentős mértékben meghatározta az egyéni életpálya-esélyek alakulását az elmúlt évtizedben. Ezen a ponton tehát arra keressük a választ, hogy mennyire alakult át az a mozgástér, amely a végzősöket az egyetem padjaiból a munkaerőpiac különféle szegmensei felé terelte. Konkrétabban: kohorszjellemzőket keresünk arra vonatkozóan, hogy a rugalmas foglalkoztatottság irányába történő átmenet hogyan érintette a különböző életkori csoportok karrieralakulását.

Az elemzés második részében azt vizsgáljuk meg, hogy ezek a makroszintű, strukturális változások eltérő hatással voltak-e a különböző származási háttérű fiatalok munka-életpályájára. A kérdés elsősorban azért érdekes, mert a folyamatosan bővülő és diverzifikálódó felsőoktatás egyre nagyobb arányban juttatja egyetemi oklevélhez a szerényebb anyagi helyzetű és alacsonyabb képzettségi háttérrel rendelkező szülők gyerekeit is (lásd Csata 2004). Itt arra keressük a választ, hogy ezek a csoportok egyenlő eséllyel szállnak-e versenybe a diplomás munkahelyekért, vannak-e kitapintható különbségek a különböző társadalmi rétegek karrierhabitusában

(Mayrhofer 2004), a családi erőforrások szerepe mennyire érvényesül a fiatalok munkahelyi életpályájának formálásában.

Az elemzés harmadik részében a földrajzi mobilitási szempontok kerülnek terítékre. Különös hangsúlyt fektetünk a város-vidék törésvonalra, amely, úgy tűnik, a munkahelyi életpályák egyik markáns rendezőelve.

Végül az utolsó fejezetben a fiatalok pályaorientációjával kapcsolatos jövőterveit próbáljuk rendszerezni az egyes karriertípusok szerint. Ennek részeként külön kitérünk a külföldre irányuló migrációs, valamint a vállalkozásalapítási szándékokra is.

FELHASZNÁLT MÓDSZEREK, A VIZSGÁLAT ALANYAI

Az erdélyi vizsgálat¹ keretében 2006 augusztusa és 2007 januárja között összesen 50 mélyinterjú és 9 fókuszcsoporthoz beszélgetést készítettünk. Az interjúalanyok kiválasztásánál azokat a szempontokat vettük figyelembe, amelyek a bevezetőben vázolt problémafelvetésekhez közvetlenül kapcsolódnak. Bár nem törekszünk kvantitatív elemzésre, igyekeztünk az említett dimenziók szerinti reprezentativitásvet érvényesíteni.² Az interjúalanyok kiválasztásánál tehát figyelmet fordítottunk az elvégzett szak típusára, a képzés nyelvére, az egyetem elvégzésének idejére, a szülők iskolai végzettségére, a földrajzi régiókra, valamint a település típusára is, ahol alanyunk jelenleg dolgozik. Alanyaink kategóriánkénti megoszlását a mellékletben közölt táblázatok szemléltetik.

A fókuszcsoporthoz vizsgálat során – mivel foglalkozáspecifikus kérdéseket is átbeszéltünk – elmélyült típusú csoportinterjúk készültek. Városokon „tisztá” (foglalkozáskategóriák szerint homogén), átlagosan 6–8 fős csoportokból álló fókuszokat készítettünk az alábbi településeken: Sepsiszentgyörgy (tanárok), Székelyhíd (műszaki értelmiség), Gyergyószentmiklós (humán és társadalomtudományi végzettségűek), Arad (közgazdasági és jogi végzettségűek), Kolozsvár (műszaki és orvosi). Falvakon a homogenitásvet egy Székelyhídon rendezett, a környező falvakból érkezett pedagóguscsoport esetében lehetett tartani, Gernyeszegen, Zetelakán és Kisbácban egyes fókuszok készültek.

I. ÉLMOZDULÁS A RUGALMAS FOGLALKOZTATOTTSÁG ÉS A SZERVEZETEN KÍVÜLI KARRIERPÁLYÁK IRÁNYÁBA

A kelet-közép-európai posztszocialista országokban az oktatásból a munkaerőpiacra történő átmenet két jelentős strukturális változás kontextusában történik. Egyrészt a munkaerő-allokáció korábbi redisztributív rendjét a rendszerváltás után a piac irányítása váltotta fel. Ez a folyamat az állami szektor privatizálásával párhuzamosan viszonylag gyorsan lezajlott. Az átmenet

1 A vizsgálat a budapesti MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete által koordinált *Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát-medencében c. program keretében készült. Az elemzést az alábbi határon túli magyar régiókban végezték el: Erdély (Max Weber Társadalomtudományi Központ), Kárpátalja (Kárpátaljai Magyar Főiskola), Vajdaság (Vajdasági Magyarországtudományi Társaság), Felvidék (Fórum Kisebbségkutató Intézet). A kutatást az Apáczai Alapítvány finanszírozta.*

2 Referenciaadataink a 2002-es népszámlálás nemzetiségi statisztikáiból (nem, régiók), a 2005-ös statisztikai évkönyvből (elvégzett szak, az egyetem befejezésének időpontja), valamint korábbi survey-vizsgálatokból (Civil Kurácsi 6–7., BBTE pályakövetés-vizsgálat) származnak.

tágabb kontextusát azonban azok, az elmúlt évtizedekben végbement globális változások is formálják, amelyek nyomán a korábbi vállalatközpontú gazdaságirányítást a rugalmasabb gazdaság-szervezési formák váltják fel. Ezek a változások folyamatosan megújuló kihívások elé állítják a munkavállalókat, a munkahelyi életutak individualizálódnak, rugalmasabbá, ám ezzel párhuzamosan kockázatosabbá válnak (Ransom 1999; Koch 2004; Beck 1999; Chisolm 1999). Az oktatásból a munka világába való átmenet a megváltozott körülmények között kevésbé modellezhető, a folyamatosan újjászerveződő munkaerőpiac körülményeire a fiatalok gyakran az oktatási rendszerben való bennmaradással válaszolnak (Krahn–Lowe 1999; Galasi–Timár–Varga 2001; Gábor 2004). Ezek a folyamatok a rendszerváltást és az Európai Unióhoz való csatlakozást követően Romániában is látványosan felgyorsultak (Csata 2006).

Ennek az átmeneti éle szakasznak az alapvető jellegzetessége a növekvő bizonytalanság a továbbtanulással és a munkába állással kapcsolatos egyéni döntések kimenetelét illetően. A továbbtanulásban az egyre diverszifikálódó oktatási kínálat nehezíti meg a lehetőségek közötti optimális választást, az oktatás megtérülési rátája a hagyományos költség-hozam modellben egyre nehezebben becsülhető (Varga 1998). A munkaerőpiacon elterjedté válnak a rugalmas foglalkoztatási formák – a részmunkaidős állások, az önfoglalkoztatottság, a meghatározott időtartamra szóló szerződések, az alvállalkozói együttműködések és kiszervezések rendszere stb. –, amelyek az alkalmazással járó terhek és kockázatok egyre nagyobb hányadát helyezik a munkavállalók vállára.

Ezen átalakulások egy folyamatosan változó szervezeti környezetben zajlanak. A modern, bürokratikus felépítésű szervezetek (nagyvállalatok, állami költségvetésű intézmények) karrierformáló szerepe csökkenőben van, a „hagyományosnak” tekinthető munka-életpályákat egyre sokszínűbb szervezeten kívüli formák váltják fel. Ezek a „hagyományos” szervezetek egyre kevésbé képesek hosszú távú és biztos munkahelyeket kínálni, Mayrhofer és munkatársai igen plasztikusnak tűnő elméleti modellje alapján (Iellatchich et alii 2002; Mayrhofer et alii 2004) az iparosodást átfogó „vállalati világ” fokozatosan elveszíti domináns szerepét, helyettük más, karrierlogikát követő önfoglalkoztatási (self-management) formák válnak elterjedté.³

3 A bevezetőben vázolt problémafelvetéseinkhez egy olyan elméleti modellre volt szükségünk, amely egyszerre képes megjeleníteni a fiatal diplomások karrierútját meghatározó strukturális feltételeket (a munkaerőpiac működésének és az iskolarendszer rendeltetésének megváltozása) és az egyéni döntések szerepét a munkahelyi életpálya alakításában. A Iellatchich–Mayrhofer–Meyer-féle modell (2001) legfontosabb erénye – és ezért kerül központi helyre az elemzésünkben is –, hogy integrálni képes ezt a két, eddig összeférhetetlennek tartott elméleti paradigmát az egyéni karrierpályák vizsgálatában. Ez a klasszikusnak tekinthető agency-structure dilemma, melynek feloldása a kortárs szociológusok egyik legfontosabb feladatává vált (lásd pl. Bourdieu 1990; Giddens 1991). Mayrhofer és szerzőtársai a bourdieu-i habitus- és mezőelméletet alkalmazzák a karrierpályák jellemzésére. Négy „karriermezőt” különítenek el, amelyet négyféle „karrierlogikának” feleltetnek meg. Ezekre a karriermezőkre a tőkefajták eltérő kombinációja jellemző:

1. A „vállalati világra” (Company world) a hagyományos szervezeti karrierpályák jellemzők. A vállalati világban a munkaerő-rekrutáció a belső munkaerőpiac (Tilly–Tilly 2004) szabályai szerint történik: rendszerint csak alulról lehet bekerülni, általában egyenesen az iskolából/egyetemről, a munkahelyi előmenetel jól meghatározott szabályok (leginkább a senioritás-elv) szerint történik. A munkahelyi biztonság foka magas, ezért az alkalmazottakra magas intézményi lojalitás jellemző, hosszú időt töltenek a szervezetben. A legfontosabb erőforrás a vállalati hierarchiában elfoglalt pozíció.

2. A „szabadon lebegő” szakértők (free floating professionals) szervezeten kívül, rövid időre szóló szerződések alapján, kevés megrendelőnek dolgoznak. Ezekhez a szervezetekhez lazán kötődnek, munkájuk során egy jól meghatározott szakterületen, speciális feladatokat látnak el. Fő céljuk a szakértőként való elismerés megszerzése és ezáltal a szakmai függetlenség megőrzése. A legfontosabb erőforrás a tudás és a szakmai reputáció.

A rugalmas foglalkoztatottság és a szervezeten kívüli karrierpályák irányába történő elmozdulással kapcsolatos hipotézisünket azzal kívántuk ellenőrizni, hogy a vizsgálat során különféle kohorszokat hasonlítottunk össze, ennek érdekében eltérő években végzett diplomásokat kérdeztünk meg. Az alanyok szelekciójánál tehát az első szempontunk az életkor és az egyetem befejezésének éve volt (lásd a 3. táblázatot a mellékletben).

(1) A kohorszok közötti összehasonlítás egyik szembeötlő – ám korábbi vizsgálataink (Csata-Dániel 2005) alapján korántsem meglepő – megfigyelése az volt, hogy **a kilencvenes évek derekán végzett fiatal diplomások** számottevő hányada a (legtöbbször még állami tulajdonban levő) vállalati világban kezdte el munkahelyi pályafutását. Az 1996–1998 között végzett 11 interjúalany közül 6 rögtön a diplomázás után, rendszerint ismerősök révén került nagyobb állami vállalatokhoz (3 személy), közhivatalokba (1), egyházhoz (1) és oktatási intézményekhez (1). Ezek a munkahelyek meglehetősen stabilnak bizonyulnak a későbbiekben is: az egészségügyi felügyelőségre, a tanügybe és az egyházhoz került két személy ma is ugyanott dolgozik, a három cég közül időközben kettő megszűnt (bánya-, ill. nehézipari vállalat), az itt alkalmazott fiatalok ezért voltak kénytelenek munkát váltani. A hatodik személy az állami, majd később sikerrel privatizált távközlési vállalathoz kerül, és két magánszektorbeli sikeres próbálkozás után a végül ugyanoda tér vissza. Története a generációjára nézve emblematikusnak tekinthető abban a vonatkozásban, ahogyan – az életciklusra jellemző életesemények miatt: házasság, gyerekek – a munkahely biztonsága fő szempont marad a pályaválasztásban. Magasabb szakértői reputációról és lényegesen magasabb fizetésről mond le a vállalaton belüli magasabb beosztás és a szülővárosi tartózkodás fejében:

„Most is a RT-nál dolgozom, de közben voltak kitérők. 2001-ben az egyik mérnök kollégám elhívott magához, neki volt egy cége. Szüksége volt emberekre és több fizetést ajánlott, mint amennyit nekem adott a RT, úgyhogy nem gondolkodtam, mentem rögtön. Lejárt a 15 napos preavizom és kezdtem is... Ezt másfél évig csináltam, folyton úton voltam, az országban és külföldön is rengeteget. Aztán 2002 nyarán megnősültem, és az asszony megelégedte, hogy soha nem vagyok itthon. Úgy döntöttem akkor, hogy szétnézek és keresek mást. Így jött a következő munka 2003. februárban a T-nál, ismertebb nevén ez a Z. Akkor terjeszkedett nagyon, és nekünk már volt velük kapcsolatunk. Megtudtam, hogy keresnek a fejlesztési részlegre mérnököt, nagyon jó fizetést ígértek, és elvállaltam. A székhely Bukarestben volt, navétáztam és közben jártam az országot továbbra is, szereltük mindenhol az antennákat, bővítettük a hálózatot. Ezt úgy mondják, hogy cseberből vederbe, közben gyerek is úton volt, és nyolc hónap után abbahagytam. Visszamentem a RT-hoz, és azóta ott vagyok 2003 októbertől.” (L. ZS., 33 éves fejlesztési mérnök, a szolgáltatási részleg regionális vezetője)

3. Az önfoglalkoztatók (Self-employment) szintén szervezeten kívül tevékenykednek, standardizált termék- vagy szolgáltatást kínálnak egy viszonylag stabil klientúrának. A legfontosabb törekvésük az autonómiájuk, függetlenségük megőrzése.

4. Krónikus rugalmasság: az ebbe a kategóriába tartozó munkavállalók abban különböznek a szabadon lebegő szakértőktől, hogy nem egy jól meghatározott szakterületen tevékenykednek, változó feladatokat látnak el, változó klientúrának, folyamatosan változó munkakörülmények között. Legfontosabb erőforrások a rugalmasság és gyors alkalmazkodókészség az eltérő szakterületek meghódításában (Iellatchich–Mayrhofer–Meyer 2001).

A különféle karriermezőkben való érvényesüléshez más és más karrierhabitus szükséges. Ezt a családi és a felnőtt szocializációs tapasztalatok egyaránt formálják, csoportonként eltérő súllyal.

Annak ellenére, hogy ezek a fiatalok abban az időszakban kezdtek el dolgozni, amikor a romániai gazdaság a mélyponton volt, és alacsony bérezés mellett voltak kénytelenek munkát vállalni, erre a generációra jellemző a legnagyobb munkahelyi lojalitás: átlagosan egyszer vagy kétszer váltottak munkát, és kevés kivétellel ugyanazon a szakterületen maradtak. A váltások gyakori oka a konjunkturális tényezők mellett (a cégek megszűnése, munkanélküliség) a férfiak esetében az akkor még szinte kijátszhatatlan fél éves katonai szolgálat, a nőknél (két esetben) pedig a családalapítás, gyerekvállalás volt.⁴ Ezek a megállapítások a magán- és állami szektorban dolgozóakra egyaránt érvényesek. Az előbbihez hasonló „visszakanyarodást” találunk egy helyi újságíró élettörténetében is:

„2002 februárjáig voltam gyereknevelésin. Akkor kerültem az UK-bez. Anyagi gondok voltak itt (a GYK-nál), én jöttem volna vissza, de mondták, hogy jöhetek, de munka van, pénz nincs. Állam felé tartozások felhalmozódva, tehát tényleg gond volt. Én pedig nem engedhettem meg magamnak, hogy így dolgozzak. Gyerek is van... Tehát karitatív munkát nem lehet vállalni ilyenkor. S aztán az UK az maga a pokol volt. Ott olyan stresszben éltünk, hogy nem igaz. Engedélyt kellett kérni, hogy elmehessünk dolgozni terepre. Nem volt szabadságunk, ami ebben a szakmában azért úgy kell... Minimálbérnél kicsivel többet kerestünk... az egészségi állapotom is tönkrement, már nem bírtam... pszichikai terrorban voltam. Ordítottak ránk, amikor úgy nem vesznek emberszámba. És akkor el akartam jönni, olyan áron is, hogy ha kell, munkanélküli leszek. Hát mért ne, más is volt már...

Két hónapig voltam munkanélküli. Akkor már szóltak a GYK-tól, hogy készül itt az Évkönyv, s jönnék-e. Míután azt befejeztem, maradtam is. És amire büszke vagyok, ezt el kell mondjam, egy évig, vagy másfél évig voltam főszerkesztője a GYK-nak, és akkoradtuk el a legtöbbet az újságból. S most már mondhatjuk, hogy lassan három éve, hogy ismét folyamatosan itt vagyok.” (T. GY., 33 éves újságíró)

Ezekben a pályatörténetekben a későbbi kohorszokhoz képest a strukturális kényszerek különféle látható formái erőteljesebben érvényesülnek. Ezek értelmezéséhez egészen az érettségi utáni időszakig kell visszanyúlni. Az első egyetemi felvételi sikeres vagy sikertelen kimenetele ugyanis – kevésbé determinisztikusan ugyan, mint a szocializmus idején, de – továbbra is erőteljesen meghatározza az életpálya későbbi alakulását. Ebben az időszakban az állami egyetemi és főiskolai helyekért még szoros verseny folyt,⁵ a magánegyetemek – bár egyre könnyebben elérhetőek – drágák és még nem akkreditáltak. Azok számára, akiknek nem sikerült elsőre a bejutás, annak egy-két év kényszerszünet komoly anyagi teherként jelent, melyet a legtöbben a szülők segítségével vészelnek át. A kevésbé szerencsések viszont kénytelenek nehezen megszerezhető és alulfizetett munkát vállalni. A sikertelen felvételt követő időszak tehát a kényszerű próbálkozások ideje, ekkor többen kísérleteztek a magyarországi munkavállalással is:⁶

4 Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ebben az életkori csoportban (30–34 évesek) csak három személy házas. A családalapítás késleltetésére vonatkozó narratívák közül az egzisztenciális bizonytalanság és az önálló lakás hiánya jelenik meg a leggyakrabban. A legtöbb esetben tehát a biztonságosnak ítélt munkahely a mai napig nem tud megnyugtató anyagi háttérrel biztosítani.

5 Az állami egyetemek többségében ez a versenyhelyzet 1998 tájékán szűnt meg.

6 Korábbi elemzések alapján (Horváth 2004) is megerősíthetjük, hogy a kilencvenes évek derekán az érettségi utáni egy-két év a munka- és a tanulási célú migráció szempontjából az egyik „legintenzívebb” időszak.

„Hát, ugye nem mentem felvételizni, mi más maradt volna? Tehát ott még reménykedtem, hogy több a lehetőség, hogy valahol olyan munkahelyet kapjak, ahol még kereseti lehetőség mellett még valami mást is tudok csinálni. S egy kicsit rózsaszínben is láttam, az az igazság. S aztán rájöttem, hogy nem...

Magyarországra mentem ki, ez akkor divat volt, és ott az Országos Széchenyi Könyvtárban kaptam először munkahelyet... Ott másfél hónapig, két hónapig dolgoztam, mert ez egy nagyon gyengén fizető intézmény volt. Valamiből fel kellett tartani magam. Aztán ilyen hálózatterjesztő irodába kerültem dolgozni, még egy cukrászdába is párhuzamosan, tehát boldogulni szerettem volna, aztán egyik napról másikra másfél év után hazajöttem. Nem tudtam, hogy mire jövök haza, de... hazajöttem.” (T. GY., 33 éves újságíró)

A későbbi munkahelyi életpályák alakulását ebben az életkori kohorszban még nagymértékben meghatározza az, hogy alanyaink magán vagy állami felsőoktatási intézményben tanulnak tovább. Az állami oktatás ugyanis többségében ingyenes, a legtöbb interjúalany az egyetemi éveit alatt még a szociális ellátórendszer relatív biztonságát élvezte. A nagy egyetemi városok bentlakásaiban – romló körülmények között ugyan, de – olcsón lehet lakni, az ösztöndíjszerzés feltételei könnyebben teljesíthetőek, a szülők támogatását is élvező hallgatóknak az egzisztenciális túlélés feltételei adottak. Emiatt a tanulás melletti munkavállalás egyelőre ritka és rendszertelen, magántanárkodásban és inkább a szakmához kapcsolható rövid alkalmi munkákban merül ki.

„Volt ösztöndíjam is, itthonról is támogattak, bentlakásom is mindig biztosítva volt ezáltal... Voltak, egyértelműen voltak olyan pillanatok, amikor nem volt pénzem... de hát ilyenkor mindig volt egy jó barát, aki két hétig kölcsönadott, amíg jött valami, vagy az ösztöndíj, vagy valami ismerős itthonról.

Tehát anyagi nehézség miatt soha nem vállaltam egyetem alatt munkát, noha lehetett volna. Hát végülis konzultációkat adtam..., de ez nem nevezhető munkavállalásnak tulajdonképpen, mert még sokan csinálták, s akkor miért ne..., akkor egy kis pénz is jön. De ezek a munkák általában, amit így diákként vállal az ember, az csak akkor szép, amikor benne van. Így utólag visszagondolva nevetséges összegeket kerestünk...” (B. A., 31 éves vállalkozó)

„Nem voltak anyagi nehézségeim, akkor még könnyebb volt a diákoknak. Volt bentlakás, kantinkaja, és itthonról támogattak. Az elég is volt, amit itthonról küldtek, ha fogytán volt a kaja vagy pénz, telefonáltam haza, és két nap múlva vettem le a vonatról, a mozdonyvezetők már mind a haverjaim voltak... Nem vállaltam munkát, éltem a diákeletem, mert utána már csak a munka maradt úgylis.” (L. Zs., 32 éves mérnök)

Mivel a felsőoktatás tömegesedése még nem indult el, az oktatási rendszer egy személyre jutó jóléti juttatásai a kilencvenes évek elején-dereacán még jelentősek voltak. Ezek elosztása továbbra is egy központilag koordinált disztribúciós rendszerben történt.

Összességében elmondható tehát, hogy a kilencvenes évek dereacán még erőteljes – a szocializmusból örökölt – intézményi tehetetlenség uralkodott a felsőoktatásban. Ezzel szemben a rendszerváltást követően gyorsan megváltoztak a munkaerő-allokáció szabályai, a vállalati világ látványos leépülésével és a kihelyezési rendszer megszűntével az állam már nem közvetít az iskola és a munkaerőpiac között, a diplomások a pályatervezésükben hirtelen magukra maradtak.

Az állami oktatási ellátórendszer és -szerkezet főbb pilléreinek intézményi fennmaradása azzal a negatív látens következménnyel járt, hogy a hallgatók részéről nem alakult ki az a fajta karriertudatosság sem, ami a megváltozott körülmények között segíthetett volna az eredményes munkavállalásban. Ez a folyamat csak később indul el és csak a fiatalabb kohorszok esetében érezteti hatását.

Ettől kissé eltérő forgatókönyv érvényes a magánegyetemen tanulókra.⁷ Ugyan a kilépéskor a munkavállalás objektív feltételei ugyanazok, ebben a csoportban a tanulmányok finanszírozásához nagyobb arányban kénytelenek már az egyetemi évek alatt munkát vállalni. Ez a legtöbb esetben nem egy opcionális tevékenység, mint ahogy azt az államilag finanszírozott helyeken tanulók esetében láttuk:

„Mint minden egyetemista, valamit bizniskedtem, vittünk benzint Magyarországra. Nem is tudom, volt egy rossz Daciám. Egy haverommal kezdtem, aztán ment, amíg ment és nekünk megérte. Ebből sikerült az egyetem alatt kijönni. Utána dolgoztam egy redőnyös cégnek, valójában párhuzamosan csináltam ezt is, azt is. Utána dolgoztam titkárként, egy szenátori irodában..., nem tudom, hogyha másfél évet. Akkor ezután abba hagytam a munkát, mert át kellett menjek... akkreditálási gondok voltak az egyetemmel és akkor átmentem Bukarestbe.” (K. A., 34 éves jogtanácsos)

„Hát dolgoztam, úgy értem, hogy volt egy saját vállalkozásom. Számítógépeket forgalmaztam, ilyen használtakat persze... Hát akkor az egyetemi évek alatt megtetszett az informatika, a számítástechnika. De amúgy mással is foglalkoztam, dolgoztam a Zepter cégnél... vagy négy évet.” (R. Cs., 31 éves jogtanácsos)

Azt láthatjuk tehát, hogy míg az állami egyetemen végzettek karrierútjára jobbra egyenes vonalú pálya jellemző, kevesebb váltással, a magánegyetem végzősei számos lehetőséget voltak kénytelenek kipróbálni, és gyakoribb a szakmán kívüli munkavállalás. Az ilyen fajta, a tanulmányi évek alatt kialakult karrierhabitus – a Iellatcich-féle (2001) modell terminológiájában – leginkább a krónikus rugalmasság fele tolja a magánegyetemen végzetteket. Többségük ma is bizonytalan, átmeneti, időszakos szerződések által korlátozott (Gábor 2006) állásokban dolgozik, vagy vállalkozóként jelentős kockázatokat vállal. A karrierpálya sikeressége szempontjából tehát egy meglehetősen divergens csoportról van szó.

(2) Az **életkori kohorszok második csoportjában (az 1998–2004 között végzettek)** a karrierhabitus szempontjából a magán és állami intézményekben diplomázottak közötti markáns határmegvonás egyre kevésbé indokolt. Ebben az időszakban ugyanis rohamosan bővül az állami felsőoktatás, az ellátórendszer fenntartására fordított erőforrások viszont arányaiban változatlanok maradnak. Az egyetemi nagyvárosokban – főként a megnövekedett lakásfenntartási költségek miatt – egyre drágább lesz a tanulás, az egyetem mellett munkát vállalók száma folyamatosan emelkedik. A munkapiacra bővül a kínálat, a szezonális munkahelyszínek is egyre változatosabbak, elindul, majd tömeges méreteket ölt az Amerikába irányuló diákmunka-migráció:

⁷ Legtöbbjük olyan szakterületeken tanult, ahol az állami beiskolázási számok kritikusan alacsonyak voltak a kilencvenes évek elején, leginkább jog és közgazdaságtan szakokon.

„[...]negyedév végén voltam először Amerikában egy work&travel programmal. Persze nem ilyen szakosított munkára, tehát nem szakmában dolgozni, hanem kipróbálni mindenféle ilyen munkahelyet, amit mondjuk itt Romániában nincs az embernek lehetősége ilyen helyen dolgozni. Egy nagyon érdekes tapasztalat volt, nagyon sok kellemes emlékekkel. Megismertem az amerikai kultúrát és munka szempontjából, tehát ilyen, rájöttem, hogy rengeteg mindenféle dolgot tudok és mindenféle doméniumban megállom a helyem. Vidámparkban dolgoztam másfél hónapot, azután egy vendéglőben felszolgáltam, s azután meg dolgoztam egy szupermarketben kasszánál. Az egy elég érdekes munkahelynek bizonyult, ilyen versenyvizsga volt, rengeteg mindent meg kellett tanulni ahhoz, hogy ott dolgozhassak. Ez volt az egyik olyan munkahely, ahol sok mindent tanultam.” (B. ZS., 26 éves közgazdász)

Ez az interjúalanyunk a beszélgetés során többször visszautalt az amerikai munkatapasztalataira (az egyetem befejezése után még további két évet töltött az Államokban), ami szakmailag ugyan nem volt egy sikertörténet, de kétségkívül segített egy rugalmasabb, de ugyanakkor céltudatosabb karrierhabitus megismerésében és elsajátításában. Ezt követően itthon nagyobb önbizalommal és elvárásokkal vág neki a munkakeresésnek, néhány hónap kitartó próbálkozás után egy mult cég fővárosi munkahelyén kap jobban fizető, de leginkább a további munkatapasztalat szempontjából értékes állást. Ez a fajta karriermagatartás tehát a munkahelyi életpályát egy többállomású, állandóan építkező folyamatként értelmezi, a személyes versenyképesség fenntartásához pedig számol a folyamatos tanulás szükségességével is. Bár ez az eset nem tipikus a vizsgált kohorsz karrierpercepciójára nézve, egyre több életút-narratívában találunk ehhez hasonló elemeket.

„Azt érzem, hogy az A-tól valamilyen formában el kell távolodnom, mert kezd elegend lenni, és kezdenek a dolgok eléggé rutinossá válni. S mondtam korábban, hogy kezd Kolozsvár is kicsi lenni. Másik dolog, amit bánok, hogy egyetemista koromban nem mentem el Amerikába, nem volt elég bátorságom elmenni. Lehet, hogy egy fél év kulimunka után teljesen másképp értékelném a jelenlegi státusom, viszont veszteni is nagyon veszítenék, ha most elmennék egy fél évre...”

Tehát mikor elkezdtem faluféjleszteni, én azt mondtam, hogy én még az a generáció vagyok, aki belemennék abba, hogy technokrataként dolgozzak... Úgy érzem, hogy az, amit tanultam, annak ellenére, hogy ilyen kvázi dilettáns autodidakta módon megcsinál az ember, vagy mit tudom négy és fél év... tíz év után mondhatja az ember, hogy van valamilyenfajta munkatapasztalata, hogy munkaerőként tudja valamilyen formában értékelni önmagát.” (SZ. I., 29 éves közösségfejlesztő)

A „szabadon lebegő” szakértelmiségihez közel álló karrierhabitus formálódásának feltételei kezdenek megjelenni a felsőoktatásban is. Ebben a legnagyobb szerepe a hallgatói mobilitást szorgalmazó törekvéseknek (pl. kreditek transzferének bevezetése, európai csereprogramokba való bekapcsolódás) és az egyetemi struktúra decentralizálásának volt, amely lehetővé tette az oktatás és a lokális-regionális munkaerőpiac közötti direkt és többé-kevésbé akadálymentes kapcsolatteremtést. Ennek köszönhető, hogy a korábbi időszakoktól eltérően szakmaspecifikusabb munkalehetőségek is megjelennek a diákmunkaerő-piacon: az egyetemi tanulmányaik során a fiatalok olyan intézményekkel, személyekkel kerülhetnek kapcsolatba, amelyek ugyan nem feltétlenül kínálnak munkahelyet a diplomázás után, de mindenképpen segítenek a szakmai pályaorientációban.

„Bukarestben is dolgoztam egy fél évet, a másodév második félévében. Ott is egy műépítésznél

dolgoztam, de csak ilyen felméréseket végeztünk. Ez a műépítész tanított is nálunk a főiskolán egy évet az első évben, ők voltak a tervezésen az irányító tanárok.” (A . E., 29 éves műépítész)

„Először tanári segítséggel kaptunk munkát. Átjött a tanárunk és megkérdezte, hogy nem akarunk-e dolgozni, tehát megvoltak a kapcsolatok. Másodéven volt, egy elég híres cégnél, ruhaforgalmazással foglalkozott a patron, ő is design szakot végzett, és azért úgy szeretetből vagy hobbyból vett fel minket, tehát nem volt úgy igazi munka. Megadta, hogy mit dolgozzunk, min gondolkodjunk, s mi csináltuk a munkát. Hát mit mondjak, egy hónapot vagy kettőt dolgoztunk. Tehát maga a program, hogy reggel menj és este gyere, semmiféleképpen nem tetszett. Egyetemi évek alatt aztán végképp nem. Tehát ez volt másodévben egyfajta pénzszerzés, és utána ráhajtottunk az ösztöndíjra. Utána már biztosak voltunk benne, hogy nem akarunk dolgozni, és az ösztöndíjra ráhajtottunk, s így valahogy kihúztuk egészen negyedévig. Negyedévben elkerültem egy ilyen kisebb amerikai céghez, elemi dolgokat, kicsi dolgokat kellett csinálni, logókat, brosúrákat, apróságokat. Ottan voltam egy és fél évet.” (F. Á., 27 éves designer, aki később egy önálló sikeres vállalkozást alapít)

Ez a folyamat azonban távol áll még az intézményesüléstől, szakonként eltérő fázisban van, és – akárcsak az idézett alanyok esetében – erőteljesen a személyes ambíciókon múlik. Világosabban körvonalazódni látszanak azonban a szakmánként eltérő lehetőségek az egyetem melletti munkavállalásban: a műszaki képzettségűek tanáraikon keresztül vagy nagyobb vállalatoknál, a társadalomtudományi hallgatók pedig leginkább a civil szférában találnak lehetőséget a tanonckodásra. Az utóbbiak rendszerint alapítványoknál vállalnak önkéntes munkát, mint ahogy az a közgazdász, aki diákszövetségi kapcsolatainak köszönheti jelenlegi állását, vagy az alábbi pszichológus is, aki a diplomázás után maga is civil szervezetet alapít:

„Volt egy önkéntességi időszakom, amíg egy alapítványnál önkénteskedtem, és ott tanultam intenzívebben pályorientációt, ugyancsak pályázat keretén belül volt egy... szakemberek kiképzése, tehát ez nem minősül átképzésnek, mert valamilyen szinten kötődik a szakmához.” (B. G., 28 éves pszichológus)

A felsőoktatás decentralizációja nyomán végbement fejlemények tehát leginkább a szakértelmiségi⁸ karrierpályán való érvényesülés lehetőségeit egyengetik. Egy rugalmasabb rendszerről lévén szó, kisebb az útfüggőségéből fakadó intézményi tehetetlenség. Az egyetemi oktatás tehát, ha konkrét munkaaajánlatokat nem is, de a korábbi időszakhoz képest több szakmai lehetőséget közvetít a diákjainak. Leginkább ennek köszönhető, hogy az aktorok szintjén egyre több reflektáltabb, tudatosabb karrierépítési stratégiával találkozunk. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek a fejlemények egyelőre csak csírájukban vannak jelen, szakonként differenciáltan és rendszerint ad-hoc módon működnek. Ez a lassú átalakulás nem tud lépést tartani a tömegesedő felsőoktatással és a növekvő diáklétszámmal. A friss diplomások egyre növekvő hányadát emiatt az iránytalanság és a szakmán kívüli próbálkozások jellemzik.⁹

⁸ Ez alatt a Iellatchich és mtársai (2001) által free floating professionalsként emlegetett réteget értjük.

⁹ Erre utaló egyértelmű jeleket találtunk a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzőseire vonatkozó statisztikákban (Csata–Dániel 2005): növekedett a diplomás munkanélküliség, és egyre kevesebben helyezkednek el a szakmában.

Analitikus szempontból az azonban egyre világosabb, hogy az 1998–2004 között végzetek életpálya- és karrierút-differenciációjában az előző kohorszhoz képest felértékelődik a szakképzés jelentősége, és egyre kevésbé lényegtelen, hogy az adott egyetemi intézmény milyen oklevelet ad, de főként, hogy milyen szakmai perspektívákat közvetít a diákjainak.

(3) Az iskolai kohorszok szerinti **harmadik (a 2005–2006 közötti) periódusban** azt várnánk, hogy ezek a – végső soron pozitív irányba mutató – tendenciák tovább erősödjenek. Azonban a felsőoktatás további – kimenetre fókuszáló oktatáspolitikai koncepciót nélkülöző – bővítése miatt féltő, hogy a diákok létszáma meghaladja azt a kritikus értéket, amin túl már az intézményes oktatás (a szűk értelemben vett tartalmi képzésen túlmenően) aktívan részt vállalhatna a hallgatók elhelyezkedésének a könnyítésében. A diákok pályaaorientációjának nyomon követése és tudatos irányítása egyre inkább túlmutat az egyetem keretein. Ennek egyik látványos következménye, hogy a végzősök közül egyre kevesebben kezdenek el a szakmában dolgozni. A munkaerőpiacra kilépők oldaláról szemlélve ez azt jelenti, hogy fokozatosan eltűnnek azok a fix viszonyítási pontok, amelyek segíthetnék őket az egyetem utáni eligazodásban (Simionca 2006), karrierelképzeléseik homályosak, esetlegesen maradnak. Gyakran érzik úgy, hogy nincsenek meg a megfelelő eszközeik a munkaerőpiacon történő érvényesüléshez, ezért változó mértékben bíznak a próbálkozásaik sikerességében.

„[Az egyetem melletti munkatapasztalatoknak]... annyira tudom hasznát venni – persze amellett, hogy bizonyos szinten látom a realitást –, hogy nagyjából hogy működik, mi a piac egyáltalán. Egyetemről azért ezt elég nehéz elképzelni. Ha belekerül az ember egyből semmi tapasztalat nélkül, akkor még nehezebb. Akkor ez nagyot segített, meg egyáltalán a munkatalálásban is segített, enélkül nem vettek volna fel.” (Z. Cs., 23 éves közgazdász)

„Térjünk át arra, hogy hol és hogyan kerestél munkát.

Eddig nem nagyon kerestem. Amiután végeztem, igényeltem a »somerpénzt« (munkanélküli segély), és az most jár épp le. Mostanában nézegetem az újságokat, hogy miket ajánlanak. Édesapám a tegnap mondta éppen, hogy náluk a cégnél keresnek titkárnőt, ilyen menedzser-asszisztenst, és beszél a főnökkel, ha akarom, hogy vegyenek fel.

És mit szólsz hozzá?

Nem tudom, mert én mindig remélem, hogy sikerül egy közjegyző irodába bemenni. Ha másnak nem, akkor titkárnőnek is, csak lássam, hogy működik. De azért mondtam édesapának is, hogy beszéljen, és aztán meglátjuk.

Más munkahellyel nem is próbálkoztál?

Nem.

Milyen szempontok alapján mérlegelsz munkahelykereséskor? Mik az elvárásaid?

Az a baj, hogy pontosan nem tudom, hogy mit akarok. De kialakul.

Optimista vagy?

Muszáj.” (Sz. I., 23 éves, jogi végzettségű, munkanélküli)

A friss diplomások száma növekszik, a felsőfokú végzettséget igénylő munkaaajánlatok száma azonban nem, a munkaerőpiacra kilépett végzősök egyre nagyobb hányada kénytelen elébe menni az ajánlatoknak, egyre többen regisztrálnak a munkaközvetítő irodákban is (Dániel–Csata 2005). Alanyaink közül többen panaszkodtak az alkalmazásban továbbra is fennmaradó korrupcióra. Előző interjúalanyunk jellemzése például nagyon szuggesztív a jogi pályán kialakult helyzetre nézve:

„Nagyon kiábrándító, hogy mi folyik itt... Mindenkit le kell fizetni, hogy bekerülj. Mondjuk én közjegyző szeretnék lenni, és jó lenne valaki mellé bemenni dolgozni és tapasztalatot gyűjteni, hogy tovább járhassam a lépéseket, amik kellenek, hogy majd két év praktika után esetleg én is vizsgálzzak. De nincs annyi pénzünk, hogy valakinek fizessünk, s most lássuk, mit döntünk a szüleimmel. Mondták már, hogy inkább váltsak szakmát, mert nekik nincs 10 000 eurójuk valakinek odaadni, hogy felvegyen.” (Sz. I., 23 éves, jogi végzettségű, egyelőre munkanélküli)

A korrupció útján megszerezhető állások kivételével azonban összességében elmondható, hogy a munkaerő-rekrutációnál egyre inkább a szakmai és teljesítménykritériumok kerülnek előtérbe. Ennél a végzős kohorsznál tehát a továbbtanulás és a szakmai továbbképzések jelentősége felértékelődik. Ezeket az igényeket a formális oktatás nehezen tudja lereagálni, annak ellenére, hogy a magiszteri és doktori programokban részt vevő hallgatók már a piacképes szakmai képzés szempontjából egy kezelhetőbb mennyiséget képviselnek.¹⁰

2. SZÁRMAZÁS SZERINT DIFFERENCIÁLT ÉLETPÁLYA-ESÉLYEK

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a rugalmas foglalkoztatottság irányába történő átmenet eltérően érintette a különböző életkori csoportok karrieralakulását, a munkaerőpiacon történő érvényesülésben változó szempontok érvényesültek. Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy ezek az átalakulások eltérő hatással voltak-e a különböző származási háttérű fiatalok munkaéletpályájára.

A klasszikus rétegződésméletek egyik népszerű irányzata szerint (Boudon 1974; Goldthorpe 1996) minél inkább haladunk a szerényebb helyzetű társadalmi rétegek irányába, a továbbtanulásról és az elhelyezkedésről való döntés annál inkább egy racionális mérlegelés eredménye, és alapvetően az anyagi helyzet és a remélt eredmény (pl. piacképes tudás, jobb munkahely) által meghatározott költség-haszon modellben írható le. A döntés szempontjából nem mindegy ugyanis, hogy az oktatásba való beruházáshoz a család a bevételeinek hányadát

¹⁰ A felsőoktatás megváltozott munkaorientációs szerepére részletesebben visszatérünk a 3. fejezetben.

kockáztatja, és ez várhatóan milyen haszonnal és mennyi idő múlva térül meg.¹¹ Egy olyan rendszerben azonban, ahol az iskolai életpálya vége, a karrierépítéssel kapcsolatos döntések kimenetele egyre alacsonyabb valószínűséggel jelezhető előre, és a formális jogosítványok, oklevelek megszerzése nem garantál biztos érvényesülést, a taníttatásba való beruházás egyre kiszámíthatatlanabb, ennél fogva egyre kockázatosabb befektetésnek minősül.

Szemben a Beck-i (2003) feltételezéssel, miszerint a globalizált társadalomban ezek a kockázatok mindenkit egyformán érintenek, a közép-kelet-európai fiatalok munkába állásának mikéntjét vizsgáló szakemberek többsége (pl. Róbert 2002) egyetért abban, hogy bizonyos hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak nagyobb bizonytalansággal kell megküzdeniük. A munkavállalók intézményes védelme, az állami jóléti támogatások (különösen a munkanélküli támogatások) csökkenése, a munkaidő ellenőrizhetőségének növekvő akadályai, a szakszervezeti mozgalmak erőtlensége és a kollektív béralku alacsony hatékonysága miatt a kockázatok éppen a legkiszolgáltatottabb rétegeket érintik. Ezen túlmenően, a jobban szituált szülei révén, a jó munkahelyekről szóló információk megszerzése elérhetőbb az előnyösebb társadalmi származású fiatalok számára (lásd Granovetter 1995). A vizsgálatunk szempontjából tehát a kulcskérdés az, hogy rétegspecifikusan változik-e az a kockázat, ami a tanulásba való beruházás és a jó perspektívákkal kecsegtető munkahely között fennáll. *Emiatt az elemzésünk dimenziója a társadalmi háttér és a munkahelyi érvényesülés közötti kapcsolat vizsgálata lesz. Ehhez különböző társadalmi háttérű fiatalokat kérdeztünk meg.*

Korábbi mennyiségi elemzéseink alapján (Csata–Dániel 2006; Csata 2006) feltételezésünk ezzel kapcsolatban az volt, hogy a felsőoktatásból való kilépéskor társadalmi szelekció érvényesül, melynek habituális gyökerei vannak.¹² Az alacsonyabb származási kategóriájú rétegeknél egy fokozottabb kockázatkerülő magatartás érvényesül: olyan karrierpályákat választanak, amelyek alacsonyabb bérezés és korlátozott mobilitási feltételek mellett hosszabb távú alkalmazást ígérnek.

Ezeket a feltételezéseinket az egyéni interjúkon alapuló elemzéseink többé-kevésbé visszaigazolták és számos ponton továbbárnyalták. Az előbbi megállapításnál maradvá szemléletes például, hogy a tanárként dolgozó 11 diplomás közül öt esetében a szülők közül legalább az egyik szakiskolai vagy általános iskolai végzettségű.¹³ A 15 diplomás szülő gyerekei közül senki nem dolgozik a tanügyben. A társadalmi réteghelyzet szerinti különbségek azonban nem is annyira a szakmaválasztásban, mint inkább az életpályák felépítésében mutatkoznak.

Az interjúkból az derül ki, hogy a felsőfokú végzettségű szülők gyerekei néhány kivétellel jól fizető és további perspektívákat ígérő munkahelyeken vannak. Fiatal koruk ellenére többen már komoly szakmai sikereket könyvelhetnek el. Eddigi életpályájuk jellemzésére a riesmani fogalomhasználat tűnik alkalmasnak (Riesman 1996). *A konzervatívabb nevelést kapott fiatalok* jellemzően kitartanak a korábban hozott döntéseik mellett és absztraktabb karriercélokat követnek, szakmát nem váltanak, és rendszerint hivatásként élik azt meg. Karrierhabitusuk

¹¹ A tranzakciós költségek közgazdasági terminológiáját használva a szerényebb társadalmi helyzetű rétegek számára az oktatás nagyobb haszonáldozat-költséggel jár.

¹² A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem végzőseinek karrierkövetését célzó vizsgálat adataiból az látszik (Csata–Dániel 2006; Csata 2006), hogy a faluról vagy az alacsonyabb státusú társadalmi rétegekből érkező fiatalok kevesebbet váltanak munkahelyet, nagyobb arányban helyezkednek el végzettségüknek megfelelő szakmában. Ezek többségét azonban az átlaghoz képest szerényebben fizetett és alacsonyabb társadalmi presztízsnak örvendő tanári állások teszik ki.

¹³ A szülők végzettségével kapcsolatosan lásd a melléklet 6. és 7. táblázatait.

formálásában a neveltetésük kiemelt szerepet játszik, a szülői családból hozott életvezetési irányelvek (melyekre az interjúk során többször visszautalnak) belső irányítóként szolgálnak a komolyabb döntéshelyzetekben, az iskolai és munkahelyi életpálya fordulópontjain.

„S akkor persze bejutottam elsőnek, mert most nem azért mondom, de szóval úgy mindig jeles tanuló voltam, csak nem bíztam eléggé magamban, mert utólag amint kiderült, a Bolyaiba is bejutottam volna. Utána meg könyörögtem is az anyukámnak, hogy trasson át a Bolyaiba, de azt mondta, hogy ott volt, megvolt a lehetőséged, miért nem bíztál magadban, tanulj a hibádból, és ott maradtam.”

Később:

„Amíg egyetemista voltam, csak egy hónapot dolgoztam egy ajándéküzletben, egy decemberben kisegítettem a csomagolással, de azon kívül nem, mert az anyukámnak az volt és mai napig is az az alapelve, hogy egy dolgot csinálj, de azt rendesen. És akkor a tanulás volt a legfontosabb.” (Sz. I., 25 éves idegvezető)

„Apum kijelentette nagyon szépen, érettségi előtt azt mondta, hogy ő szeretné, ha én egyetemre járnék. Az én választásom, hogy megyek-e vagy nem, hogy mire megyek, az is az én választásom, őt nem érdekli, ő szeretné, ha egyetemet végezzek. (...) Úgyhogy na, bejutottam egyetemre, s jött s megnézte, hogy oké, mire jutottál be? Hány éves? 5 éves. Akkor én nekem 5 évig fizetem az egyetemet, ha akarod, 10 évig végzed, ameddig akarod, én neked 5 évet fizetek. (...) Ez így jó volt, mert megtanulta az ember beosztani a pénzt.”

Később, az amerikai diákmunka után:

„Aztán felmerült a kérdés, hogy ott maradni-e vagy nem maradni, de aztán eszembe jutott a fogadalom, vagy megegyezés vagy nem tudom minek nevezem a szüleimmel, hogy visszajövök, és aztán visszajöttem.” (Sz. S., 28 éves építészmérnök)

Szakmai fejlődésükön céltudatosan dolgoznak, kitartóan veszik a folyamatos változásokkal járó akadályokat. Magatartásuk a Iellatchich-modellben (2001) leginkább a független szakértői habitushoz kapcsolható fogalmakkal írható le, ahol a legfontosabb erőforrás a tudás és a szakmai elismertség. Ennek jegyében igyekeznek a legtöbbet kihozni magukból, és ezáltal egyre feljebb jutni a reputációs mezőnyben.

„Folyamatos képzésre van szükségem, hogy minden rettenetes sebességgel fejlődik, és lépést kell tartani. Járunk is szemináriumokra, termékbemutatókra a vállalaton belül és bárhova máshova, ahova hívnak. A vállalat elküldött a tavaly menedzserképzésre, mert vezető funkcióm van és az a görögök politikája, hogy kell legyen ilyen képzésed. Ez egy olyan világ, hogy nagyon open-minded kell maradni és igyekezni előre, minél fennebb.” (L. Zs., 32 éves távközlési mérnök)

A diplomás szülők végzőseinek a másik csoportját az előbbivel szemben egyfajta „kívülről irányítottság” jellemzi (Riesman 1996). Ők már kevésbé elkötelezettek a szakma iránt, nyitottabbak az alternatív érvényesülési lehetőségek irányába. Egyetemi éveik során számos

kitérőt tesznek (külföldön is), szokatlan helyzetekben próbálják ki magukat. Magas önbizalom, helyenként nonkonformizmus, de mindenképpen egy magasabb fokú „lazaság” jellemzi az egyetemhez és a munkához való viszonyukat (többen évet ismételnék). Eszmei célok helyett a személyes preferencia elvét követik, alapvetően csak azt teszik, amihez kedvük van. Magabiztosan mozognak a pályán és gyakran ígéretes karrierlehetőségeket mondanak vissza csak azért, mert azok éppen nem találkoznak a gyorsan változó elképzeléseikkel. A kihasználatlan lehetőségeket nem fájlatják, mindig előretekintenek.

B. A., 32 éves, elméleti fizikát végzett alanyunk életpályája ebből a szempontból tipikusnak mondható. Egyetemi évei alatt egy évet külföldön tanul, alapképzősként – anélkül, hogy ez bárkinek is feltűnne – egy posztgraduális intézménybe kerül. Később az egyetem mellett végzett magyarországi munka kapcsán az alábbiakat mondja:

„Hát ez egy olyan besegítés, nem egy hivatalos munkakönyves valami volt, hanem... abban a pillanatban azt mondtam, hogy elbohóckodtunk itt 5, 6, 7 évet az egyetemen, akkor most nézzük meg, hogy akkor most mi fog jönni. Tehát készüljünk fel arra az egészre, most meg azt mondom, hogy elbohóckodtam ott egy évet végül is, tehát. Ez, folyamatosan változik az ember.”

Az egyetem után tanársegédi állást utasít vissza (bár később betanít egy másik egyetemre), és a hobbiterrületén indít vállalkozást:

„Hát a fizika az sajnos véget ért a csillagfejlődésről szóló szakmai disszertációmmal, ami lezárta az egyetemi pályámat. Azóta sajnos a fizikával nem foglalkoztam, csak hobbiként, sem mint tanár, sem mint kutató. Miért nem? Hát azért, mert felajánlottak egy tanársegédi állást ott a végén. Volt ott egy régi elektron-mikroszkóp, meg minden, anyagfizikáról volt szó, és annyi pénzt tudtak volna adni, amennyi nekem a kintlakásomat fedezte volna. S akkor kellett volna kezdeni, hogy jó, akkor most már vállaljunk magánórákat, mert ugye most már anyagi gondjaink vannak, és akkor kezdődött volna. Tehát most, ekkor merült volna fel az a gondolat, hogy akkor na tényleg anyagi nehézségek miatt vállaljunk munkát. Soha nem szerettem pénzért dolgozni. Egyébként most is a hobbimból keresem a kenyeremet mint számítástechnikus, mert ugye ezt nem végeztem.”

Később:

„Említetted, hogy tanítottál a S-n, ez még most is így van?

Hát igen, ez ilyen visszatérő féléves tantárgy. Minőségirányítási rendszerek laborban. Mint külső óraadó.

Ezt már hány éve csinálod?

Hát ez az én hobbim tulajdonképpen. Szeretem hallani a hangomat. Lehet, hogy nem látszik, de szeretek egy plusz Y-nal többet adni valakinek, akit érdekel. Tehát ezért vagyok néha kiábrándulva ezekből az iskolákból, mert néha nagyon keveseket érdekel s akkor. Hát mióta? Hát először is tanítottam a G-n, ez volt 94–95–96. Tehát a második. De többet lehet, hogy nem fogok.

Miért?

Mert nem nagyon érdekli a diákokat.”

Később:

„Hát ugye mivel én fizikus vagyok, amivel most foglalkozom, az a minőségirányító rendszerek mint hobbi, tehát ebből tartom fenn magam. Most már van más hobbi. Most már hajómodellezés a hobbim már. S aztán ha ez nem fog menni, akkor hajókat fogok gyártani.”

Erre a csoportra tehát egy laza kötődésű karrierhabitus jellemző, leginkább vállalkozóként érzik jól magukat. Önállóságuk, függetlenségük megőrzése az elsőrendű szempont a pályatervezésben, a szervezeti világban kerülnek a konfliktusos helyzetek, és szó nélkül váltanak, ha munkájukat nem méltányolják kellőképpen, bármilyen veszteséggel járjon is az.

„Miközben természetesen végeztem a főiskolát, mondhatom azt, hogy egy évig úgymond szabadúszóként táncoktatással foglalkoztam, társasági táncokkal. Utána mégis legyen egy fix állása is az embernek, és helybe már megházasodtam, megnősültem, akkor kerültem ide Sz-ra. Sz-n gondoltam, hogy kéne keresni valamit, nincsenek nagy lehetőségek. Egyik bútorgyárban voltam mint informatikus és CNC-programozó, amíg össze nem balhéztam a főnökkel, aztán jött egy másik bútorgyár, csak itt a környéken, a közelben. Ugyanúgy informatikus CNC-programozóként, ott két évet vesztegettem el, mondhatom azt így utólag megint visszatekintve. Miközben már megvolt az egyetem, vagyis a főiskolai diplomám, itt is meg kellett várni, amíg aztán tényleg összebalhézik a főnökkel, hogy váltani kelljen és... ez elmúlt év decemberében történt. Én akkor hirtelen vettem a kalapomat, akkor összebalhéztunk, azt mondja, menjél... jó, én megyek. Ebben a pillanatban elmentem N-ra, első interjún felvettek, januártól N-n dolgozom egy ilyen kisebb cégnél, magáncég és... romániai tőkével, pár tulajdonossal, pénztárgépeket forgalmazunk kicsiben és nagyban, szóval kis ABC-nek, hiper- és szupermarketeknek. Én ott egy részlegért úgymond felelek, vagyis egy részleget osztottak rám, aminek a teljes körét azt én kell vezesse, problémamegoldás, szoftvertelepítés stb.” (F. L., 32 éves informatikus)

Rendkívül szuggesztív ebből a szempontból M. Á., 31 éves közgazdász esete, akit egy multicégnél kora miatt nem léptettek elő egy olyan állásba, aminek a munkáját tulajdonképpen ő végezte. Gondolkodás nélkül váltott:

„Igazgató vagyok. Hát az úgy történt, hogy idejöttem Sz-ra és nem volt Opel. Itt nem volt semmi, és akkor másfél évet ilyen porszívóügynök stílusban, tehát egy hatalmas zuhanás volt szakmailag máskülönbben ez, pillanatnyilag. De nekem felajánlottak valamit, ami nagyon hosszú távú volt, és az ismerőseim közül, akit megkérdeztem, szüleimet beleértve, mindenki azt mondta, hogy én hülye vagyok, hogy ilyent nem szabad csinálni. Mindenki azt mondta, hogy ne hagyjam ott a M.-os állásomat meg ilyen dolgok, és én többet akartam. És akkor eljöttem negyedannyi fizetésért, meg mit tudom én, Mercedes cégautóról eljöttem Opel cégautóra, meg ilyen dolgok. És idejöttem Sz-ra, ahol ugye albérletben laktam és ideérkeztem, sose jártam itt, egyszer vagy kétszer átutazóban, tehát nem ismerek senkit... Kiültem a Thália teraszára, akkor még jól nézett ki, s akkor így, a francba itt

vagyok... ilyen nullára. S akkor úgy elkezdtem porszívóügynök módjára autókat eladni, de egyszerűen úgy, hogy szóba elegyedtem emberekkel, mert itt semmi nem volt. Egészen az első két hónapban nem adtam el semmit, s akkor az volt, hogy leszólítottam az utcán tíz hölgyet, megkérdeztem, hogy nem akarnak-e az Opelnél hostessek lenni. S akkor nyolc azt mondta, hogy igen. S akkor V-ről lekértem húsz autót, s a központban csináltam egy nagy kiállítást, meg persze, médiában meghirdettem először, meg ilyen rádióriportot készítettem, meg újsághirdetést, hogy az emberek tudják. Igen, bannert tettem ki oda a székesegyház elé, hogy ott lesz a nagy Opel-kiállítás. S akkor ők kölcsönadtak nekem húsz autót, én lehoztam, és négy napig, a hostesshölgyek segítségével összeszedtem egy csomó címet. Aki odalépett és kérdezett akármit egy autóról, annak felírták a nevét, meg a címét, meg hogy milyen cég és mi érdekelte. És akkor összegyűlt négy nap alatt egy ilyen stólc, ilyen kérdőív. Na, s aztán én szépen hazamentem, letettem az asztal bal felére, és másnap elkezdtem hívni. Volt olyan, aki elküldött a p***-ba, volt olyan, aki azt mondta, hogy hívjam vissza egy hét múlva, azokat máshova raktam, és akkor így összejött hetven autó egy év alatt. S akkor bebizonyítottam azt az illető beruházóknak, hogy ide érdemes befektetni, van piac.” (M. Á., 31 éves közgazdász)

A rugalmas pályatervezés fenti példáihoz képest helyenként igencsak kontrasztos a szerényebb társadalmi helyzetű, képzetlenebb szülők diplomás gyerekeinek iskolai és munkahelyi életpályája. Bár fordultatos váltásokból itt sincs hiány, ezeket rendszerint kényszer szülte megoldásokként jellemzik az interjúalanyaink. Mivel az oktatás költségei jelentős teherként jelentenek a szerényebb anyagi helyzetű családoknak, ezek a fiatalok a diákmunka változatos, de csak a könnyen elérhető és jelentős beruházást nem igénylő formáit kénytelenek kipróbálni. Kevesen engedhetik meg maguknak, hogy válogathassanak az amúgy szűkös kínálatban, rendszerint szakmán kívüli rutinmunkával kezdik (csak a tehetségesebbeknek sikerül – többszöri céltudatos próbálkozással – az egyetemi szakképzéssel rezonáló munkafeladatokat vállalni). Ezek a munkahelyek általában alulfizettek, és nem ígérik szakmai perspektívákat sem. A mindennapi túlélést biztosítják, rendszertelen jellegűek, felhalmozásra, megtakarításra ritkán van lehetőség. (Több interjúban is előbukkan például, hogy a lényegesen jobb keresetet ígérő amerikai munkavállalásra azért nem került sor, mert nem tudták előteremteni a kiutazáshoz szükséges összeget.) Ezek a megállapítások különösen az elmúlt öt-hat évben végzetekre jellemzőek, akik közül csak kevesen és csak korlátozott mértékben élvezhetik a korábban még a szociális szempontokat előtérbe helyező oktatási ellátórendszer előnyeit.

„Gyakorlatilag harmadéven lebénultam, olyan szempontból, hogy elvesztettem az ösztöndíjam is, negyedév elejére már nem volt ösztöndíjam... Harmadév arról szólt, hogy önromboló bulik, tehát nem kábítóztam, de az alkoholfogyasztás és az értelmetlen éjszakázás ez a formája működött. Az volt az az időszak, amikor anyagilag is... tehát az ösztöndíjam nem volt elég, mert garzonlakásban laktam.

Hogy kerültél ki a bentlakásból?

Elvesztettem egy hülye tanárom miatt, aki nem írt be egy jegyet, s így elvesztettem az ösztöndíjam is. Az egyik barátom az elment katonának, ő matekegyetemem végzett, és azt mondta, hogy ameddig ő katona, addig itt van a garzon, nem kell megvegyétek, viszont ti fizetitek. A havi bére három személyre háromszor akkora volt, mint a 16-osban (bentlakás). Ugye az ösztöndíjam arra ment, hogy

vettem egy könyvet, ha vettem, otthonról akkor nem küldtek semmit, mert nem volt. Harmadév volt tehát a hullámvölgynek a hullámvölgye.”

Később:

„2000 nyarán, 2000 őszén már nem volt az ösztöndíjam. 2000 nyarán három és fél hónapot dolgoztam Magyarországon, ácssegédmunkásként. Ezt is kipróbáltam.

Hogy jött össze?

Úgy, hogy már anyám kint volt második nyara, Nagykörösön, és akkor én is kimentem. Akkor már tudtam, hogy nem lesz ösztöndíjam, és akkor muszáj volt, legyen amiből a bentlakásomat fizetni.

Tehát akkor nem mentél Amerikába, hanem Magyarországra...

Akkor azt az 1500–2000 dollárt messzemenően nem tudtam volna összeszedni.” (Sz. I., 28 éves közösségfejlesztő)

A szerényebb anyagi helyzetű családokból származó diplomások közül a tanári pályára készülők karriermagatartása eltér a fentiekétől. A tanügyben való elhelyezkedés perspektívája ugyan néha aspirációs szegénységre vall, de viszonylag kiszámítható átmenetet, rosszul fizetett, de nyugalmasabb karrier-perspektívát kínál.

„Említetted, hogy gyerekeket tanítottál. Ez mennyire segített ki anyagilag?

Nagyon sokat segített. Úgy képzeld el, hogy folyamatosan volt 5–6 gyerek, akikkel foglalkoztam, minden nap legalább egy, még szombaton is. Muszáj volt, mert otthonról nem tudtak csak minimális összeget adni, és tudtam, hogy bármennyire terhes nekem ez a munka a legtöbb kollégámhoz képest, akik folyton lötyögtek és szórakoztak, nekem dolgoznom kell, mert így is a szüleim lelkibetegek voltak, hogy nem tudnak nekünk mindent megadni, amit esetleg mások megkapnak. Sokszor nem is mondtam nekik, hogy mennyit dolgozom, hogy ne szomorítsam őket jobban. De a házinénimmel nagyon szerencsém volt, nagyon-nagyon rendes volt. Másodév végén, a nyári vakációban elvitt engem is három hónapra Németországba, segítettek egy rendes családhoz bekerülni, ahol házimunkától elkezdve gyerekekre is kellett vigyázni. De becsületesen megfizették, és az ott összegyűjtött pénzem, amit három hónap alatt összespóroltam, szinte egy évig kisegített a nehézségekből.” (M. T., 28 éves angoltanár)

Feltételezéseinkkel összhangban a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek fiataljaira tehát nagyobb mértékben jellemző az a habituskészlet, amely inkább a belső munkaerőpiac logikája szerint működő „vállalati világban” való érvényesüléshez kell. Erre alapvetően a munkahelyi konformizmus, a hirschmann-i értelemben vett hűség, az elvárásoknak történő megfelelés, a kiszámítható magatartás, a fokozatos, lépésről-lépésekből építkező érvényesülési stratégia jellemző. Ezzel összhangban azok a fiatalok, akiknek a szülei magasabb végzettséggel és jobb anyagi helyzettel

rendelkeznek, hajlamosabbak az ún. „laza kötődésű” (loose coupling), ám jobb perspektívákat kínáló karrierpályák (önfoglalkoztatás) fele orientálódni.

3. MOBILITÁSI SZEMPONTOK A MUNKAERŐ-PIACI HELYEZKEDÉSBEN: A VÁROS-VIDÉK TÖRÉSVONAL

A következőkben a vidéki származású fiatal diplomások munkaerő-piaci karrierjét elemezzük, valamint a vidéken befutott karriereket, függetlenül a származási háttértől. A jelzett vizsgálati kérdés feltevése természetesen azon a feltételezésen alapszik, hogy a vidéki fiatal diplomások a nagyvárosiaktól eltérő karriereket futnak be, valamint azon a további feltételezésen, hogy származástól függetlenül, a vidéki munkaerőpiac sajátos karriereket tesz lehetővé.

Másként fogalmazva azt is mondhatnánk, hogy a felsőfokú végzettségű fiatalok vidéki elhelyezkedésének feltételeit kutatjuk. Mint ismeretes, a képzett fiatalok korlátozott számban tudnak elhelyezkedni falvakon és kisvárosokban, azaz vidéken – nem mellékes tehát, hogy milyen tényezők befolyásolják a vidéki elhelyezkedés melletti döntést és az elhelyezkedés sikerét.

Mivel az ipari tevékenységek elsősorban városokba koncentrálnak, a kisebb mértékű és szűkebb skálájú vidéki munkaerő-piaci kereslet természetes. Ami miatt a kérdés mégis kutatásra érdemes, az az, hogy miközben több évtizeden át úgy tűnt, hogy az általános társadalmi modernizáció keretében a vidéki munkaerőpiac trendszerűen változatosabbá válik, felvevőképessége növekszik, a hazai posztszocialista átalakulás keretében egy ezzel ellentétes folyamat indult be: a munkaerő-piaci kereslet beszűkült, változatosága csökkent. E változásokat makrostatisztikai adatok jól jelzik. A falusi népesség foglalkozási csoportok szerinti szerkezetének változását bemutató alábbi táblázatból a diplomások számának alakulására ugyan közvetlenül nem következtethetünk, az azonban látható, hogy 1992 és 2002 között jelentősen megnőtt a mezőgazdaságban dolgozók aránya (ami főként önfoglalkoztató parasztgazdaságokat fed), elsősorban az ipari foglalkoztatottak rovására (akik a formális munkaerőpiacon jutottak álláshoz). A primér és szekundér szektorok közötti arány e változása mellett ugyanakkor kisebb mértékű növekedést olvashatunk ki a magánszférán belüli szolgáltató szektorban (szolgáltatói, kereskedelmi munkakörök), a szakképzetlenek körében, valamint ezeknél is kisebb mértékű növekedést a különböző típusú vezetőik, valamint értelmiségiek körében.

1. táblázat. A foglalkozásszerkezet változása falun, az 1992-es és 2002-es népszámlálási adatok alapján.

Az aktív lakosság foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlása	2002 %	1992 %	különbség 2002 – 1992 (%)
Törvényhozók, vezetők (közigazgatási, gazdasági, társadalmi és politikai)	1,35	0,58	0,77
Értelmiségi és tudományos munkakörben dolgozók	2,01	1,36	0,65
Technikusok, mesterek	4,48	4,88	-0,40
Irodai, adminisztratív jellegű foglalkozások	2,19	2,46	-0,27
Szolgáltatói, kereskedelmi munkakörök	5,17	2,79	2,38
Mezőgazdasági, erdő- és halgazdasági munkások	47,85	40,07	7,78
Szakképzett munkás és kisiparos	15,78	20,57	-4,79
Gépkezelők, szerelők, járművezetők	7,72	14,26	-6,54
Szakképzetlen munkások	7,95	6,45	1,50
Fegyveres erők tagjai	0,60	1,15	-0,55
Nem nyilatkozott	0,22	0,01	0,21
Első munkahelyüket keresők	4,67	5,42	-0,75
Teljes aktív népesség	100	100	

A vidéki gazdasági életet leíró szakirodalom alapján jól vázolható az a társadalom- és gazdaságtörténeti kontextus is, amely a fenti változásokat eredményezte. Röviden áttekintve ezt, a képzett munkaerő foglalkoztatása szempontjából, a szocialista gazdaságról a posztszocialistára való átmenet alapján több változást is megállapíthatunk a vidéki munkaerőpiacon. A szocialista korszakra elmondható, hogy a gazdasági szféra e korszakban elsősorban agrárszakembereket, „agrár-értelmiségieket” tud foglalkoztatni. Az ipari egységek vidéken e korszakban inkább kivételnek számítottak (Romániában a tsz-ekben nem épültek ki melléküzemágak), ritkábban a (könnyű)ipar decentralizálásának eredményeként kerülnek falvakra városi üzemek kisebb részlegei (Hunya 1991). A szolgáltató szektort e korszakban elsősorban az állami jóléti intézmények képezik, ugrásszerű növekedés következik be az oktatási rendszerben, kiépi az egészségügyi rendszer. E szolgáltató intézmények egy része, a túlméretezés miatt, a válságos 80-as években már elkezd leépülni (pl. az egészségügyi rendszeren belül a szülészetek, kisebb vidéki kórházak, mentőállomások).

A posztszocialista korszakban a vidék mezőgazdasági szakemberigénye visszaesik, a szocialista nagygazdaság válságával tehát az agrárértelmiség is válságos helyzetbe kerül. Az ipar csődjével a kisszámú vidéki ipari egységek (azaz rendszerint városi üzemek kihelyezett részlegei) felszámolódnak, „privatizálódnak”. Bár e korszakban lehetőség nyílik a termelő- és (magn)szolgáltató vállalkozások létesítésére, a születő vállalkozások többsége olyan kis méretű vállalkozás, amely nem tud magasan képzett munkaerőt foglalkoztatni. E kisvállalkozások megjelenése egyébként is rendkívül heterogén módon történik, megjelenésük elsősorban a szuburbán övezetek falvaira jellemző. A szolgáltató szektor, a fő szolgáltató (az állam) gyengülése következtében, lényegesen leépi. Ezt a leépülést valamennyire ellensúlyozza a magánszektoron belül a szolgáltató kisvállalkozások megjelenése, ezek többsége azonban olyan kereskedelmi egység, amely magasan képzett munkaerőt szintén nem tud foglalkoztatni.

A diplomások falusi foglalkoztatásának nehézségéhez, a fentiekben vázolt gazdasági átalakulás mellett, feltételezhetően néhány további tényező is hozzájárul. Ilyenként kiemelhető a falusi és városi életkörülmények közötti közismerten lényeges különbség, a falusi társadalmi viszonyok (előregedett lakosság, felsőfokú képzettségük hiánya, szabadidős lehetőségek hiánya).

Elemzésünkben a fentiekben körvonalazott kérdéskör mennyiségi vonatkozásainak vizsgálatára természetesen nem vállalkozhatunk. Kiválóan alkalmasak ezzel szemben az interjúk annak elemzésére, hogy milyen típusú munkakörök fordulnak elő vidéken, valamint hogy milyen körülmények között, milyen feltételek hatására foglalnak el frissen végzett diplomások vidéki állásokat. E kérdés vizsgálatára tehát azokat az interjúkat használtuk fel, amelyekben az interjúalanyok vidéki származásúak, vagy munkaerőpiaci karrierjük során vidéki állásokat céloztak meg, és/vagy töltöttek be. „Vidéki” településnek tekintettük a közigazgatásilag falvaknak számító települések mellett a 10 000-nél kevesebb lakosú kisvárosokat is. Összesen öt faluról és két kisvárosról van szó, az öt falu Csíkszentdomokos, Gyergyótekerőpatak, Gyergyóalfalu, Erdőfüle és Zajzon, a kisvárosok Székelyhid és Barót. E két kisváros közül az előbbi alig néhány éve vált várossá, de az utóbbi is meglehetősen rurális jellegű.

3.1. ELMÉLETILEG LEHETSÉGES KARRIERTÍPUSOK

Elvileg a vidéki állások betöltése többféle karriertípusban is előfordulhat. Elképzelhetők olyan karrieriek, amelyekben vidéki származású fiatal diplomások teljes karrierje a vidékhez kötődik, azaz összes eddigi munkahelyük vidéken volt található. Az ilyen típusú karriereket a továbbiakban *vidéki karriereknek* nevezzük. Elképzelhetők olyan karrieriek is, amelyekben vidéki születésű fiatalok továbbtanulásuk után nem térnek vissza származási településükre, hanem nagyvárosokban próbálnak boldogulni, esetleg álláskeresésük közben ideiglenesen vidéken is elfoglalhatnak állásokat. Ezeket *faluról városa orientálódó karriereknek* nevezzük. És elképzelhetők nagyvárosi származású diplomások olyan karrierútjai, amelyek során ideiglenesen ők foglalnak el vidéki állásokat, melyeket nevezünk városról vidékre orientálódó karriereknek. Vidéki karrierrel 6 interjúban találkoztunk, faluról városa orientálódó karrierrel 5 esetben, városról falura orientálódó karrierrel pedig 2 esetben.

2. táblázat. Vidéki karrierek

	1 Származási hely	Középiskola	Egyetem	Munkahely 1	Munkahely 2 +	Utolsó munkahely
CE	Erdőfüle	Brassó	BBTE – filológia	Baróti Ált. Isk. helyettesítő	Baróti Lic. Címzetes	
KS	Barót	Barót	Sulyok I. Főisk.	BBTE távoktatás	Baróti Lic. Címzetes	
EF	Székelyhíd	Nagybánya	Műszaki Egyetem - Nagyváradi	Kágyai Iskolaközpont		
TV	Barót	Ref. Koll. Kv.	Sulyok I. Főisk. BBTE – tört. – távoktatás	Baróti Ált. Isk. helyettesítő	Vargyas – angoltanár	Baróti Városi Kórház Asszisztens
NE	Gyergyóalfalu	Salamon E. Gyergyószénmiklós	BBTE – közgazd. mesteri BBTE	Közbirtokosság Gyergyóalfalu		
GK	Barót	Sepsiszentgyörgy	BBTE – politológia	Bányavállalat Barót	Gorex kft. Barót	

3. táblázat. Vidékről városra orientálódó karrierek

	Származási hely	2 Középiskola	Egyetem	Munkahely 1	Munkahely 2 +	Utolsó munkahely
AE	Tekerőpatak	Salamon E. Gyergyószénmiklós	BBTE – jog	Gyergyószénmiklói Önkormányzat	Cég Gyergyószénmiklós	
FL	Székelyhíd	Nagybánya	Gábor Dénes Főiskola (távoktatás)	Romtelecom Margitta	Maszek táncoktatás falvakon Bútorgyár 1 – Székelyhíd Bútorgyár 2 – Székelyhíd	Cég – Nagyváradi
MI	Barót	Baróti Lic.	Almérnöki – gépész, Brassó	Bányavállalat – Barót (topográfus)	Cég 1 – Brassó Cég 2 – Brassó (Ploiesti, Hévíz, Cernavoda, Németország)	Apicom – Sz.udvarhely
BZS	Zajzon	Áprily L. - Brassó	BBTE - közgáz	USA (két év)		Oracle – Bukarest
SZI	Csíkszentdomokos	Márton Áron – Csíkszereda	BBTE – filozófia	Cég 1 – Kolozsvár (Biztosítási ügynök)	Helyettesítő tanár (Torda, Kolozsvár) Nonprofit szervezet	Bechtel – Kolozsvár

4. táblázat. Városról falura orientálódó karrierek

	Származási hely	Középiskola	Egyetem	Munkahely 1	Munkahely 2 +	Utolsó munkahely
JBA	Gyergyó-szentmiklós	Kós Károly – Gyergyószentmiklós	Spiru Haret (Bukarest, távoktatás) Egri főiskola (távoktatás) BBTE – földrajz (távoktatás)	Gy.alfalusi szakiskola (helyettesítő tanár)	Gy.alfalusi szakiskola (címzetes tanár)	
SZFH	Szatmár-németi	Szatmári Lic.	Agrármárnöki – Kolozsvár	Mezőgazdasági vállalkozás (Székelyhid)		

A fenti életpályák egy rövid, felületesebb áttekintéséből is megállapítható, hogy bár munkaerőpiaci karrierje során elvileg bármelyik interjúalany elfoglalhatott volna vidéki állásokat is, ez a gyakorlat nagyjából mégis a vidéki származásúakra korlátozódik. A készült interjúkban összesen 13 interjúalany munkaerőpiaci karrierjében fordul elő vidéki állomás, de ezek közül mindössze ketten nem vidéki származásúak. A városon felnövőök tehát kis valószínűséggel kényszerülnek vidéki állások elfoglalására.

Az is figyelemre méltó, hogy az 5, faluról városra orientálódó karrier közül 4-ben egyáltalán nem fordulnak elő vidéki állások, azaz e karrierek az egyetem elvégzése után közvetlenül valamelyik nagyvárosban folytatódnak. Mindössze egy esetben fordul elő az, hogy a végül nagyvárosi munkahely fele haladó fiatal, falusi származású, diplomás interjúalanyunk átmenetileg vidéki munkahelyen helyezkedik el. Úgy tűnik tehát, hogy a munkaerőpiac településtípusok szerinti nagyfokú szegmentáltságával állunk szemben, e két szektort olyan törésvonal választja el, melyen az átjárás ritka.

Az életpályák fenti tipologizálása után várható volna, hogy az egyes esetek egyéb jellemzőik szerint is hasonlóképpen képezzenek típusokat. A részletesebb elemzés azonban más eredményre vezetett, kiderült, hogy nem annyira a települési háttér, mint inkább az elfoglalt állások helyszíne alapján lehet olyan karriertípusokat megkülönböztetni, amelyek esetében az érintettek egyéb társadalmi jellemzőik szerint is különböznek. Így elemzésünk hátralevő részében két munkaerőpiaci karriertípus között teszünk különbséget, a vidéki karrierek és a városi karrierek között, ezeket próbáljuk jellemezni.

3.2. VIDÉKI KARRIEREK

Nyolc olyan interjú készült tehát, amely esetében az interjúalanyok munkaerőpiaci karrierének összes állomása vidéken található. Ezek közül hat vidéki származású, kettő városi. E nyolc interjú egy típusba sorolása mellett a családi háttér, az egyetemi képzés jellege, valamint a végül elért munkahelyek jellege terén észlelhető hasonlóságok szólnak.

Családi háttér

A vidéken karriert befutó fiatal diplomások hasonló családi, szülői háttérrel rendelkeznek. Szüleik rendszerint alacsony képzettségűek, leggyakrabban kékgalléros munkások (gyári munkás, bölcsődei asszisztensnő, kazánfűtő, könyvelő, géplakatos, szövömester). Ritkábban középfokú végzettségű szülők is előfordulnak, ezek foglalkozása azonban kivétel nélkül az adott településekhez kötődik.

Az alacsony státuszú és helyhez kötött családi háttérből fakadó hátrányok mellett nem kell érvelnünk. Az erre való hivatkozás az interjúkban is ritkán fordul elő (T. V. – azzal magyarázza sikertelenségét a teológiai felvételin, hogy nem volt, aki segítsen neki). A némileg magasabb státuszú családi háttér időnként tud segíteni az elhelyezkedésben, ám helyhez kötöttségükből fakadóan leginkább helyi munkahelyek megszerzéséhez van befolyása (tipikusan ilyenek pl. a tanügyi helyettesítő állások).

Az egyetemi képzés jellege

Az e típust alkotó interjúalanyok jelentős számban valamilyen kevésbé hírneves egyetemet végeztek (a nagyváradi Sulyok István főiskola, a nagyváradi műszaki egyetem, a bukaresti Spiru Haret főiskola jelenik meg az életpályákban). Gyakran fordul elő a távoktatási forma is, amely mindig valamilyen munkahellyel párosul, azaz arra utal, hogy az érintettek nem engedhették meg maguknak a költségesebb és időigényesebb nappali képzést. Az e típusba sorolt interjúalanyok jelentős része a BBTE-n végzett, esetükben a későbbi elhelyezkedés szempontjából fontos informális egyetemi életbe való integráltságuk tűnik a szokásosnál (és a másik típusba tartozóknál) kisebb mértékűnek.

„Én azt az éjszakai diszkós életet Kolozsváron nagyon nem éltem, itthon igen líceumban, sőt hétvégén, mikor hazajöttem, itthon mindig elmentünk bulizni. Az volt nekem a baráti köröm, nagyjából szanaszét volt, tehát Szentgyörgyön meg Udvarhelyen, és akkor hétvégén itthon találkoztunk. Inkább itthon mentünk el együtt, mint ott. Nem nagyon jártam. Nem is alakult ki egy olyan társaság, akivel jártam volna bulizni, s nem is nagyon jártam.” (N. E., 24 éves könyvelő)

A gyenge integráltság egyik oka lehet a román szakon végzés, ahol a magyar környezetből érkező diákok román csoporttársaikkal nehezebben létesítenek kapcsolatot.

„Nem csoporttársaimmal, nem évfolyamtársaimmal, hanem teljesen más egyetemet végzett diákokkal laktam... Kintlakásban. (...) Az évfolyamtársaim közül akkor sem volt közvetlen úgymond barátaim, tehát az évfolyamtársaim közül nem került ki sok barátom.” (A. E., 26 éves jogtanácsos)

Munkahelyek jellege

A vidéki karrierrek leggyakrabban a szolgáltató szektorban válnak lehetővé. Ezen belül úgy tűnik, hogy a legfontosabb foglalkoztató a tanügy. A nyolc interjúalanyból négynek a teljes munkaerő-piaci karriere a tanügyön belüli, további kettő átmenetileg szintén dolgozott a tanügyben. Jellemző e tanügyi karrierre a helyettesítő tanerőkénti kezdet, gyakran már az egyetemi képzésük alatt, nem ritkán a tanügyben dolgozó valamelyik szülőnek köszönhetően (gyergyóalfalvi földrajztanár) vagy az iskola személyzete általi ismertségnek köszönhetően.

A nem tanügyi munkahelyek, összhangban a szakirodalomból ismert gazdasági változásokkal, nagyrészt a kitermelőiparhoz, azaz a primér szektorhoz kapcsolódnak, mezőgazdasági vállalkozásnál, bányaiipari cégnél, közbirtokosságnál és kereskedelmi cégnél előforduló munkahelyekről van szó. A konkrét munkakörök közül azonban a primér szektorhoz csak a mezőgazdasági vállalkozó sorolható, a többiek munkakörük leírása alapján a szolgáltató szektorhoz tartoznak: a bányaiipari cégnél interjúalanyunk kereskedelmi igazgató volt, aki jelenleg a kereskedelmi cégnél szintén kereskedelmi igazgató, a közbirtokossági alkalmazott könyvelő.

Jellemző e karrierekre továbbá, hogy kevés munkahelyből állnak, az egyes interjúalanyoknak egy-két, legtöbbször három állása volt eddigi pályafutása során. Az összes vidéki munkahelyre elmondható, hogy bár nem sorolhatók a másodlagos munkaerőpiacra, korlátozott előrejutási lehetőséget biztosítanak, ha lehetővé teszik azt. Ezt tanúsítják a terveikre vonatkozó kérdésre adott válaszaik, amelyekből az derül ki, hogy előrelépési lehetőségek hiányában nem is terveznek változást, munkahelyváltást.

„Ez egy olyan szakma, ahol nem tudom... komoly karriert nem lehet befutni, és nincsenek ilyen lehetőségek. Maximum van egy olyan, hogy az iskolának úgymond nevelési igazgatója vagyok, és a legtöbb, amit ebben a szakmában elérhetek, hogy néhány év múlva én legyek az igazgató. Ennyit látok. (Tervezel-e munkahelyet váltani?) Nem. Hacsak nem leszek rákényszerítve, nem.” (J. B. M., 33 éves földrajztanár)

„Hát én csak abban látom a nagyobb kiteljesítést, hogy minél tájékozottabb diákokat tanítson az ember, és a különböző összefüggéseket meglássák az életben. Továbbra is itt, a középiskolában, mert megélhetés szempontjából előnyös az, hogy nem kell ingázásra fordítsam az időmet, hanem helyben vagyok.” (K. S., 29 éves történelemtanár)

3.3. VÁROSI ORIENTÁCIÓJÚ KARRIEREK

Azok az interjúalanyok, akik az egyetem elvégzése után közvetlenül valamelyik nagyvárosban próbáltak (előbb-utóbb sikerrel) belépni a munkaerőpiacra, több tekintetben is eltérnek a vidéki karriert befutók előbbieken bemutatott típusától. Különböznek mind társadalmi háttérük, mind képzésük jellege, mind munkaerő-piaci karrierük jellege alapján.

Családi háttér

Szüleik végzettsége és foglalkozása alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az e típusba tartozó fiatalok származási családjai a vidéki karriert befutókénál magasabb társadalmi státuszúak. Szüleik közép- és felsőfokú végzettségűek, rendszerint fehérgalléros foglalkozásúak. Tanár, városban dolgozó tervezőmérnök, érettségizett szakmunkás, építész almérnök, bányaiipari almérnök, agrármérnök, beszerző, falusi telefonközpont-igazgató foglalkozásokat sorolnak fel, azaz középosztálybeli háttérről van szó.

Egyetemi képzés

Általában véve e típusra az elismertebb, hírnevesebb egyetemeken való diplomaszerezés jellemző, és úgy tűnik, hogy az informális egyetemi életben is magasabb fokon integrálódtak, intenzívebben vettek részt a diákszervezeti életben, egyetemen kívüli szakmai életben.

„Az egyetlen igen, jártam ilyen-olyan kurzusokra, előadásokra, amiket magyar nyelven tanítottak, ilyen közgazdasági jellegű előadások. És a Romániai Magyar Közgazdász Társaságban is járok be egy pár ilyen összejövetelre” (B. Zs., 26 éves közgazdász)

„Volt nekünk egy Jurátus Körünk, ott részt vettem egy párszor ilyen képzéseken, mint magyarul ilyen terminológia órákat, vagy.. volt azért élet az egyetlen kívül is...” (A. E., 26 éves jogtanácsos)

Munkahelyek jellege

Az e típusba tartozó munkaerő-piaci karrierok jellemzői közül a leginkább szembetűnő e karrierok többlépcsős jellege. Legtöbb esetben az interjúalanyok 4–5 munkahelyet is kipróbáltak, mi több, többségük eközben rövidebb ideig külföldön is dolgozott. A kipróbált munkahelyek sora gyakran igen előnytelen állásokkal kezdődik, de az előnyösebb munkahelyek irányába változik, más szóval ezek a fiatalok a legtöbb esetben szabályszerűen felfele ívelő mobilitási pályát futottak be.

„Székelyhídtól nem messze születtem egy kis faluban 1974 januárjában, ott is nőttem fel, az elemi iskolát ott végeztem, középiskolát Nagybányán posta-távközlési szakon (...) ez egy szakmát biztosított számomra. Utána, miután leérettségiztem (...) Kolozsvárra felvételiztem a... posta-távközlésre szerettem volna bejutni, de csak villamosmérnökre sikerült, valahogy ez nem tetszett nekem, és egy év után Kolozsvárt otthagytam. (...) Utána egy évig mint helyettes matek-fizika tanár tanítottam a szülőfalumban (...) '95-ben beiratkoztam a Nagyvárad Gábor Dénes Műszaki Főiskolára, és 2000-ben végeztem mint informatikus, informatika mérnök. Közben, mivel ilyen távoktatásban működő főiskola, addig én első szakmámnak köszönhetően hét évig a Romtelecomnál dolgoztam Margittán. Azután a modernizálás hátránya... megszűntek az analóg központok, meg ezáltal megszűnt a munkaköri beosztás is, úgy szép lassan az egész társaság eljött, elbocsátották. Utána egy évig úgymond szabadúszóként táncoktatással foglalkoztam, társasági táncokkal. Aztán, mégis legyen egy fix állása is az embernek, és helybe már megházasodtam, megnősültem, akkor kerültem ide Székelyhidra (...) Egyik bútorgyárban mint informatikus és CNC-programozó, amíg össze nem balhézta a főnökkel, aztán jött egy másik bútorgyár, csak itt a környéken, a közelbe. Ugyanúgy informatikus CNC-programozóként, ott két évet vesztegettem el (...) ez elmúlt év decemberében (...) hirtelen vettem a kalapomat, akkor összebalhézta, azt mondja, menjél... jó, én megyek. Ebben a pillanatban elmentem Váradra, első interjú, felvettek, januártól Nagyváradon dolgozom egy ilyen kisebb cégnél, magáncég és... romániai tőkével, pár tulajdonossal, pénztárgépeket forgalmazunk kicsiben és nagyban, szóval kis ABC-nek, hiper- és szupermarketeknek. Én ott egy részlegért úgymond felelek, vagyis egy részleget osztottak rám, aminek a teljes körét azt én kell vezessem...” (F. L., 32 éves informatikai mérnök)

„Negyedév ősz-tavasza két hónapon keresztül bejártam egy reklámügynökséghez, elvileg én kellett volna, hogy reklámozzak. Nem adtam el semmit, de kapcsolatokat szereztem. (...) Következő megoldás az volt, hogy egy másfél hónapot elmentem biciklis kihordónak a Krónikához. Napi 15 kilométert bicikliztem... azt hiszem, 1 200 000 lejt kerestem. (...)

Ősszel elmentem versenyvizsgázni, na megvolt a versenyvizsgám, s azt mondták, hogy na „dacă rămân locuri”, szétosztják. Szeptember elején napi rendszerességgel megkerestem Moldovan tanfelügyelőt (...) Hat iskolában tanítottam egy évet, 2001–2002-ben, ami azt jelentette, hogy

hétfőn volt reggel két órám az Apáczaiiban, szabadnap, utána kedden voltam egész nap, Tordán két különböző iskolában tanítottam. Hogyha reggel fél hétkor álltam ki stoppolni, 8–9-re értem be, szerdán volt a Báthoryban kettő, aztán a Ghibuban, csütörtököm szabad volt, és pénteken a 8.-ban volt hat órám. (...)

Elkezdtem civil szervezetekkel kollaborálni, abból kiindulva, hogy a barátnőm egy nagy nemzetközi civil szervezetnél dolgozott. Akarva-akaratlanul minden a kezembe került, illetve olyan emberekkel kerültem kapcsolatba. (...) ki volt téve egy hirdetés, hogy „Centrul de Resurse pentru Comunitatile de Rromi angajează facilitator comunitar.” Megláttam a hirdetést, megírtam ügyesen a 12–13 oldalas volt az egész úrlap, amit ki kellett tölteni. (...) Volt a képzés, és utána kiválasztottak. Dolgoztam nekik egy faluban itt Kolozs megyében. 2003 tavaszáig egy faluban dolgoztam nekik, 2003-ban dolgoztam Szilágy megyében még egy faluba. (...) 2002 őszétől 2004 tavaszáig a másik Soros-leányszervezetnek, az Etnikumközi erőforrások programban dolgoztam. Két évet dolgoztam nekik Maros megyében egy településen, csak közösségfejlesztőként. Ez alatt az idő alatt, még bedolgoztam kisebb, vagy rövidebb ideig a Constient-nek, Alinának a tanácsadó cégébe (...) Botoşani-nyal megnyerték (a licitet), oda kellett költözni. 2003 októbertől 2004 magyar húsvétig ott laktunk (...) 17 hónapos szerződés. (...) Most ugrott be ez a moldvai, Chişinău-i szerződés, amely úgy presztízs, cv és anyagilag is messze másabb, nemzetközi. (...) ...azt hiszem, hogy Kolozsvár kezdett kicsike lenni számomra, kokettálok olyan ötletekkel, hogy Bukarest fele menni, és annak ellenére, hogy azt mondtam, hogy nem szeretek úgy dolgozni, hogy valakinek eladjam magam.” (Sz. I., 28 éves közösségfejlesztő)

A rossz állomásokkal kezdődő többlépcsős munkahelyi karriernek eredményeként az e típusba tartozó interjúalanyok jelenleg az elsődleges munkaerőpiachoz tartozó, előnyös munkahelyeket foglalnak el. Ennek tudatában vannak, munkahelyükkel sok szempontból elégedettek. Ennek ellenére szinte kivétel nélkül további munkahelyváltásokat terveznek. A terveikről való szövegrészekből az is kiderül, hogy a munkahelyekkel kapcsolatos elvárásaikban igen fontos helyen van a végzett munka változatossága. E ponton tehát úgy tűnik, hogy a karriernek kielégítő magyarázatához el kellene hagynunk a szociológia területét, és azt személyiségjegyekkel kapcsolatos tényezőkkel kiegészítenünk.

„Az az igazság, hogy kocsit egyfolytában a fenekem alatt volt, oda mehettem, ahova akartam, s ha akartam, hazajöttem hétközben is, nem volt baj (...) olyan is volt, hogy száz ember volt alám rendelve...” (M. I., 28 éves almérnök)

„Hát, hogy is mondjam. Így egy normális fizetés, nem mondhatom azt sem, hogy túl sok, de azt sem, hogy kevés. (...) mondhatnám, hogy egyáltalán nem vagyok elégedett, mivel egy olyan munkahely, ami egy idő után nagyon rutin, nagyon gépesített. Tehát az ember egy idő után gondolkodik, hogy géppé válik, ugyanazokat a procedúrákat kell újra és újra alkalmazni. És egy idő után tényleg nem igényel semmiféle vagy nagyon kevés intellektuális megerőltetést. (...) Persze, tervezek munkahelyet váltani, viszont nem hiszem, hogy szeretném folytatni, amit most jelenleg csinálok.” (B. Zs., 26 éves közigazdász)

„...mivel én a perspektívában gondolkodok, ezért nem mondom, hogy olyan nagyot dobbantott az én zsebemben, de megérte, így is megérte, tehát több a fizetésem, de nem ez volt a prioritás. (...) most jelenleg mivel én még tanuló stádiumban vagyok, ez nekem megfelel. De majd úgy gondolom, hogy sem szakmai szempontból, sem anyagi szempontból egy idő után nem lesz megfelelő. (...) nem fogok innen nyugdíjba menni mindenesetre.” (A. E., 26 éves jogtanácsos)

„Ez már elég normális bér a végzettségemhez képest, vagy az elvégzett munkához képest (...) de el tudnék még többet is fogadni, az álmaim megvalósításához ez még kevés... megvan a lehetőség a továbbfejlődésre, ebben az irányban, mint ami a cég profilja, és igyekeznék még amellet, ha az időm engedi, vagy engedné más irányvonalakat is továbbfejleszteni, aminek jövőjét látom. Informatika, programozás terén, bizonyos programozói nyelvek elsajátítása, továbbfejlesztése. Hogy nem csak azt mondom, hogy ehhez értek, hanem ehhez és ehhez és ehhez is értek.” (F. L., 32 éves informatikus)

4. JÖVŐTERVEK A PÁLYAORIENTÁCIÓBAN, VÁLLALKOZÓI POTENCIÁL ÉS MIGRÁCIÓS HAJLAM

Ebben a tanulmányrészben a fiatal diplomások munkaerő-piaci, karrierperspektíváját írjuk le, valamint azt vizsgáljuk, hogy a vállalkozói hajlam, illetve a konkrét vállalkozás-alapítás milyen szerepet játszik a szakmai előremenetelben. A következő kérdésekre keressük a választ: milyen kilátásai, lehetőségei vannak a szakmában, tervez-e munkahelyet váltani, hogyan gondolja önmaga továbbfejlesztését szakmailag, tervez-e külföldön munkát vállalni, gondolt-e arra, hogy szakmájában vállalkozást indítson, és milyen erőforrásokra lenne szüksége ezen változtatásokhoz? Kiinduló hipotéziseink a következők voltak:

– A szakmai perspektíva, illetve az előremenetel összefügg az eddigi karrierúttal. A különböző karriertípusoknak (lásd Iellatchitch–Mayrhofer–Meyer 2001) megfelelően különböző jövőtervek és stratégiák jelennek meg akkor, amikor az egyének saját szempontból mérlegelik munkaerő-piaci lehetőségeiket. A sikeres karrier biztosítja a további fejlődést, lendületet ad és újradifferenciálja a célcsoportbeli fiatalok szakmai jövőterveinek kidolgozottságát is.

– Az önfoglalkoztatás, valamint a saját vállalkozás alapítása gyakran az alkalmazotti státus alternatívája. Az emberek két dolog miatt dolgoznak munkahelyükön: motiváltak és rákényszerültek. Bár a két tényező különböző súllyal, de együtt szerepel (Bakacsi 1999). Ezzel szemben a vállalkozói státus, adott esetben akár kényszervállalkozás is, más motivációs rendszer és érdekérvényesítés mentén érhető tetten, nagyobb szabadságot biztosít az alkalmazotti státussal szemben, valamint plusz erőforrásokat is igénybe vesz (pl. tőke).

– A külföldi munkavállalási, valamint a rövid távú munkahelyváltási szándék inkább azon fiatalok jövőterveiben jelenik meg erőteljesebben, akik alacsonyabb presztízsű szakmákban dolgoznak, valamint elégedetlenek jelenlegi állásukkal olyan motivátorok hiánya miatt, mint a fizetés, a munka tartalma és érdekessége, jó munkahelyi légkör, karrierlehetőségek, informáltság stb.

4.1. KARRIERTÍPUSOK SZERINTI SZAKMAI PERSPEKTÍVÁK

Az általunk vizsgált diplomás fiatalok többségének karrier-percepciójáról általában elmondható, hogy az előrejutást nem feltétlenül a magasabb rang jelenti, hanem a személyes és szakmai fejlődés, az újabb és érdekesebb feladatok elvégzése, amely által elkerülhető a rutin.

A hagyományos, *szervezeti karrierrel rendelkező fiatalok* – mint például a tanárok, orvosok, főleg a kisebb településeken a közigazgatásban alkalmazott közgazdászok, jogászok – esetében a szakmai előmenetelt a szervezetek tervezhető lépcsőfokainak a végigjárása, illetve az előrelépési szabályok betartása által tervezik hosszú távon. Fontos szerepet tulajdonítanak a szakmai vizsgáknak, fokozatoknak, amelyeknek megszerzése rendszerint nagyobb presztízsű munkakörhöz és jobb bérezéshez vezet, anélkül, hogy különösebb kockázatok árán kellene állást váltani.

„Most én olyan szakmában dolgozom, ahol benne van abban az úgynevezett fiša postuluiban az állandó képzés... ma már mindenki úgy gondolkodik, hogy ha van ilyen lehetőség, akkor meg kell csinálni, akkor, amikor kell. Van véglegesítő, kettes fokozat, egyes fokozat.“ (J. B. M., 33 éves földrajztanár)

A második csoport, *a szakértők karriertípusba tartozó fiatalok* szakmai előremenetele rövid távon tervezett munkahelyváltást mutat. Lehetőségeiket állandóan mérlegelik, kockázatvállaló attitűd jellemzi, az előmenetel szakmai kihívás számukra. A karriertervezésben megfontoltak, gyakran használják fel előzőleg megszerzett kapcsolataikat, fő eszközük a folyamatos informáltság, céljuk a tudástőkékük maximális kihasználása, amely teljesítményarányos fizetéssel is jár. A szakmai előmenetelben a formális képzésnél fontosabbnak tartják a megszerzett tapasztalatokat.

Az *önfoglalkoztatók, vállalkozók* esetén – mivel kisebb vállalkozásokról beszélhetünk – a szakmai jövőtervezés nagymértékben függ az anyagi erőforrások meglététől, az ország gazdasági kontextusának alakulásától. Több esetben is megjelenik az a hajlandóság, hogy a vállalkozó vagy önfoglalkoztató státust alkalmazotti státusra váltsák, ami sok esetben visszatérést jelentene az eredeti szakmához.

A *krónikus rugalmassággal* jellemezhető karriermezőben a fiatal diplomások jövőtervei a legkevésbé kidolgozottak. Rugalmasság és kockázatvállaló magatartás jellemzi őket, mindig készen állnak a lehetőségeket megragadni és a pillanatnyi szükségleteiknek megfelelően dönteni.

„Az az igazság, hogy... mindig valami pottyant. Nincsenek nagyon nagy terveim, hogy na most ez meg az meg így, mert tudom, hogy amit úgy eldobtam, nagyon akartam, és úgy eldobtam a levegőbe, az mindig összejött... idáig is mindig minden összejött“ (T. V., 32 éves angoltanár)

4.2. VÁLLALKOZÓI HAJLANDÓSÁG, A VÁLLALKOZÓK JÖVŐTERVEI

A szakmai jövőtervek feltárásában megvizsgáltuk a fiatalok vállalkozói hajlandóságát is. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a diplomások önállósodásának (és ettől való elhatárolódásuknak) hátterében milyen motivációs narratívák húzódnak.

A vállalkozásalapítástól való elhatárolódásban eltérő magyarázatokat találtunk. A leggyakrabban karakterológiai szempontokat emlegetnek az önállósodásról való elképzeléseikben, legtöbbször

azért utasítják el a saját vállalkozás lehetőségét, mert úgy érzik, nem rendelkeznek a vállalkozáshoz szükséges képességekkel, készségekkel.

„[Gondoltál-e arra, hogy önálló vállalkozást indíts?] *Jaj, nem. Hiányzik belőlem minden ilyen jellegű tulajdonság, ami a pénz világához közelítene egy kicsit. Teljesen elütök ettől.*“ (C. E., 28 éves tanárnő)

A vállalkozásalapítás lehetőségét teljes mértékben elutasítók inkább a hagyományos szervezeti karrierrel rendelkező, vállalati világban dolgozó fiatalok, akiknek a saját vállalkozás a biztos állásról vagy akár a szakmáról való lemondást jelentené.

A vállalkozásalapítást fontolgató, de konkrét szándékkal nem rendelkező fiatalok jelentik a többséget. Ez a csoport felismeri a szűkebb szakmai területén rejlő lehetőségeket – főleg a szolgáltatások piacán látnak perspektívákat –, azonban inkább kerülik a kockázatot, legtöbb esetben a megfelelő anyagi és humán erőforrás hiányával motiválják lemondásukat.

A konkrét vállalkozói szándék (a már önállósodottakon kívül) leginkább a szakértői karriertípusra jellemző. Ezek a fiatalok legalább hat éve végeztek, és szakmájuk a jelenlegi gazdasági-társadalmi konjunktúrában sikerszakmának számít. A saját szakterületükön alkalmazottként már mindent elértek, a saját vállalkozás alapítása egy újabb kihívást jelentene a számunkra, amelyet rendszerint párhuzamosan működtetének a jelenlegi állásukkal. Ehhez megbízható társakat, jó szakértőket keresnek, akik hasonló módon sikeresek és tapasztaltak a szakmában. Ezek az elképzelések – az esetek egy részében már konkretizálódtak is.

„*Csináltunk egy csapatot, csináltunk egy céget, még a munkahely mellett s dolgozunk egy kicsit. Éjjel-nappal nyomjuk a melót.*“ (F. Á., 27 éves designer)

A fentitől eltérően a vállalkozással rendelkező fiatalok többsége inkább kényszervállalkozó, akinek jövőtervei bizonytalanok, és vállalkozásukat bármikor felcserélnék egy biztos állással, főleg ha ez nagyobb anyagi megbecsüléssel, magasabb szakmai státussal és nagyobb reputációval járna. A vállalkozók további csoportját képezik a biztosnak ígérkező munkahelyen alkalmazott fiatalok, akik mellékkeresetként vállalkoznak, de egyáltalán nem tervezik elhagyni állásukat a vállalkozásuk egy esetleges fejlesztése érdekében.

4.3. MIGRÁCIÓS SZÁNDÉKOK, MIGRÁCIÓS NARRATÍVÁK

Vizsgálódásunk egyik legmeglepőbb megfigyelése az volt, hogy a meginterjúvált diplomás végzősök körében a végleges, illetve a munkavállalási célú migrációs szándék alacsony. Pályatörténeteikben erre ritkán tesznek utalást, rendszerint csak külön kérdésre válaszolva fejtették ki az ezzel kapcsolatos véleményüket. A többség – ha volt is ezzel kapcsolatos elképzelése – letett ebbéli szándékáról (az ötvenből két interjúalanyunk voltak konkrétan elképzelései a kivándorlásról), és itthon látja a hosszabb távú boldogulás lehetőségét. A külföldi munkavállalás mint jövőterv része megjelenik ugyan, de kizárólag az itthoni karrierépítés narratívájába beágyazottan, az itthoni munka ideiglenes része, ami tapasztalatcsere vagy továbbképzés céljából történik. Ennek tömör és a megkérdezettek döntő többségére nézve szuggesztív összefoglalása az alábbi interjúrészlet:

„Munkát vállalni nem, határozottan nem. Máshol letelepedni nem... tehát ha úgy adódik a helyzet például, hogy tapasztalatszerzésre el kell mennem, akkor úgy elmennék. Ha tudnám, hogy úgy megyek el külföldre, hogy az ott szerzett tudást hazahozhatom és kamatoztathatom, akkor igen, elmennék. (V. Cs., 33 éves hivatalnok-igazgató)

Mivel a kérdésben mondhatni konszszus van, a migrációs szándék tekintetében a társadalmi háttér, a korábbi élettörténeti események stb. mentén sem beszélhetünk érdemi differenciációról. Az interjúalanyaink rövid időre (maximum egy-két évre), elsősorban szakmai tapasztalat, ritkábban pedig az itthoni megélhetés megalapozása céljából vállalnának – leginkább csak a szakmájukhoz kapcsolódó – munkát.

Különbségek mutatkoznak viszont aszerint, hogy érvelésükben milyen szempontokat érvényesítenek. Ezek közül a leggyakoribb a *pragmatikus dimenziójú narratíva*, amely a kivándorlással járó nehézségeket és az „ott sincs kolbászból a kerítés” típusú toposzokat hívja elő.

„Én soha nem terveztem azt, hogy külföldre kimenjek és ott éljek. Körülöttem mindenki csak arról álmodott, még most is sokan folyton azon törik magukat és azt tervezik, hogy elmennek külföldre, mert itt nem lehet haladni. Na én tanárként, a tanári jövedelem mellett, ha optimista vagyok, akkor csak lehet itt is élni. Sehol sem könnyű. Mondjuk én nem nagyon voltam külföldön, de sejtem, hogy ott sincs úgymond kolbászból a kerítés. Tényleg nem tervezek elmenni. Így tanítani, komolyan megszervezett keretek között szívesen elmegyek, mert ezáltal én is fejlődhetek, de másképp semmiképpen nem mennék. Talán elmennék rövidebb-hosszabb időre más-más országba, hogy tapasztaljam meg, hogy működik ott a tanítás, de nem mennék el több mint egy évre sehova.” (M. T., 28 éves angoltanár)

Az érvelések egy másik gyakori típusa hasonlóan a pragmatizmus jegyében születik, ez azonban nem a megélhetéshez kapcsolódó szokványos, köznap diskurzusra hivatkozik, hanem közvetlen kapcsolatban áll a szakmai érvényesüléssel. A gazdasági előnymericskelés helyett itt markánsabban a karrierszempontok érvényesülnek és egy reflektáltabb vélemény formájában fogalmazódnak meg. Ezek leginkább olyan személyek szájából hangzanak el, akik nagyobb külföldi munkavállalói vagy tanulmányi tapasztalatokra tettek szert.

„Én őszintén nem tervezek. Mondjuk, mivel voltam Belgiumban, dolgoztam konkrétan három hónapot, azt mondhatom, hogy nagyjából tisztában vagyok az ottani körülményekkel, és nem igazán szeretnék elmenni B-ról vagy a vidékről, vagy egyáltalán az országból. Tehát nincs, legalábbis én azt láttam, hogy nem igazán van olyan nagy különbség az ottani és az itteni munka között. Itt is jelen pillanatban már adottak a lehetőségek, tehát minden, amit ott tudnak nyújtani, itt is megvan. Hogy anyagilag kevesebb a fizetés, csak mondom, nem lehet egy-az-egyben hasonlítani. Tehát vannak olyan dolgok, amit itthon... tehát ott egy fizetés soknak tűnik euróban és itthon kevesebb, de viszont ott vannak dolgok, amik sokkal drágábbak. Tehát relatív a viszonyítás.” (G. K., 33 éves, kereskedelmi igazgató)

„Nem. Én már valamennyit dolgoztam is, körülbelül tudom, miről van szó, tudom, hogy többet lehet keresni, de a szakmám az nem olyan, hogy külföldön lehessen dolgozni vele. Magyarországon lehetne, lehetett volna is. Ezelőtt néhány évvel valamelyik kerületnek a polgármesterével egy

társaságban voltunk és mondta, hogy pont van egy olyan iskola, ahol szükség lenne földrajztanárra és zenetanárra. És ad szolgálati lakást és mindent. Aztán a feleségemmel egy egész hetet gondolkoztunk. Nagyon rossz egy hét volt, és belegondoltam, milyen lenne, hogy menne, és nagyon megnyugodtunk, mikor kimondtuk a nemet.” (J. B. M., 33 éves földrajztanár)

Ebben az interjúrészletben előbukkan egy további szempont is, amit röviden *biztonságnarratívának* neveztünk el. Ezek az interjúalanyok a kitelepedésről a biztonságosabb itthoni élet reményében mondanak le. Nem kívánnak kockáztatni, különösen akkor nem, ha a migráció nemcsak őket, hanem a családjukat is bizonytalanságba sodorná. Ez a típusú érvelés leginkább a konszolidálódott karrierperspektívákkal és egzisztenciális helyzettel rendelkező, rendszerint családos vagy több éve tartó párkapcsolatban élő fiataloknál fordul elő. A szakmai szempontok itt másodlagosak.

„Olyan vagyok, hogy szeretem tudni, hogy mi van előttem, szeretem ezeket a dolgokat szépen ott, én rendszerszerető vagyok mindenben. Ez egy kicsit is ez miatt, de szeretem, hogyha látom magam előtt azt a jövőt. Nem voltam soha az a típus, aki, ahogy az előbb is említettem a külföldre való kitelepedést. Más belevágott úgy, hogy elment egy batyuval a kezében és azt sem tudta, hogy mire megy. Én soha nem lettem volna erre képes. Én mindig a biztonságot szerettem, és sokkal többre értékelem mint a bizonytalanságot, a kockázatos jövőt, mondjuk.” (Sz. I., 34 éves mérnök)

„Igen. Elmennék, ha nem ragaszkodnék ilyen nagyon a családomhoz. Abból is az öregekhez, a nagyszüleimhez. Már csak kimenni dolgozni, tehát úgy, hogy egy időszakos munkát vállalni sem megyek el, mert nagyon félek, hogy mire visszajövök, nem találok itt őket. És nem vagyok hajlandó elmenni az öregeim miatt, akik nekem nagyon sok mindent megtanítottak, és olyan csodálatosan neveltek a szüleim mellett, vagy még rajtuk is túltettek, nem hiszem, hogy elmennék, emiatt. Ha arra gondolok, hogy én vagyok egyedül, és nem köt semmi ide, akkor elmennék, föltétlen... És igazán akármennyit sírhatunk, de nem olyan elesett vidék ez. Annyifele jártam, és amikor az ember bemegy egy ilyen kékre festett, ledöngölt földű zsellérházba, és arra gondol, hogy itthon a Székelyföldön milyen falusi parasztházak vannak, akkor mi még olyan nagy bajban nem vagyunk, még akkor is, ha ilyen kevés fizetésért kell dolgozni.” (L. K., 25 éves történelemtanár)

A honvágytól való félelem és az itteni élet szeretete, a szülőföldről, az itthoni emberekhez való reflektálatlan ragaszkodás is gyakran előbukkan az itthonmaradásról szóló érvelésekben:

„Nem, mondjuk, nem szeretnék. Hosszú távon még nem tudom elképzelni, jó, hogy nagyon szeretek utazni, látni, menni, egy-két hónapot valahol tölteni, de így, hogy ott élni, külföldön élni, nem. Szóval én ragaszkodom az itteni helyekhez, tehát maga a vidék nagyon tetszik, a kultúra nagyon tetszik, az itteni, az emberek tetszenek, megszoktam őket, szeretem őket, ismerem őket, ismerem mentalitásukat, stílusukat, és úgy idegenkedem mástól. Szeretem megismerni a másféle mentalitást, de úgy, hogy ott élni, úgy egyelőre nem, nem.” (Sz. Gy., 29 éves állatorvos)

„Nem, sok lehetőségem lett volna külföldre menni, de egyikkel sem éltem, míg egyetemista voltam, nagy volt az Amerika-láz, mindenki Amerikába akart menni. Sok barátunk el is ment, sőt kint is maradt... hát nem tudom, nem bántam meg, hogy nem mentem, aztán mikor hazajönnek, akkor meglátjuk, hogy miről maradtam le. Akkor lehet, hogy bánni fogom. De a jövőre gondolva meg sem fordul a fejembe, hogy kimenjek. Meghalnék a honvágtyól.” (K. Zs., 26 éves pénzügyi hivatalnok)

A kivándorlásról szóló köznapi diskurzusok egyik leggyakoribb eleme a *negatív megbélyegzettséggel szembeni averzió*, amire a fiatal diplomások esetében is bőven találunk példát.

„... talán egyedüli ország, ahova kimennék, vagyis ahova ki szerettem volna menni egyetemi évek alatt, csak nem kaptam vízumot, az Amerika. Tehát azért, hogy elmenjek Magyarországra és azt mondják nekem, hogy büdös oláh, vagy elmenjél Németországba, és ott is, mit tudom én, mi legyél, meg ilyenek, minnek? Szerintem Romániában aki akar dolgozni, az szerintem igazán itt is tud jó állásba kerülni vagy jó fizetést keresni, vagy itt is fel tud mutatni valamit, ha, ez egy nagyon nagy ha, hogyha akar dolgozni.” (V. A. T., 34 éves gépészmérnök)

„Végülis tökmindegy, hogy mi a motivációja az embernek, a végeredmény számít. Nekem volt egy motivációm, és lehet, hogy gurulni fogsz a röhögéstől, és meg is értem és tedd meg nyugodtan. Szóval, nekem volt egy... lehet, hogy kisebbségi érzés is Magyarországon. Hát én nagyon sokat szívtam az miatt, mert erdélyi voltam. Gondolom, ezt sokan elmondták és megtörténik, éppen ezért rühellem őket, s ahol tudok, beléjük szúrok. Tehát most már vagyok annyira, megnöttem annyira, hogy ezt érezhetően meg tudom csinálni, mert lehet, hogy meghallgatják a véleményemet bizonyos körökben... Én tulajdonképpen az egészet arra alapoztam és azért csináltam mindig valamit, hogy ne kelljen szégyenkezni azért, mert nekem nincs ez meg az meg amaz. Magyarországon nagyon sokat adnak az ilyen külsőségekre, eszméletlenül. Státusszimbólum, ilyen dolgok.” (M. A., 31 éves közgazdász)

Végül pedig az előzőekhez képest sokkal ritkábban és rejtettebben bukkan elő helyenként a 90-es évek nyilvános kisebbségi diskurzusának legnépszerűbb eleme, amit *megmaradás-narratívaként* tart nyilván a szakirodalom. A fiataloknál viszont ez nem egy – a közösség egészére vonatkozó – normatív üzenetként fogalmazódik meg, hanem inkább egyéni, személyes imperatívusként.¹⁴

„Nem. Nem... Abszolút nem akarok én külföldre elmenni. Se elmenni, se munkát vállalni. Semmit. Inkább itt kéne dolgozni. Itt van sok tennivaló. Ha itt sikerül megcsinálni, aztán... majd ha lesz alkalmazottam, azt dolgoztatom külföldnek, de én nem.” (B. G., 24 éves informatikus)

¹⁴ Nem csak módszertani érdekesség, hogy a megmaradás- és küldetésdiskurzus elemei nem annyira az egyéni interjúk, mint inkább a fókuszcsoportos beszélgetések során jöttek elő. Ez egy legitimnek tartott narratívaként van jelen a romániai magyar társadalomban, része azoknak a kollektív reprezentációknak, amelyek könnyedén előhívhatók egy csoportos beszélgetés alkalmával.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az elemzés során először azt vizsgáltuk meg, hogy a munka világának globális átalakulása (ezen belül elsősorban a karrierpályák individualizációja és a rugalmas foglalkoztatottság irányába történő elmozdulás) mennyire érhető tetten az erdélyi diplomás fiatalok munkaorientációjában. Ennek érdekében három, eltérő időszakban diplomázott csoportot hasonlítottunk össze. A kilencvenes évek derekán végzett fiatalok pályatörténeteit vizsgálva azt láthattuk, hogy a későbbi kohorszokhoz képest a strukturális hatások erőteljesebben érvényesülnek. Ez köszönhető egyrészt annak, hogy a felsőoktatás szervezését ebben az időszakban még erőteljesen a központi koordináció jellemzi, a munkahelyi életpályák alakulásában fontos szerepe van például az első egyetemi felvételi sikeres vagy sikertelen voltának, valamint annak, hogy alanyaink magán vagy állami felsőoktatási intézménybe nyernek felvételt. Az állami egyetemeken a felsőoktatási ellátórendszer előnyeiben a diákok nagyobb hányada részesül, az egyetemi évek elsősorban nyugodt tanulmányi időszakot jelentenek, a tanulás melletti munkavállalás kevésbé jellemző. Ezek a feltételek egy olyan karrierhabitus kialakulásának kedveznek, amely a kiszámíthatóság, a tervezhetőség, a nagyobb biztonság, röviden a belső munkaerőpiac szabályszerűségeinek a logikája mentén szerveződik. Ezzel magyarázható, hogy a kilencvenes évek derekán végzett diplomások többsége még a „vállalati világra” jellemző karriermagatartást követ, nagyrészüket a még működő állami vállalatoknál, az adminisztrációban és a tanügyben vállal munkát, néhányuk kisebb kitéréssel oda is tér vissza. Ennek a típusú habitusnak a fennmaradása – a rendszerváltás után hirtelen megváltozott, nagyobb szakmai rugalmasságot követelő munkaerő-piaci feltételek mellett – nagyobb kockázatokkal jár, fennáll a marginalizálódás, a munkanélküliség és az alulfizetett szektorokban való munkavállalás veszélye.

A diplomázás éve szerinti második kohorszban az oktatás fokozatos decentralizációja, a hallgatói mobilitás intézményi feltételeinek a kiépülése miatt egyre nagyobb mozgástér alakul ki egy személyre szabottabb szakmai fejlődés számára. Ezt a folyamatot erősíti az időszak végére erőre kapó magánszektor (és civil szféra) is, ahol az ambíciósabb hallgatók már az egyetemi éveik alatt kipróbálhatják magukat, a későbbi karrierút szempontjából értékes szakmai kapcsolatokra tehetnek szert. Az 1998–2004 között végzetek életpálya- és karrierút-differenciációjában az előző kohorshoz képest felértékelődik a szakképzés jelentősége, és egyre kevésbé lényegtelen, hogy az adott egyetemi intézmény milyen oklevelet ad, de főként, hogy milyen szakmai perspektívákat közvetít a diákjainak.

Az egyetem pályaaorientációs szerepében bekövetkezett pozitív változásoknak – amint az a legfiatalabb kohorsz elemzése során kiderült – a felsőoktatás bővülése szab határt: a 2000-es évek derekára a diákok létszáma meghaladja azt a kritikus értéket, amin túl már az intézményes oktatás aktívan részt vállalhatna a hallgatók elhelyezkedésének a könnyítésében. A frissen végzett diplomás fiatalok munkaéletpályájuk tervezésében egyre inkább magukra maradnak. Ezzel párhuzamosan a munkaerő-rekrutációnál egyre inkább olyan típusú szakmai és teljesítménykritériumok kerülnek előtérbe, melyek jórésze az intézményes oktatáson kívül szerezhető meg.

Elemzésünk második részében azt a kérdést vizsgáltuk meg, hogy a rugalmasabb foglalkoztatottság irányába történő átmenet eltérően érinti-e a különböző származási háttérű fiatalok karrieralakulását. Racionális döntésméleti alapokon azt feltételeztük, hogy rétegspecifikusan változik annak a megítélése, hogy az egyre jelentősebb anyagi ráfordítást, beruházást

igénylő tanulmányokat sikeres szakmai érvényesülés követi. Ezzel kapcsolatban azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy az alacsonyabb származási kategóriájú rétegek pályá-orientációjában egy erőteljesebb kockázatkerülő magatartás érvényesül: hajlamosabbak olyan karrierpályákat választani, amelyek ugyan hosszabb távú, biztonságosabb alkalmazást ígérnek, de jellemzően az alacsonyabb javadalmazású és társadalmi presztízsű szakmákban.

Hipotéziseinket igazolandó, az életpályá-interjúk során kiderült, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek fiataljaira nagyobb mértékben jellemző az a habituskészlet, amely inkább a belső munkaerőpiac logikája szerint működő „vállalati világban” való érvényesüléshez szükséges. Erre alapvetően a munkahelyi konformizmus, az elvárásoknak történő megfelelés, a fokozatos, lépésről-lépésekből építkező érvényesülési stratégia jellemző. Mivel azonban ezek a munkahelyek egyre inkább csak a rosszul fizetett állami szektorra jellemzőek, a szerényebb társadalmi háttérű diplomás fiatalok munkaerő-piaci hátránya újratermelődik. Ezzel összhangban azok a fiatalok, akiknek a szülei magasabb végzettséggel és jobb anyagi helyzettel rendelkeznek, hajlamosabbak az ún. „laza kötődésű”, ám jobb perspektívákat kínáló karrierpályák (önfoglalkoztatás, szabadon lebegő értelmiség) fele orientálódni.

Elemzésünk harmadik részében a munkaerő-mobilitásra vonatkozó tágabb kérdéskörön belül a vidéki diplomások elhelyezkedésének feltételeit, társadalmi körülményeit vizsgáltuk. Ezzel kapcsolatos lényegi következtetésünk az, hogy a munkaerőpiac településtípusok szerinti szegmentáltsága igen magas, e két szektort olyan törésvonal választja el, melyen az átjárás ritka. A vidék-város törésvonal mentén történő megfigyeléseink számos ponton visszaigazolták a társadalmi réteghelyzet és a karrierpályák újratermelődésének összefüggéseit. Eszerint a vidéki karriereket befutó fiatalok szülei rendszerint alacsony képzettségűek, leggyakrabban kékgalléros munkások; ezek a fiatalok kevésbé hírneves egyetemet végeztek, egyetemi éveik alatt nem túlzottan integráltak, diplomázás után a vidéki szolgáltató szektorban (leginkább a tanügyben) helyezkednek el. Karrierpályájuk a munkahelyi stabilitásra való törekvésre utal: pályafutásuk során csupán néhányszor váltanak munkahelyet.

A városi orientációjú karriereket képviselői ezzel szemben magasabb társadalmi státuszú családokból származnak, elismertebb, nevesebb egyetemeken diplomáztak, jellemző e karriereket többféle jellege, mely az előnyösebb munkahelyek irányába változik, felfele ívelő mobilitási pályát jelent.

Tanulmányunk utolsó fejezetében a fiatalok pályáorientációjával kapcsolatos jövőterveit próbáltuk rendszerezni az egyes karriertípusok szerint. Ennek részeként külön kitértünk a külföldre irányuló migrációs, valamint a vállalkozásalapítási szándékokra. A migrációval kapcsolatos elemzésünk meglepő következménye az volt, hogy a meginterjúvált diplomás végzősök körében a végleges, illetve a munkavállalási célú migrációs szándék alacsony. A külföldi munkavállalás mint a jövőtervek része megjelenik ugyan, de kizárólag az itthoni karrierépítés narratívájába beágyazottan. A végleges kitepedéssel szemben megfogalmazott érvelések közül a leggyakrabban a pragmatikus dimenziójú narratívákkal találkozhatunk, melynek egyik része a külföldi megélhetés nehézségeihez kapcsolódó szokványos, köznapi érveléseket hívja elő, a másik része azonban reflektáltabb karrierszempontra tükröz. A 90-es évek nyilvános kisebbségi diskurzusának népszerű narratívái (a negatív megbélyegzéssel szembeni averzió, de különösen a megmaradásdiskurzus) nagyon ritkán bukkannak elő, és nem egy szubjektumon túlmutató, normatív üzenetként fogalmazódnak meg.

SZAKIRODALOM

BAKACSI Gyula

1999 *Szervezeti magatartás és vezetés*. Közgazdaságtani és Jogi Könyvkiadó, Budapest

BECK, Ulrich

1999 Túl renden és osztályon? In: ANGELUSI Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 418–468.

BOUDON, Raymond

1974 *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. Wiley, New York

BOURDIEU, Pierre

1990 *The logic of practice*. Polity Press, Cambridge

CHISOLM, Lynne

1999 From Systems to Networks: The Reconstruction of Youth Transitions in Europe. In: HEINZ, Walter. R. (ed.): *From Education to Work: Cross-National Perspectives*. Cambridge University Press, New York, 298–318.

CSATA Zsombor

2004 A származás hatása a továbbtanulásban az erdélyi magyar fiataloknál. *Új Ifjúsági Szemle* 5. 2006 Az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottsága az erdélyi magyar fiatalok körében. In: GÁBOR Kálmán – VERES Valér (szerk.): *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi magyar fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Belvedere–Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, Budapest–Kolozsvár

CSATA Zsombor – DÁNIEL Botond

2005 Átmenet a képzésből a munka világába az erdélyi magyar fiatalok körében. *Korunk* 16. 55–65.

DÁNIEL Botond – CSATA Zsombor – Pop Carmen

Pályakezdő fiatalok a munkaerőpiacon. *Erdélyi Társadalom* 4. (1–2) 7–29.

GALASI Péter – TIMÁR János – VARGA Júlia

2001 *Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon*. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék, Budapest

GÁBOR Kálmán

2004 Mozaik 2001 – A perifériáról a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez. *Erdélyi Társadalom* 2. (2) 10–23.

2006 A perifériáról a centrumba. Előzetes hipotézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez. In: GÁBOR Kálmán – VERES Valér (szerk.): *A perifériáról a*

centrumba. Az erdélyi magyar fiatalok helyzetképe az ezredforduló után. Belvedere–Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, Budapest–Kolozsvár, 9–22.

GIDDENS, Anthony

1991 *Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age.* Polity Press, Oxford–Cambridge

GOLDTHORPE, John

1996 Class Analysis and the Reorientation of Class Theory: the Case of Persisting Differentials in Educational Attainment. *British Journal of Sociology* 47. 481–505.

GRANOVETTER, Mark

1995 *Getting a job: a study of contacts and careers.* The University of Chicago Press, Chicago

HORVÁTH István

2004 Az erdélyi magyar fiatalok magyarországi irányú tanulási migrációja. *Erdélyi Társadalom* 2. 59–85.

HUNYA Gábor et alii

1991 *Románia: Gazdaság- és politikatörténet.* Atlantisz–Medvetánc, Budapest

IELLATCHITCH, Alexander et alii

2001 The field of career. Towards a New Theoretical Perspective. Paper submitted to European Organisation Studies Group, 17th colloquium, “The Odyssey of Organising”, Subtheme 14: *Career as an odyssey.* Lyon, France, July 5–7, 2001. Last accessed December 16th 2005. www.wu-wien.ac.at/project/vicapp/field_car.pdf

KOCH, Max

2004 Labour Market Regulation after Fordism: Five Countries Compared. In: LITTLEWOOD, Paul – GLORIEUX, Ignace – JÖNSSON, Ingrid: *The Future of Work in Europe.* Ashgate, Aldershot–Brookfield–Singapore–Sydney

KRAHN, Harvey – LOWE, Graham S.

1999 School-to-Work Transitions and Postmodern Values: What’s Changing in Canada? In: HEINZ, Walter. R. (ed.): *From Education to Work: Cross-National Perspectives.* Cambridge University Press, New York, 260–283.

MAYRHOFER, Wolfgang

2004 Thick description of Career Habitus. Agency and Structure within Career Fields. Paper submitted to European Organisation Studies Group, 20th colloquium, Subtheme 9: *Careers. Relating the Individual to the Context.* Ljubljana, Slovenia, July 1–3 2004. Last accessed December 16th 2005. www.wu-wien.ac.at/project/vicapp/mh_etal_int_carrhab_aom04.pdf

MAYRHOFER, Wolfgang et alii

2004 Going beyond the individual: Some potential contributions from a career field and habitus perspective for global career research and practice. *Journal of Management Development* 23. (9) 870–884.

RANSOME, Paul

1999 *Sociology and the Future of Work. Contemporary discourses and debates*. Ashgate, Aldershot–Brookfield–Singapore–Sydney

RIESMAN, David

1996 *A magányos tömeg*. Polgár Kiadó, Budapest

RÓBERT Péter

2002 “Changes over time in transition from school to work in Hungary. The effects of system transformation and globalization”, paper presented at RC28 meeting, *Social Stratification and Mobility. Integrating Theory and Research*. Oxford, 10–13 April, 2002. www.nuff.ox.ac.uk/rc28/papers/robert.pdf

SIMIONCA, Anca

2006 *Do-It-Yourself Biographies: Anxiety and Empowerment: Transition from School to Work in Post-Socialist Romania*. MA thesis, Central European University, Budapest

TILLY, Chris – TILLY, Charles

1994 „Capitalist Work and Labor Markets.” In: SMELSER, Neil – SWEDBERG, Richard (eds.): *The Handbook of Economic Sociology*. Russel Sage Foundation

VARGA Júlia

1998 *Oktatás-gazdaságtan*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest

MELLÉKLET

Az interjúalanyok releváns kategóriák szerinti megoszlásai

1. Nem

Férfi	27
Nő	23

2. Elvégzett szak

Műszaki	14
Humán- és társadalomtudományok (Tudományegyetem)	16
Közgazdaságtan	10
Jog	6
Orvosi, állatorvosi	2
Művészeti	2
Összesen	50

3. Egyetem elvégzésének ideje

1–2 éve	11
3–6 éve	17
7–10 éve	12
Összesen	50

4. A képzés nyelve

Magyar	22
Román	28
Összesen	50

5. Régiók

Partium és Máramaros	12
Belső-Erdély	18
Székelyföld	18
Főváros (Bukarest)	2
Összesen	50

6. Apa végzettsége

Általános vagy szakiskola	15
Érettségi	15
Posztliceális, technikum	6
Felsőfokú	14
Összesen	50

7. Anya végzettsége

Általános vagy szakiskola	9
Érettségi	23
Posztliceális, technikum	9
Felsőfokú	9
Összesen	50

Lajos Veronika

Gyógyítás – mágia – vallás

Funkcionálisan működő vallásos világkép Romániában

A tanulmány a Romániában bizonyos krízishelyzetek esetén igénybe vett ortodox román szolgáltatásokat, ez esetben a gyógyítás ortodox gyakorlatának alkalmazását elemzi a moldvai római katolikus hagyományban. Ugyanakkor ennek a jelenségnek az értelmezése rávilágít a tágabb moldvai kulturális-társadalmi kontextus sajátos vonásaira is, mint például a katolicizmus és ortodoxia, közösség és egyházi gyakorlat, valamint egyén és közösség összefüggéseire. A kutatás módszerét tekintve néprajzi-antropológiai, helyszíne a moldvai Lujzikalagor (Luizi-Călugăra, Bacău) volt.

A tanulmányból kiderül, hogy az egyén mindennapi életében és világképében természetes módon fér meg egymás mellett a római katolikus rítusokat követő vallásgyakorlás és a gyógyításnak azon formája, amely az ortodox rítusokat követi. A funkcionális egészséget alkotó vallási hagyományok az egyén élethelyzetének függvényében válnak aktívvá, illetve szorulnak háttérbe. Ez a funkcionálisan működtetett vallásos világkép ráirányítja a figyelmet a moldvai csángó kulturális rendszerbe kódolt alkalmazkodási képességre is.

Lajos Veronika Etnográfus MTA DE Néprajzi Kutatócsoport – tudományos segédmunkatársa (lajosvera@yahoo.co.uk).

Romániában elterjedt szokás, hogy a keresztény felekezeti magyar lakosság, legyen akár protestáns, akár római katolikus, bizonyos krízishelyzetek esetén egy ortodox pap vagy kaluger, ortodox szerzetes, apáca mágikusnak tekintett szolgáltatásait veszi igénybe (Lásd például Czégényi 1999; Gagy 1998; Graf 2001; Keszeg 2006; Komáromi 1996, 2009; Pákay 2004; Peti 2003, 2007a; Simon 2002). Tanulmányomban a gyógyítás ortodox gyakorlatának alkalmazását vizsgálom a moldvai katolikus hagyományban. A problémakört tágabb kulturális-társadalmi kontextusba helyezve igyekszem bemutatni, azaz a katolicizmus és ortodoxia, közösség és egyházi gyakorlat, valamint egyén és közösség összefüggéseiben feltárni.

A moldvai csángó kultúrára vonatkozó megállapításokat a 2006–2007-ben Lujzikalagorban (Luizi-Călugăra, Bacău) végzett közel egyéves, állomásozó néprajzi-antropológiai terepmunkára alapozom, és a román pap gyógyító tevékenységének elemzését egy helyi asszony, Klára életének története alapján végzem el.¹ A kutatás során a következő kérdéseket vizsgáltam meg: a román pap szolgáltatásainak igénybe vételéhez vezető motivációk; az ortodox gyógyítási gyakorlat helye és szerepe a moldvai csángó asszony világképében; és a román papról alkotott kép. Az esettanulmány részletes kifejtése előtt azonban röviden vázolólok a moldvai római katolikus papok helyzetét a közösségben, valamint a közösség és pap egymáshoz való viszonyát a társadalmi rendszerben.

¹ Klára 2007-ben volt hatvanéves. Hét gyermek édesanyja, akik közül hatan közel tíz éve Olaszországban dolgoznak, egyikük pedig Németországban él. A lujzikalagori parasztasszony eredeti nevét az anonimitás érdekében megváltoztattam. A kutatás és a tanulmány a MÖB, az MTA DE Néprajzi Kutatócsoport, valamint az OTKA 78207 támogatásával készült.

Közhelyszámba menő kijelentés, hogy a moldvai csángó falvakban a katolikus papokat nagy tisztelet övezi. Ez azt jelenti, hogy a funkciójukból adódó szentség egyrészt számtalan alkalommal szab gátat a viselkedésükkel szembeni bíráló megfogalmazásának (Tomán 1994: 45). Másrészt azonban megfigyelhető a szakrális szférában működő egyházi rend, a hivatal szentsége és a viselője között tett különbségtétel, vagyis a kiszolgáltató szentségek a kiszolgáltató személyétől, méltó vagy méltatlan viselkedésétől függetlenül is mindenkor azonos érvennyel bírnak (Huizinga 1996: 148; Kinda 2009: 106). A kettő megkülönböztetése Moldvában is lehetőséget teremt arra, hogy a csángók véleményt formáljanak a papok ügyes-bajos dolgairól, kibeszélik a páterek tisztátalan cselekedeteit, megkérdőjelezzék egyes tetteiket, és helytelennek ítélik magatartásukat. (A pap és a közösség közti konfliktusokról részletesebben lásd Kinda 2006: 150–154; 2009: 108–114.) Mindazonáltal az egyes egyházi személyek méltatlan viselkedése egyáltalán nem befolyásolja az egyházi rend szentségébe vetett hit erejét.

A csángó közösségekben az egyházi vezetők, a páterek megítélése rendszerint az emberi vonások alapján és nem a hivatali ügyekhez kapcsolódóan történik, akik ezáltal nyerik el a „jó” jelzőt. A jó katolikus pap: „sokat dolgozik, serény, nem *kevély*, nem válogat az ételben („*mert az nagy dolog*”), derék („*darék*”), ismeri és szóba áll az emberekkel” [kiemelés: Kinda] (Kinda 2009: 108), vagyis követi a közösségben elfogadott értékrendet. Ez a munkavégzés tiszteletét és szeretetét jelenti, szorgalmasságot, tisztességet és becsületességet, azt, hogy a páter nem használja ki önkényesen a közösség tagjaival szemben a státuszából adódó társadalmi különbségeket. Követi a hívek életének alakulását, nem szigetelődik el az emberektől, részt vesz a közösség mindennapi életében. „Nem válogat az ételben”, vagyis Isten aláztos szolgájaként élve elfogadja a hívek által számára készített ételt, függetlenül annak minőségétől és fajtájától. Nem válogat, vagyis az elfogyasztás gesztusával köszöni meg az ételt az Úrnak, és szimbolikusan eltörli a társadalmi különbségeket, és egyben a közösség és a pap egymásra utaltságát, illetve kölcsönösségét erősíti meg.

A moldvai csángók két szempont alapján tesznek különbséget a papok között. Egyrészt a közösségben elfogadott értékrendhez viszonyítva ítélik meg őket az idealizált státusz és a tényleges szerepkörök közötti összefüggések, illetve eltérések, és a közösség tagjaihoz való viszony alapján. Másrészt pedig a feladatteljesítésen túlmutató egyházi szolgálat hatékonysága szerint. A hivatal szentségének, valamint az ebből fakadó tekintélynek, illetve hatalomnak az elismerése és a liturgikus szolgálat általánosan elfogadott „érvényessége” nem gátolja a híveket abban, hogy a „fogantosság” kritériumai alapján rangsorolják a papokat (Cserbák 1998: 40). A liturgia és a hivatali funkcióhoz kapcsolódó tevékenységek hatékonyságának „mutatója” az emberi jellemzők mellett egyéb fontos tényezőket is magában foglal, mint például a hitelességet, a tanultságot, a természetes intelligenciát és a veleszületett különleges képességeket (Cserbák 1998: 40).

A csángó közösségek tagjai tehát saját lokális értékrendjüknek megfelelően aktív cselekvőként bírálják egyházi vezetőiket. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy akár menesztetik is a lelki gondozásukat nem megfelelő módon és formában végző papokat, vagy éppen ellenkezőleg, igyekeznek megakadályozni a faluból történő elhelyezést.²

A klérus és a közösség tagjai nem kizárólag a hatalommal bírók és az alávettettek státuszában helyezkednek el, mivel kapcsolatrendszerük és együttműködésük kölcsönösséget feltételez. A viszony dialektikus jellegét és dinamizmusát szemlélteti az is, hogy a moldvai római katolikus egyházi rend képviselői számtalan esetben nem elítélik vagy üldözik a népi vallásosságban

2 Lásd a Kinda István említette klézsei példákat (Kinda 2009: 108).

kialakult gyakorlatokat, képzeteket, magatartásformákat, hanem azok az egyház által kanonizált elemekké válnak, illetve válhatnak.³ Ezt a megélt népi gyakorlatok irányába mutató toleránsabb hozzáállást nagymértékben befolyásolta, illetve napjainkban is befolyásolja a közvetlen kapcsolat az ortodox kulturális-társadalmi valósággal és annak szereplőivel. Az ortodox egyház rugalmas viszonyulása az általa szentesített gyakorlatokhoz, a dokmák értelmezéséhez, valamint a kánonjog értelmezéséhez (Badone 1990: 10; Komáromi 2009: 34) a moldvai katolicizmus intézményeiben is viszonylag toleránsabb viszonyt alakított ki a népi kezdeményezésekkel szemben. Így Moldvában a katolikus papok részéről is egy el- és befogadóbb magatartást tapasztalhatunk a népi vallásossággal és a népi gyakorlatokkal szemben.

A moldvai csángók vallásosságával kapcsolatban a szakirodalom gyakran használja a „középkorias” jelzőt, utalva a vallásgyakorlás intenzitására, a hitélet eszményi formájára és a külső megnyilvánulások nagy számára. A „középkorias” melléknév használata a vallásosság és a hitfelfogás esetében azonban több szempontból is vitatható.⁴ Egyrészt érdemes szem előtt tartani, hogy az 1960–80-as években a hétköznapi kultúrájával foglalkozó külföldi (például francia, orosz) társadalomtörténészek (például Toussaert, Delumeau, Ferté, Vauchez, Le Roy Ladurie, Gurevics) kihívások elé állították a „keresztény középkor mítoszáét”. Vagyis azt a felfogást, miszerint a középkort és a középkori ember világképét, illetve életmódját teljes mértékben és minden szegmensében áthatotta volna a keresztény gondolkodásmód.

A mítosz megkérdőjelezésének egyik oka az, hogy ezek a társadalomtörténeti kutatások a középkori vallásos viselkedést automatikusan és formálisnak tételezik. Emellett a kereszténység és az ettől eltérő világmagyarázat közötti választás hiánya is okot ad a kételkedésre a mítosz érvényességében. A tradicionális időszakban ugyanez vonatkozik a moldvai csángókra is, akik beleszülettek a kereszténység, elsősorban a római katolikus vallás által dominált társadalmi rendszerbe. A társadalomtörténészek emellett azt is felvetették, hogy a korai, a klasszikus és a késő középkori mindennapokban igen jelentős mértékben különbözött a keresztény hitelvek gyakorlásának intenzitása (Gurevics 1987: 369–373).⁵ Ezeknek a tudományos megállapításoknak a fényében a „középkori”, illetve a „középkorias” jelző használata a moldvai csángók vallásosságának jellemzéséhez problematikusnak tekinthető.

Mindazonáltal a „középkorias” jelző alkalmazása Moldvában helytállónak tűnik a csángók vallásos világképének szerkezetére vonatkozóan. A klerikusok képviselte „tudományos” tudat és a „mágikus”, „folklorisztikus” népi tudat egységbe szerveződik, a köztük lévő viszonyrendszer egységként működik (vö. Le Goff 1972: 131–140). Az egyes tudatformák a közösségben elfogadott társadalmi konszenzusnak megfelelően aktivizálódnak és meghatározzák a cselekvést, a magatartási mintákat és a társadalmi gyakorlatokat.

3 Ezt a gyakorlatot remekül példázza a látomások egyházi támogatottsága. Ezeket gyakran maguk a páterek értelmezik, így újabb és újabb szalakat szöve a népi vallásosság és a hivatalos egyházi gyakorlatok között. (Részletesebben lásd Peti 2007b 95–111.)

4 Elfogadva ezeket a kutatási eredményeket, a csángók esetében úgyszintén szükségessé válhat az „eszményi keresztény hitre” utaló „középkorias” jelző jelentéstartalmának árnyaltabb meghatározása, esetleges felülírása. Az erre tett kísérleteket a jelenre vonatkozóan lásd például Peti 2007b 95–111.

5 Például Franciaországban és a Németalföldön a 14–15. században egymás mellett léteztek a „szenvedélyes áhítat” és a „gúnyos közöny” szélsőséges megnyilvánulásai. Ezek leginkább azonban nem különböző társadalmi csoportokhoz kötődtek, hanem egyazon közösség magatartásában volt megfigyelhető a hirtelen és éles váltás az áhítat és a szidalmazás, kicsapongás között (Huizinga 1996: 135–144).

A csángók mindennapi életvilágában a kanonizált egyházi és a népi vallásos kultúra közötti kommunikációt napjainkban is konfliktusok és párbeszédok szövik át. A két szféra közötti konfrontáció esetén a felek nem teljesen megegyező viláértelmezéséből következő összeütközések figyelhetők meg, míg a dialógus gyakorlata során a népi elképzelések mint az értelmezés és a legitimitáció egyfajta szükségszerű alapjai hivatalos jóváhagyást nyernek (Gurevics 1987: 377–379). A kétféle vallásosság közötti különbségek és határok napjainkra nagymértékben összemosódtak. A vallási szinkretizmus kettősirányú mozgás révén valósult meg: a hivatalos vallásosság beemelte és saját képére formálta a korábbi hagyományos elemeket, ám ugyanakkor a parasztközösségek körében alkalmazott mágikus képzeteket és gyakorlatokat keresztény értelmezéssel ruházta fel (Tánczos 1996a: 234–236).

A kettő közötti összefüggések és kapcsolatok a keleti ortodoxia hagyományaival mutatnak hasonlóságot, amennyiben a moldvai katolikus páterek „népközelibb” magatartást gyakorolnak, azaz a népi gyakorlatok napjainkban is jelentkező egyes elemeit beemelik a hivatalos értelmezés keretei közé (Peti 2007b: 106). A „templomok” vallása és a „mezők” vallása tehát lokális szinten a mindennapi gyakorlat szférájában nem kerül rendszeres összeütközésbe egymással (Gurevics 1987: 373). A közösség tagjai számára a hivatalos és a népi tudattartalom egységes egészként jelenik meg, az ellentmondó nézetek mindössze a külső szemlélő számára teremtik meg a kettős vagy többoldalú értelmezés lehetőségét (Tánczos 1996a: 237, 243).

KLÁRA BETEGSÉGÉNEK RÖVID TÖRTÉNETE

Klárának, a hatvanéves lujzikalagori asszonynak 1979 tavaszán, két-három hónappal utolsó gyermeke születését követően egészségi állapota megromlott. A problémák először a szülés következményeként jelentkeztek, majd rendszeresen szédült, gyengének érezte magát, hidegrázás és izzadás is gyötörte. Az idő múlásával ezekhez aztán többféle egészségügyi probléma is társult, a 2000-es évek közepén már egyre inkább csökkentette a ház és az udvar elhagyásával járó feladatok számát. „[...] én régóta betegeskedem, mer rég az üdeje, mind miko E-ka megszületett. Deci ő megszületett a januárba, én lebetegedtem az áprilisba. Rossz vót, rossz vót, szégyültem, rossz vót nekem, rossz vót nekem. S aztán egyik doktortól a másikhöz, másiktól még másikhöz, a ma máig es.”⁶ Klára számtalan orvosnál járt, szerte az országban, Kolozsváron is többször, de a tudományos ismeretek alkalmazása eredménytelen maradt és tartósan egyik szakember sem tudta helyreállítani egészségét.

A kalagori faluközösségben az 1970–80-as években az számított betegnek, az a személy kerülhetett a beteg nyilvánosan elismert státuszába, akinek olyan jól látható testi vagy szellemi problémái, sérülései voltak, amelyek akadályozták a munkavégzésben. A betegség és a beteg létállapot a nyilvánvaló munkaképtelenséggel küzdő egyének számára volt társadalmilag megengedett életlehetőség (Bausinger 2004: 14.) Az egészség az állapotjellegen túl tehát szinte valamiféle társadalmi követelményként és morális kötelezettségként jelenik meg a lokális közösségben (Losonczy 1984: 181, 186). Olyannyira igaz ez, hogy miután Klára évekig nem talált gyógyírt betegségére és nemcsak egészsége romlott meg, hanem emiatt társadalmi kapcsolatai is beszűkültek, volt olyan időszak, amikor azt kívánta: „veszejtsen el az Isten!”⁷

⁶ Amennyiben külön dátum nem jelzi, akkor az alábbi idézetek mind a 2007 októberében készült interjú részletei.

⁷ 2006. december, Lujzikalagor

Mivel Klára panaszainak kezdettől fogva nem voltak a külső szemlélő számára nyilvánvalóan látható jelei, és életkorát tekintve is fiatal volt a betegeskedéshez, a harmincas éveiben járt, így számtalan alkalommal bélyegezték kimondva-kimondatlanul lustának. A meg nem fejtett betegség és a hatékony gyógykezelés hiányának következtében Klára bizonyos mértékben látens közösségi stigmatizáció áldozatává vált, a közösség számára társadalmi értéke és hasznossága csökkent (Losonczy 1984: 183). Az elsősorban a hagyományos szerepek és kötődések által meghatározott életvilágban a „világ” időnként Klárának a betegséggel kapcsolatos igazmondását is megkérdőjelezte, vagyis az élete delén, a harminckét éves korától fellépő munkaképesség csökkenésének valóságát.

Érdemes megfigyelni a fentebbi idézetben, hogy Klára, évekkel a betegség tüneteinek első jelentkezését követően sem beszél részletesen a betegségről, nem panaszkodik hosszasan. Röviden és tömören fogalmaz, inkább érzékelteti a test normális működésének megbomlását, mintsem felsorolná a problémákat vagy kifejtené a tüneteket. A beteg létállapot verbális artikulálása napjainkban is kevésbé elfogadott gyakorlat a csángó közösségben. Ám Klárára az sem igaz, hogy az önmagát egészségesnek valló beteg esetét testesítené meg, aki harmadik személyben beszél a betegségről, és eltávolítja, illetve elidegeníti magától a beteg szervet és a tüneteket (Losonczy 1989: 189).

Az orvosi gyógykezelés, a tudományos módszerek sikertelenségéből kiábrándult Klára a kilencvenes évek végén felhagyott a szakadatlan kísérletezéssel, és nem keresett fel több szakembert. A gyógyulást elősegítő és jelentő, közvetlenül elérhető eszközök, az orvosi ellátás és az időről időre ismételten alkalmazott népi gyógymódok nem segítettek neki célja elérésében, egészségi állapota helyreállításában. Saját betegsége révén tapasztalta meg a hivatalos orvoslás hatókörének korlátozottságát.⁸ A tradicionális otthoni gyógykezelés és az orvostudomány határait meghaladó, illetve a hatókörén túlmutató problémakezelésben a következő lépést számára a vallás, a hit, a belenyugvás jelentette. Így tehát Klára a katolikus hagyományban a bajok és a szenvedés racionalizálását, illetve magyarázatát nyújtó „keresztviselés” területére utalta a helyzet megoldását: „[...] *imá én elhagytam az Istennek az akaratjára [...]*”

Klárát 2006 tavaszán váratlanul meglátogatta egy helyi fiatal férfi, és egy Erdélyben szolgáló ortodox pap nagy erejű gyógyító tevékenységéről számolt be neki.⁹ Klára először kissé gyanakodva hallgatta az elbeszélést. Miután kiderült, hogy Klára és a férfi évekkel korábban jó ismeretségben voltak egymással, Klára könnyebben bizalmába fogadta a férfit és érdeklődéssel kezdett figyelni. Vagyis a társas érintkezésben hirtelen megteremtődött az a kiindulási pont, amelyre alapozva a férfi hitelt érdemlően Klára figyelmébe tudta ajánlani a gyógyító képességéről elhíresült román

8 A betegségek diagnosztizálásakor a beteg és környezete határozza meg, hogy az adott probléma a természetes vagy a természetfeletti eredetű betegségek csoportjába tartozik, vagyis hogy mi okozta a betegséget. A gyógyítás módja ennek megfelelően a tudományosan legitimált orvoslás módszereivel vagy a népi specialisták, a román pap (ortodox szerzetes, apáca), illetve más, a hivatalos gyógyítás keretein kívül alkalmazott módszerekkel történhet hatásosan (Komáromi 2009: 32–33).

9 Maga a férfi, saját elmondása szerint, már közel tizenöt éve küszködött betegségével (félelmek, álmatlanság, fizikai erőnlét romlása stb.), amikor elkezdett járni a moșuni-i páterhez. Először a hivatalos orvoslás eszközeihez folyamodott, majd egy cigányasszony a tudomására hozta, hogy fekete mágiával van megrontva. Ez azonban már túlmutatott az orvosok tudományos ismereteken alapuló hatáskörén, és az egészség mágikus úton történő helyreállítását követelte meg (vö. Komáromi 2009: 33). A reikivel foglalkozó ember után következett a román pap gyógyító ereje. A román pap gyógyító tevékenységéről lásd románul például Candrea 1999; Pavelescu 1998; Troc 1998–1999: 130–135. Az ortodox és a pravoszláv pap gyógyító szertartásainak hasonlóságáról lásd Pákay 2004: 226–229.

egyházi személyt.¹⁰ Tehát Klára választását, az ortodox páter szolgálatának igénybevételét nagymértékben befolyásolta az ajánló személyének megbízhatósága, véleményének hitelessége (Czégényi 1999: 34). „*Eljött a kapuba, s aszongya, kend nem menne el, így s így, van egy pap, ilyen s ilyen helyen, de messze van. Mondom, úgy jó laktam, te emberecske, nem tudom minek hínak, mer nem tudtam minek híják őt. Üsmertem kicsi korába, de aztán, hogy ő el volt menve, dolgozott a Németországba is dolgozott, s a Magyarba es dolgozott. Imá most el, kifelejtettem. Mondom, nem tudom minek hínak. Aszongya J.-nak. Jó, mondom, az Isten tartsa meg! Én má kereskedtem, mondom, imá huszonnyolc esztendőtü, huszonhétü, nem vót huszonnyolc, mondom imá én elhagytam az Istennek az akarattjára. Mi lesz, a lesz. Voia Domnului (Az Úr akarata!).*” Klára világképében Isten egyáltalán nem büntető hatalomként van jelen, hanem olyan transzcendentális erőként, amely tudja, hogy mikor és miként befolyásolja a hívő ember életét, amelynek akarata sorsokat irányít, és azt az egyén üdvözülését szolgáló legjobb szándékkal teszi (vö. Kocsis 2005: 244).

Annak ellenére, hogy Klára 2006-ra már feladta betegsége valódi okának és a hosszútávon működő kezelésnek a megtalálását és a transzcendentális hatáskörébe utalta egészsége-betegsége alakulását, a bizalmi kapcsolat megteremtődésének hatására a gyógyító papról mondtak mégis felkeltették érdeklődését.

A KATOLIKUS KLÁRA ÉS A GYÓGYÍTÁS ORTODOX GYAKORLATA

Klára először 2006 májusában látogatta meg az ortodox papot Moşuniban, Maros megyében.¹¹ Az említett kalagori férfi vitte személygépkocsival, és ez a későbbiekben is mindig ugyanígy történt. A költségeket maguk között annyi részre osztották, ahányan éppen utaztak. Volt alkalom, hogy Klára Brassóban élő húga is elment velük, vagy más falubeli asszonyok kísérték el őket. Azonban ők ketten voltak azok, akik augusztustól kezdve minden héten csütörtökön rendszeresen nekivágtak a több száz kilométeres hosszú útnak, hogy részt vegyenek a péntekenként tartott szertartáson.

A férfi, amikor először felkereste Klárát, az elbeszélések tartalmának megbízhatóságára hivatkozott. Emellett a gyógyító papról híreszteltek személyes megtapasztalásának lehetőségét ajánlotta fel neki. Tehát annak érdekében, hogy a román lelkészről mondtak hitelességét alátámassza, azt a kíváncsiságon alapuló természetes emberi igényt szólította meg, hogy Klára közvetlenül szerezhesen élményeket és tapasztalatot a páter csodás tetteiről és szent gyógyító erejéről. „*Aszongya, jöjjön el velem kend, lássa meg kend hova viszem el én kendet. De kell higgy! Mondom én hiszek az Istenbe. De aszongya mennyire hiszi, hogy a pap csinál ilyen jó dolgot. Mondom, egy 50-t a 100-nál. Aszongya, ha kend eljö velem, aszongya, akko megmondja, hisz a 100-at a 100-nál. Elmentem. Miko megláttam, erőst nagyon meg, hogy mondjam, kirémedtem, mit láttam én ott.*” A férfi elbeszéléseiben az ortodox pap mágikus-gyógyító tevékenysége a betegség orvoslásának alternatív lehetőségeként tűnt fel.¹² Klára számára tehát ez a gyakorlat egy újabb, reményt keltő és eredményességet ígérő eszközként jelent meg egészsége helyreállításához.

10 A kommandálás (ajánlás, közvetítés) fogalmának alkalmazása ebben a kontextusban Oláh Andor nevéhez kapcsolódik. A beteg a számára megbízhatónak ítélt emberek véleménye, ajánlása alapján szerez tudomást a pap gyógyító, illetve egyéb természetű tevékenységeiről (Vö. Oláh 1986: 179).

11 A Moşuni-Veţi-i egyházközség honlapját lásd: <http://www.lamosuni.ro/>

12 Esetünkben nem maga a beteg, vagyis nem Klára volt az, aki az évtizedekig tartó sikertelen gyógyulás következtében egy másik keresztény hagyomány alkalmazta eszközökhöz fordult, hanem a helyi férfi ismertette vele ezt a lehetőséget és bírta rá Klárát arra, hogy utazzon el vele Moşuniba.

Ez olyan fordulat volt Klára életében, amelyben a betegség eredetének kontextusa és ezáltal gyógykezelésének módja helyeződött más alapokra: a transzcendens világ hatókörébe került. Az eredményességnek azonban létrejött egy nélkülözhetetlen feltétele is: espedig a hit. Tehát a hit az ortodox pap gyógyító képességében és az egészségügyi problémákra vonatkozó ismeretében már kezdettől fogva az egészség visszaállításához szükséges kiindulópontként, annak legalapvetőbb elemeként tételeződött – „*De kell higgy!*” (Vö. Keszeg 2006: 67).

Klára világfelfogásában a vallás és a mágia nem különül el élesen egymástól, hanem azok egymás kiegészítőiként jelennek meg (Vö. Gurevics 1987: 164).¹³ Ugyanakkor mindkettő azonos egységen belül működik az igazolt tudással, vagyis a tudományos eredményekkel és a hiedelmek rendszerével, függetlenül a bennük feszülő ellentmondásoktól és az ambivalens megnyilvánulásoktól.¹⁴ Ezek azonban sok esetben csupán a külső szemlélő számára tűnnek együttesen értelmezhetetlen elemeknek, Klára számára egyszóval egyszóval különböző szituációkban alkalmazott szerves részeit alkotják. Még akkor is, ha például számára a román gyógyító szertartások működésének hatékonyságába vetett hit, annak közvetlen megtapasztalása nélkül „50 a 100-nál”.

Klára egyik orvostól a másikig járva szembesült azzal, hogy ők nem tudták megtalálni betegségének okát. Az asszony, hitelt adva a kalagori férfi szavainak a román pap csodás tetteiről, azzal a céllal fordult a moşuni-i páterhez, hogy az helyreállítsa egészségét, vagyis felismerje és megszüntesse a betegségek okait. A férfi elbeszéléseiből részlegesen, az ortodox szertartás során azonban egyértelműen kiderült számára, hogy a pap gyógyító tevékenysége nemcsak a különböző testi eredetű betegségek és az orvosok által eredménytelenül gyógyított egészségügyi panaszok kezelésére, hanem a másik ember által okozott betegségek orvoslására is kiterjed. Tehát az egyéni belülről helyezett és a társadalomból eredő betegségek feltárása és azok megszüntetése is egyaránt személyéhez kapcsolódik.¹⁵ Vagyis a moşuni-i pópa képességeihez tartozik a rontás, a csináltatás és a fekete mágia áldozatainak megszabadítása a bennük lévő tisztátalantól is.¹⁶

13 Marót Károly az 1933-ban írott tanulmányában kifejti, hogy nem lehet meghatározó különbséget tenni vallásos és mágikus rítusok között, amit például az imában és az áldozatban keveredő vallásos és mágikus elemek bemutatásával támaszt alá (Marót 1933: 31–44). Radcliffe-Brown az 1939-ben tartott Frazer-előadásában a vallási vagy mágikus jelzők helyett a rituális érték használatát javasolja, a vallás és a mágia közötti különbségtételről alkotott tudományos konszenzus hiánya miatt (Radcliffe-Brown 2004: 119–134).

14 Újabb magyar kutatások a vallásos gyakorlatok és a mágikus eljárások, valamint a hiedelmek közötti kölcsönös összefüggéseket igazolják a parasztközösségek mindennapi gyakorlatában. (Lásd például Fejős 1985: 31; Graf 2001: 22–23.)

15 A betegségek laikus elméleteit Cecil G. Helman egy négy elemből álló modellben foglalta össze. A betegségek okai lehetnek: 1. az egyéni belülről, 2. a természeti világban, 3. a társadalmi világban, 4. a természetfeletti világban. A magyarázatokban gyakran két-három ok is összekapcsolódik, vagy a különböző világok kölcsönhatása okozza az egészség megromlását. (Helman 2003: 108–113. Vö. még Kocsis 2005: 237.)

16 Vö. a román papra vonatkozó általános gyógyítói szerepkörrel: rontás, átok, csináltatás alóli feloldás; szelleműzés; frász, ijedség gyógyítása (Komáromi 1996: 93); továbbá az egyéb, ortodox szerzetesekhez – kalugerekhez – és papokhoz társított tevékenységekkel: például jóslás, elveszett, ellopott tárgyak megkeresése (Graf 2001: 35); illetve lopások kiderítése (Peti 2003; 2007: 106); emellett megtörtént események értelmezése, diagnózis megállapítása, terápiák előírása (Gagyai 1998: 71, 109); exorcizmus (Simon 2002: 121); valamint családi problémák kezelése, szerelmi ügyek és igazságszolgáltatás (Komáromi 2009: 93), jogszerűnek ítélt büntetés (Tankó 2001: 143–174). Itt szeretném kiemelni, hogy Komáromi Tünde kutatásai azt igazolják, hogy Romániában nemcsak az ortodox papok, hanem görög és római katolikus társaik is végeznek gyógyító szertartásokat, és Moldvában a katolikus papok, Peti Lehel kutatásai szerint, például rontást előidéző feketemisét is szolgáltatnak (Komáromi 2009: 94; Peti 2007a: 288, 306).

Klára ugyan saját betegségének okát bizonyos mértékben szintén a társadalmi világ történéseire vezeti vissza (például gyerekei elvándorlására a 90-es évek végén), de ő maga nem az egyént megrontó személyhez köti az egyén egészségi állapotában keletkezett zavart. „*Hogy mondja a papecska, beadták neki a rosszat. Hogy mondjam én neked, hogy értsd meg te? Deci, o făcătura necurată* (tisztátalan rontás). *Mondjam románul. Nem tiszta dolog. A pap úgy mondja. De én nem tudom. Én nem hiszek a rosszaságokban, nem hittem soha! A pap megmondja, hogy miféle. Beadták, csántak rosszat! Mint mondjam románul lenne, magia neagră* (fekete mágia), *ha halltad lesz. S azon által béteszik a tisztátlant az emberbe. No! Hogy akkor most megértted.*” A fekete mágia révén tisztátalanná váló egyén abnormális rituális státuszra tesz szert a közösségben, amelynek rituális gyakorlatok révén történő feloldása szükségszerűvé válik a társadalmi struktúra helyreállítása érdekében (Vö. Radcliffe–Brown 2004: 121). A román pap segítségét kérők olyan tevékenységek gyakorlása miatt fordulnak hozzá, amelyeket a katolikus papoktól rendszerint nem kérnének: az emberek az ortodox egyház gyakorlatában engedélyezett mágikus célzatú és tartalmú eljárások elvégzése érdekében keresik fel őket (Gagy 1998: 71; Simon 2002: 121).

A Klárát Moşuniba fuvarozó kalagori férfi határozottan állította, hogy valaki szándékosan rontást idézett elő nemcsak egyedül az ő, hanem az egész családja, nagycsaládja életében.¹⁷ Pontosán ennek feloldása érdekében kereste fel az ortodox papot. „*Ő* (akivel Klára rendszeresen járt Moşuniba) *mondta, tudta, hogy ki csinált neki rosszat, tudta. De én mindig nem jó higgyem. Én mindig nem jó higgyem. Hogy tud az ember olyan rosszat csinálni? Hogy tudnál? Nem tudom, nem tudom. Aszongya az egész családjik meg vót csinálva. Hogy egyike elbolondították az esziket.*” Klára szerint azonban a férfi hányatott élete, a sok megpróbáltatás, amin keresztülment, a többszöri sikertelen, majd sikeres menekülési kísérletek képezik az egészségügyi problémák forrását. Tehát ez esetben is a társadalmi világ jelenik meg a betegség okozójaként, ám nem egy másik személy által előidézett zavarként. Klára többször is hangsúlyosan a rontás és az ember általi mágikus „rossz csánás” lehetetlensége mellett foglalt állást. Több alkalommal is egyértelműen megkérdőjelezte a fekete mágia, a természetfeletti erőt is igénybe vevő rosszakarás működésének és létezésének lehetőségét. Az asszony nem hisz feltétlenül a különböző mágikus gyakorlatok sikeres funkcionálásának lehetőségében, és meghatározó jelentőségű különbséget tesz az isteni erőt alkalmazó pozitív és a negatív motivációval bíró mágikus tevékenységek között.¹⁸

Klára tehát kételkedő viszonyt alakított ki a moldvai csángó faluközösségekben például a lopások kiderítésére általánosan hatásosnak tartott rontással szemben.¹⁹ Azzal, hogy magának az egyénnek az egészségére vagy életére törő rosszindulatú emberi szándék hatalmas rontó erővé alakulhatna, és sikeresen célba érhetne, hogy működne az ember által büntetésként kikényszerített isteni igazságszolgáltatás. „*Én nem tudom. Én nem tudom megmondani. Én nem hiszem, hogy csánának rosszat. Lenne olyan rossz ember, melyik csánna az embernek olyan rosszat.*”

17 Elmondása szerint öccse a családjukat ért rontás következtében akasztotta fel magát, és édesapja halálának is köze van a bizonyos személytől eredeztethető rosszhoz. Emellett Olaszországban élő húga egészségügyi problémáit is a rosszakarás eredményének tartja.

18 A mágia csoportosítása négy szempont alapján történhet: 1. leggyakrabban az elérni kívánt cél a megkülönböztetés: fekete, ártó és fehér, védő, gyógyító mágia, 2. az alkalmazott technika és eszközök, 3. a résztvevők szempontjai és 4. a mágikus cselekedet motivációi, vagyis annak jogossága és a közösség értékei szerinti morális elfogadhatósága (Komáromi 2009: 38–39).

19 Bár Klára kételkedést mutat a gyakorlat isteni erőt igénybe vevő működtetésével szemben, Moldvában a rontást, például lopás esetén, a csángók között általánosan alkalmazott gyakorlatként tartják számon. (Lásd például Peti 2003; 2005; 2007: 106.)

Hogy tudnád te azt a nagy rosszat megcsinálni, nem? Hogy vedd el az embernek az egészségét, az legrágább mint minden? Há, jöjj, akko vedd el a házat, vedd el a...! Nem? Az averéjét (vagyonát), hogy mondjam.” Klára tulajdonképpen némi gyanakvással szemléli az offenzív mágikus büntetőrendszer funkcionálásába vetett hitet, vagy pontosabban azt, hogy létezhet olyan emberi szándék, amely egy másik ember egészségét direkt módon veszélyeknek tehetné ki.

Klára határozottan kiáll amellett, hogy a moşuni-i ortodox pap nem „csán rosszat”, vagyis nem foglalkozik fekete mágiával. A páter a gyógyító tevékenység hatékonysága révén egyszerűen a rontás szándéka fölé emelkedik Klára szemében. Számára nem egyeztethető össze az, hogy a pap rosszat tudjon előidézni a szent megnyilatkozását lehetővé tevő egyházi szertartások segítségével, annak ellenére, hogy a páter alapvető lényege, vagyis emberi mivolta azután is megmarad, hogy belépett a szakrális dimenzióba.²⁰ „A pap hogy csánna rosszat, eh? Szabad? Nem, arról nem halltam semmit... Én jártam, jártam (az ortodox papnál), most mikor Moşuniba, igen. De az csak imádkozzik a betegeknek. Nem halltam rosszat, az elhajtsa a rosszat. Nem hallottam csináljanak rosszat!”²¹

Klára ugyan hallott a feketemiséről, és arról is, hogy ha nem teljesen megtisztult, hanem egy apró vétékkel is rendelkező személy végzi a bűnt, akkor annak hatása órá száll vissza és nem a büntetni óhajtott személyre. Ám a moşuni-i páterrel kapcsolatban ezt a gyakorlatot határozottan elutasítja. Azaz eltávolítja őt a többi olyan ortodox pap közösségtől, akik feketemisét szolgáltatnak. „Nem halltam, te honnan halltad lenne ezt, hogy az ortodox pap csinál rosszat. [Én hallottam, ha mentek oda, hogy kérjenek feketemisét.] Feketemisét, ja ezt halltam én is! Jaj, de nem akar a! Nem szabad, nem. Nem halltam én ezt (hogy a moşuni-i pap celebrálna feketemisét)! Halltam én es másoktól, akkor teszen bűnt, s ha valamicske bűnöd van, akkor felesik a bűnt rivád. Érted? Erőst, erőst ízé, komplikált a baj! Nem! Mi nem azért mentünk. Mink azért mentünk imádkozzék nekünk, az egészségünként. Nem azért, hogy csináljon rosszat! Jaj, Isten őrizzen meg! A cigánkákat halltam csinálnak rosszat! Mondják ennek magia neagră, magia albă.”²² Annak ellenére, hogy Klára kételkedik az isteni erőt igénybe vevő fekete mágia módszereinek hatékonyságában, számos információval rendelkezik a gyakorlat alkalmazását kísérő veszélyekről.²³

Klára az ideáltipikus keresztényi magatartás alapján vállal közösséget a moşuni-i páternek tulajdonított habitussal, elsősorban a mások iránti segítőkészség és áldozatvállalás alapján.²⁴ Szerinte a pap kizárólag a gyógyításban, a látnoki és jósló képességekben, a lelki vezetésben és a közösség, legyen ez akár az adott falu lakossága, akár a péntekenként szerveződő átmeneti közösség, szolgálatában kamatoztatja a szakrális dimenzió erejét. Ennek megfelelően tehát a „mi” és az „ők” közötti különbségtétel alapvető elemét a rosszakarás másoknak, a rossz szándékú cselekvés végrehajtása képezi, ami nem egyeztethető össze a keresztény ember idealizált típusával.

20 Vö. a hierophánia összetettségével: Ries 2003: 42–43.

21 2008. január, Lujzikalagor

22 2008. január, Lujzikalagor. Tankó Gyula a Gyimesekben gyűjtött adataiban idéz olyan esetet, amikor cigányasszonyok gyakorolták a fekete mágia elhárítását, oldását (Tankó 2001: 162–163).

23 Komáromi Tünde is arról számol be aranyosszéki kutatási kapcsán, hogy még azok az emberek is számos ismerettel bírnak a rontásról, csináltatásról, akik kételyeket fogalmaznak meg a módszer hatékonyságát illetően (Komáromi 2009: 103).

24 Az ideális keresztény ember három tulajdonsága: 1. mások iránt segítőkész, 2. az örök boldogság reményével él, 3. elszánt a hitetlenek térítésére. A „keresztény” ember és asszimiláció összefüggéseit lásd bővebben: Biczó 2009: 259–296.

„De én nem hiszek azokba, s akkor ennyi! Nem hiszek azokba! Azér nem hiszek, mer az nem jó dolog! Csánj másnak rosszat! Jaj, jaj, az Isten akkor jobb gyűjtsön el! Nem, nem! Nem jó! Ha jót birsz csinálni, csinálj jót, de rosszat sohase! Chiar a dușmanomnak (még az ellenségemnek) se csánnék rosszat, mer nem igaz ez a dolog! Ez, hogy mondjam, nem keresztény dolog (kiemelés L. V.).²⁵ Nem tudom. De jól érzettem, mondjam, magamot! Se uruságot (orvosságot) nem ittam, sem nem volt nekem rossz, olyan erős imádságjai vannak annak a papnak. De nem halltam, hogy (a moșuni-i pap) csináljon feketemisést, nem halltam!”²⁶ A moșuni-i páter imádságának hatékonyságát az isteni kiválasztottság teszi lehetővé, amely rendkívül szoros kapcsolatot biztosít számára a szent szférával. Ez az alapja annak, hogy a pap imádsága, vagyis az általa végzett, közvetlenül a szakrális dolgokra irányuló orális vallási szertartás láthatóan nagyon hatékony módon befolyásolja a szakrális létezőket (Mauss 1971: 160).²⁷

Klára értelmezése szerint a pap Istentől való adottsága nem gyakorolható „nem keresztény” dologként és „nem keresztény” szándékkal, és az Istentől eredő hatalom nem funkcionálhat a fekete mágia gyakorlását lehetővé tevő transzcendentális erőként. Ebből következően az isteni erő nem befolyásolható rontó és büntető szándékkal, még abban az esetben sem, ha az egyén megérdemli a büntetést. Tehát Klára nem hisz a mindenekfelett álló Istentől származó hatalmat alkalmazó fekete mágia működésében és egyházi személy általi működtethetőségében. A katolicizmus megbocsátó és szerető Istene a mindennapi életben tapasztaltak szerint ugyan időnként megbünteti a vétkeket, de ezt önálló döntése alapján teszi és nem személyes kérésre. Az utóbbi pedig, vagyis a rossz szándék és a rossz tevés egyáltalán nem felel meg a keresztényi viselkedés alapvető követelményeinek.

Klára világképében a hihető és a hihetetlen közötti határ elmosódott, változékony. Számára a kalagoriak körében forgalmazott és működő társadalmi konszenzus határozza meg azt, hogy mi az, ami igazolt magyarázat, cselekvés, illetve gyakorlat és mi kerül a nem igazolt kategóriába (Graf 2001: 18). A valódi csupán akkor válik igazzá, Klára abban az esetben hisz benne, ha az összeegyeztethető a konszenzus által hitelesített képpel, tehát megfeleltethető a „dolgok szükséges rendjének” (Gurevics 1987: 104). Igaz ugyan, hogy a faluban mások hisznek a fekete mágia működésében, ő maga azonban ezt a teremtés és az ember jóságának tételére alapozva kétkedéssel szemléli. Visszatérve tehát a „rosszaságokhoz” és a „rossz csinálásához”, ha minden teremtmény Isten dicsőségét hirdeti, akkor a „rosszaságok”, a rontás, a fekete mágia stb. nem történhet az isteni erő igénybevételével, mivel azok nem a Teremtő jóságát és jelenvalóságának szentségét tükrözik. Klára szerint az embert eredendően jónak teremtő Isten teremtményét ugyan képessé teheti arra, hogy embertársai egészségét vagy életét szándékosan veszélyeztető cselekedetet hajtson végre, de ezen túlmenően nincs hatalma, hiszen az isteni akarat maga dönt arról, hogy jót vagy rosszat tartogat az egyes ember számára.

Ahogy ambivalens jegyeket hordoz Klára és a kalagori férfi viszonya a rontás potenciális erejéhez és működőképességéhez, ugyanúgy nem létezik az egyedül helyes és érvényes forma a román papnak a látnoki, jósló és gyógyító tevékenységére vonatkozó lokális értelmezésben és

25 Vö. gyimesi adatokkal: „[...] Valahogyan tartózkodnak erről beszélni és habár a legtöbben úgy fogják fel, mint bűnhődés a rossz tettért, azért érzik, hogy itt valami nem tiszta, nem éppen keresztényi dolog. Nem éppen kenyérral válaszoltak a rájuk dobott kőre” (Tankó 20001:156).

26 2008. január, Lujzikalagor

27 Marcel Mauss szerint az imádság „orális vallási szertartás, amely közvetlenül a szakrális dolgokra irányul.” Van ugyan visszahatása a profán lényekre, az emberekre és állatokra, tárgyakra és növényvilágra, de ez a szertartás másodlagos eredménye, mivel elsődleges iránya a transzcendens, és célja az, hogy hatást gyakoroljon erre.

megítélésben sem (Keszeg 2006: 66). Klára gyerekei a felekezeti különbségekre hivatkozva nem tartották helyénvalónak, hogy édesanyjuk ortodox paphoz fordult a gyógyulás érdekében. „A gyerekek ezér haragudtak, az enyémeek. Hogy mam (édesanyám) aszongya, s há, aztán? Milyen, doar mind csak annak a Jóistennek imádkozdik, annak a Jézusnak, annak a. Nem? Nincsen féle más, egy van. (Kiemelés L. V.) Úgyhogy. Nem tanyít rosszra, jóra tanít. Höhö!” Klára esetében azonban a keresztény hit alapelveinek egyetemes érvényessége felülírja a keresztény felekezetek közötti eltéréseket, a kereszténység univerzalitása jelöli ki a makroszintű vallási összetartozás érzésének határait.²⁸ A keresztényi hitelveken alapuló papi tevékenység, legyen az akár ortodox is, számára teljes mértékben hiteles és igaz.

Klára felfogásában a „Jézus apostola” státusz betöltése révén a kereszténységben felszentelt egyén egyházi hovatartozástól függetlenül ugyanúgy egyazon Istent szolgálja. Ebből következően az Isten által gyógyító erővel felruházott ortodox pap egyházi szolgáltatásai is bűn elkövetése nélkül vehetők igénybe, vagyis a román lelkész látogatása nem kerül a bűnös cselekedet kategóriájába. „Nem (jelent problémát, hogy ortodox). Nem, hát én mondtam a katólikus papnak, Veronka, mind csak a Jézus apostola. Mind csak azt a facultatét (egyetemi fakultánst) tanulta, mind csak azt a, érted, mind csak teológiét (teológiát), hogy mondják. Há nem? Nem, mer mondtam az öreg papoknak, mondtam. [És ők mit mondtak?] Mondtam, s aztán megkérdezt még utóján. Ce rugăciuni să ți-a dat? Agyike (vagyis), milyen imádságokat (adott)? Mondtam. Ebből a Sfântul David (Szent Dávid), ha halltad lesz, Dávidnak a... Nem tudom magyarul hogy mondják. S imádságok, ilyen, mondtam.” Ehhez azonban hozzátartozik az is, hogy a lujzikalagori katolikus papok nem elleneztek, hogy Klára egy ortodox papnál kereste a gyógyulást. A papok és a lokális közösség viszonya a vallásos élet terén a keleti kereszténységben kialakult modellt követi, vagyis a népi vallásosság egyes megnyilvánulásai, mint például a látomások, az egyház helyi képviselőinek belegyezését élvezik (Peti 2007b: 106).

Klára minden alkalommal megjegyzi, hogy az erdélyi ortodox lelkésznél járt. Ezt a kalagori pap, miután megtudta, hogy az asszonnak milyen imádságokat kell végeznie, tudomásul veszi. Az asszony világgépében teljes mértékben megfér egymás mellett a gyógyítás ortodox gyakorlata és a római katolikus vallási rítus követése. A kettő együtt a keresztény univerzalitás eszméje révén alkot egészet, az egyes részek funkcionális tekintetben különböznek egymástól. Klára életében a mindennapi vallásgyakorlat a római katolikus vallás rítusai szerint történik, míg a gyógyítás rítusai és a hozzákapcsolódó vallási szertartások az ortodoxia keretén belül nyernek értelmet.

Klára példája jól szemlélteti, hogy a lokális közösség és a helyi papság között egyfajta folyamatosan újraíródó kölcsönviszony áll fenn, ami sajátos játékszabályok mentén felépített életvilágot működtet. Az újraíródás aktusa láthatóvá teszi azt, hogy nemcsak a hivatalos egyházi oldalon lévő szereplők, hanem a lokális világ mint egység, és az egyes képviselők önmagukban is aktív résztvevői és alakítói a kalagori vallási életnek (Vö. Beck 1990: 43–44). Ennek ugyanúgy szerves részét képezik, a kanonizált gyakorlatok mellett, a népi vallásosságban kitermelődött formák és rítusok is (Peti 2007b: 106). Vagyis a szertartások és gyakorlatok rendszerében is megfigyelhető a két szereplő aktivitásán alapuló kölcsönhatások jelenléte, amit az ortodox egyház „népközelibb” magatartása, ezáltal az összmondvai kulturális kontextus is támogat.

28 Boross Balázs Pusztinában végzett terepmunkája során azt is tapasztalta, hogy az önmeghatározási folyamatokban a „közös hit” jelentősége időnként az etnicitás meghatározta közösség fölé helyeződik: „[...] nincs olyan nagy különbség katolikus, protestáns, ortodox között, ugyanazt hiszik, csak másként [...] A lényeg, hogy egy Isten van, nincs külön magyar, angol, román Isten.”. Lásd Boross 2006: 146.

Klára a csökkent munkaképességet eredményező betegsége következtében hiányos formában tölti be és töltötte be a rászabott társadalmi funkciókat. A gyógyulás számára nemcsak megtisztulást jelent, hanem – természetesen az életkorával összeegyeztethető formában – a munkaképesség és ezáltal a társadalmi funkció visszaszerzését is. Azaz a társadalmi reintegrációt, a normális rituális státusz helyreállítását, amelyek a kalagori közösség zavartalan működésének biztosítását teszik lehetővé. Ez az a pont, ahol a katolikus papok és Klára érdekei találkoznak (Vö. Radcliffe–Brown 2004: 133). A rituális értékkel bíró imádságok és a böjt tartása a mágikus-vallásos tudat jelenlétének és működésének erősítette meg, ezáltal fenntartva és folyamatosan legitimálva az egyház és a közösség kölcsönös viszonyát, együttműködését és egymásrautaltságát. „Az öreg pap (mit mondott)? Kérdette, hogy mit adott, cam anume (név szerint). Mondtam post (böjtöt), rugăciuni (imádságokat), s cântăre lui David (Dávid énekét). Mondtam, megmondtam. [S erre mit mondott a pap?] Semmit. Semmit nem mondtak. Parintele (plébános úr) am fost la doctor, și de atăta timp, mitôte járok a doktorokhoz? S akkor mondtam, menjek az egészségért, nem mentem csánjak rosszat a senkinek, hanem csak az én egészségemet keresem. (kiemelés L. V.)” Klára, ezen túlmenően, még azzal is alátámasztja a – saját egyházi kötődésén kívülre nyúló – rituális gyakorlatnak az igénybe vételét, hogy negatív példaként állítja a „rossz csánást”, szemben a gyógyulásnak, ezáltal a rituális státusz visszaszerzésének a potenciális lehetőségével.

A pópához társított erő és tudás szentséggel, a szent folyamatos jelenlétével telítődik (Komáromi 1996: 93), amely az általa mondott imák „szépségében”, vagyis egyrészt az imádkozás nyelvi megformáltságának esztétikai értékében és a tartalom léleklig hatoló jellegében mutatkozik meg. Másrészt a „szépség” az ima formában kimondott szavak erejére, a szertartás hatékonyságára is utal, a szent megnyilatkozására.²⁹ A szavak szakrális tartalommal telítődve a „kilencedik égbe”, azaz közvetlenül az isteni szféra szintjére, a kereszténység forrásához jutnak. Ez a veleszületett képesség az, ami a moșuni-i ortodox páterter nagymértékben megkülönbözteti a papság többi tagjától. „Olyan szépen imádkozott, Veronka, mikor meghalltad lenne, be szépen imádkozdik a betegekért, jaj! Ott ember nincs, hogy ne sírjon. Nincsen ember, vagy gyerek, vagy valami. Olyan szépen imádkozdik. Mondták, ezek az asszonyok, amelyek így találkoztunk, hogy ez az imádságja, ennek a papnak az imádságja, ajunge până la nouălea cer. Kilencedik éghez. No! Úgyhogy a Jóisten a fülibe, bemenen a tövibe, nem a füli után. Olyan szépen imádkozott. Erőst szépen imádkozdik. S az Isten meghallgassa az imádságját.” A transzcendenssel kialakított kapcsolat, a szakrális kommunikáció a hatékonysága szerint rangsorolható, ahogyan ezen alapulva a papok egyéb tevékenysége is.

Klára elbeszélésében a moșuni-i ortodox lelkész olyan szent erővel felruházott személy képében jelenik meg, aki Istennel és a természetfeletti világgal kialakított közvetlen és szoros kapcsolata révén a legtermészetesebb módon rendelődik nemcsak a hívek, hanem más papok fölé is. A román pap a Klára és más hívek által „fogatosnak”, azaz hatékonynak tekintett liturgikus szolgálatok miatt kerül a papi működés „érvényességének” fokát rangsoroló hierarchia csúcsára (Vö. Cserbák 1998: 40). A moșuni-i gyógyítót imádságának nyilvánosan többszörösen visszaigazolt hatékonysága és a tudását, illetve a tekintélyét jellemző attribútumok egyértelműen helyezik ebbe a státuszba.

²⁹ A moldvai csángó archaikus népi imákban az isteni lényeket szimbolizáló, a szent szó szinonimáiként megjelenő szavak a szép, a boldog, a szűz, a fényes, az aranyos, az áldott és az édes. Lásd részletesebben Tánzos 1996b: 378–380; 2000: 51–61.

A GYÓGYULÁSHOZ VEZETŐ ÚT IMÁDSÁG, BÖJT, MISE ÉS TITOKTARTÁS

A gyógyulást lehetővé tevő vallási szertartások nélkülözhetetlen részét képezi a rendszeresen, meghatározott időközönként végzett ima és a böjtölés. A közvetlenül a vallási hatalmakra hatást gyakorló imádság másodlagos eredménye a visszahatás az imamondó személyére, azaz a transzcendens erő befolyásolásának következménye az egészség helyreállításának elérése (Mauss 1971: 160). Az imádság és a böjt pszichológiai hatása jelentős mértékben rejlik a gyógyulást elősegítő önszuggesztióban (Komáromi 1996: 88). E kettő mint lemondással járó áldozati cselekmény (lásd még misemondatás, adományozás stb.) egyaránt szolgálhatnak mindkét típusú (fekete és fehér) mágikus gyakorlat kiindulópontjául (Tánczos 2000: 215).³⁰ „*Adott imádságot, adott mondjéket, hogy csánjam, ennyi kellett hogy csináljam, ennyi kellett, postot, fekete böjtöt, há!*³¹ *Tartottam, de na, fetekét nem tudtam kitarítani végre. Mondjam, mer tudta, hogy beteg vagyok a pap, s mondotta akkor, egy felie kenyeret, egy szelet kenyeret, s egy pohár vizet. Üljek, meddig tudom túrni. Mikor érzem, hogy rossz, akkor vegyem be azt. S akkor kitarítottam két böjtöt. Két kilenc böjtöt.*” Az ortodox pap jelen nem lévő szellemi vezetőként irányítja a böjtölés folyamatát azzal, hogy előírja a böjti nappal kapcsolatos teendőket (Czégényi 1999: 38): Klára keddi napokon tartson fekete, vagyis teljes böjtöt, és amennyiben nem tudja elviselni az étel és ital 24 órán át tartó teljes megvonását, megehet egy szelet kenyeret és megihat egy pohár vizet. Klára kétszer kilenc héten keresztül minden kedden igyekezett az ételt és italt is megvonó szigorú böjtöt tartani.³²

A böjt a testi és szellemi megtisztulást segíti elő, a lélek ünnepe (Czégényi 1999: 38). Klára az étel megvonásával a test megtisztulása mellett a szellemnek és a léleknek a testi működés akadályai alól felszabadított működésére teremtett lehetőséget. Az önmegtartóztatás gyakorlásával teljesítette rituális kötelezettségét, erőfeszítéseket tett és kifejezte közreműködését a kalagori közösség rendjének helyreállításához, végső soron önmaga is tevékenyen hozzájárult gyógyulásához (Radcliffe–Brown 2004: 128).

Az előírt imádságokat és a böjtölés aktusát kiegészíti a minél rendszeresebb részvétel előírása a péntekenként tartott szentmisén. A pap karizmatikus személyiségének, vagyis tudásának, jóindulatának, hitelességének, áldozatkészségének, becsületességének, megbízhatóságának, kiegyensúlyozottságának, hitének, gyógyító erejének és látnoki képességeinek közvetlen megtapasztalása révén Klára hite erősödött önmaga gyógyulásában is.³³ „*Megmondta a papecska, hogy... nem tudom megmondanyi, s akkor ennyi. Aszonta kell jere még ide, s kell jere, kell jere. Menjek. Hogy menjek? Há! Hogy érzem én magamot jobbecskáiban, s liništiltan* (nyugodtan), *s ne*

30 Az imádságról mint áldozatról lásd bővebben Tánczos 2000: 207–219.

31 Klára esetében a fekete böjt, az általános moldvai csángó hagyománnyal ellentétben, nem az offenzív mágikus rítusok egyike, hanem az egészség helyreállítását segítő mágikus-vallási eszköz. Nem terjed ki a családtagokra és az állatokra sem. A fekete jelző a böjt típusára utal, vagyis arra, hogy Klára nem ehet és nem ihat semmit 24 órán keresztül. A fekete böjt mint offenzív mágikus rítus tárgyalását lásd például Peti 2007a: 291–294.

32 A számmágia szerint a kilences szám jelentős mértékben megszentelt számjegy, mivel a szent hármas háromszorosa, a szent megháromszorozódását szimbolizálja (Peti 2007a: 295).

33 Komáromi Tünde szerint az ortodox román pap gyógyítói szerepkörének kialakulásában alapvető elem a pápa személyisége – ahogyan ez igaz az orvos, a gyógyítóasszony vagy a sámán esetében is –, vagyis az emberi tényező, amelyet az emberek valós, illetve a valóságon túlmutatató tulajdonságokkal és képességekkel ruháznak fel (Komáromi 1996: 92–93).

vegyem ezeket a sok uruságot (orvosságot). Há!” A személyes kapcsolat kialakítása, a személyének szólóként megélt törődés nagymértékben ösztönözte Klárát abban, hogy rendszeresen eljárjon a paphoz. A gyógyulásról hallott elbeszélések, a szertartások alkalmával látott mágikus és vallási „jótétemények” és a pap látnoki képessége hitelességének megtapasztalása mind-mind hozzásegítették Klárát a gyógyuláshoz, lelkierőt nyújtottak és biztosították a folyamatos pszichikai stimulációt. Az egészség hosszantartó visszaállításának nélkülözhetetlen feltételeként jelenik meg a részvétel a pénteki szertartásokon, az imák elmondása és a böjtölés, vagyis az előírt és meghatározott cselekedetek követése, a gyógyulás sikerességét biztosító tevékenységek hibátlan és következetes betartása (Lovász 1999: 430–431).

Az ortodox lelkész a mágikus cselekedeteket a vallási kultúra tárgyainak és szövegeinek segítségével viszi véghez. A népi gyógyításban is hasonló módon bír mágikus gyógyító erővel a kimondott szó, a gesztusok és a kézmozdulatok alkalmazása, valamint a változatos rituális gyakorlatok elvégzése is (Vö. Hoppál 1990: 711; Keszeg 2006: 65; Oláh 1986: 156).³⁴ Tehát mind a pap gyógyító szertartásaiban, mind a népi gyógyítás rituális gyakorlatában szorosan összefonódik mágia és vallás. A pap az emberfeletti erőt a közvetítőként szolgáló tárgyakon és textusokon keresztül alkalmazza a gyógyításban és az oldásban. „Hogy mikor a pap elindul az oltárrul, az a füstülövel, melyikkel füstöli meg a beteget, s füstöli meg, akkor emezek künn az ajtóba ülnek, nagy sor van, nagy rend, mer, sok beteg van, mondom más országokból is jönnek.” A szertartásban használt szavak a rituális gyakorlat során, tehát a „szituáció kontextusában” tesznek szert arra a többletjelentésre, amely vallásos-mágikus erővel, rituális értékkel ruhazza fel őket (Lovász 1999: 436).

A népi gyógyászatban hasonlóan az ortodox egyházban is a gyógyuláshoz vezető út egyik fontos tényezője a titoktartás.³⁵ „Úgyhogy, s aztán J-nak megmondotta. De néne K., nem lehet megmondjam, mit mondott, nem szabad. Ez nem olyan dolog, hogy beszélj elé. De én cam (körülbelül) tudnám, cam bănuilnám (hozzávetőleg gyanítanám) én, cam, hogy kire tartsa ő. Mer aszonta a városban laknak, cam tudom én, így a rokonyokból van, s akko. Cam (körülbelül), de nem vizsgáltam, nem mondtam neki semmit. Egyszer megmondta, hogy nem szabad, akko nem szabad. Nem szabad. Há!” A moşuni-i lelkész és a beteg között elhangzott beszélgetés betegségre vonatkozó adatai és a kapcsolódó egyéb információk a hallgatás mágikus gyógyereje által fejthetnek ki pozitív hatásokat a hívő egészségére. Éppen ezért jelenik meg tilalomként a betegség pap által dekódolt körülményeinek kibeszélése.

34 A kora újkori orvosi kiadványokban is számos alkalommal feltűnik az, hogy a gyógyításhoz kultikus tulajdonságokkal felruházott tárgyakat is használnak (Pongrácz 1994: 135).

35 A népi gyógyászatban ez a betegség elűzése vagy kezelése érdekében alkalmazott szer titokban történő, szavak nélküli használatát jelenti, ami a hallgatásnak tulajdonított mágikus gyógyerő fontosságára hívja fel a figyelmet (Bausinger 2004: 14).

A KLÁRA HITÉT ERŐSÍTŐ BIZONYOSSÁGOK AZ ORTODOX PAP MINT LÁTNOK ÉS JÓS

Klárának a moşuni-i pópa gyógyító erejébe vetett hitét nagymértékben erősítette a számtalan kisebb-nagyobb bizonyosság, amelyet a páter látnoki és telepatikus képességeiről szerzett. Tulajdonképpen ezek a képességek számára még jobban alátámasztották a pap kiválasztottságának tényét, aki előbbi révén a jövőbe lát és ismeri a múltat, utóbbi segítségével megérzi a környezetében lévő emberek tulajdonságait és azok szándékát is (Czégényi 1999: 36; Komáromi 1996: 93; 2009: 96). „*Sok mindeneket, ő megmondja, megmondja neked mid van, megmondja hogy van, miből van, honnét van. Ő tudja, a gondjaidat ismeri [...] Jaj, Veronka, úgy megszegyeltem magamot, mondom parinte, no, mondom, nu sunt eu frumoasă, na, no! Úgy megszegyeltem magamot! Ő látta, ő látta! Ő megmondja, megmondja! Are harul (személyes, isteni ajándékkal bír), hogy mondjam... Na, többfélékkel, nagy dolog ez, nagy dolog.*” Klárát a pópa azzal köszöntötte, hogy gratulált neki szép, népes közösséget alkotó családjához, és ahhoz, hogy ő maga mélyen vallásos, hívő ember.

A román pap személye a gyógyítás és a papi tevékenység összekapcsolódása révén idealizálódik, mivel a testi bajokat gyógyító, valamint a földi és az égi üdvösség elérésének kulcsát is a kezében tartó Jézus-kép tulajdonságai társulnak hozzá (Komáromi 1996: 91). Isteni adottsággal bíró, gyógyításra kiválasztott emberként jelenik meg: „*are harul [...] (személyes, isteni ajándékkal bír).* „*De ő tud mindent. Tudja a gondodat, tudja a betegségedet, tudja honné jössz, tudja mi van, hogy van. Akko ez nagy dolog, hō!*” Klára szerint, enyhe túlzással, név szerint ismeri a beteget, tudja, honnan jöttek és mi a betegségük. Ez a fajta tudás egyértelműsíti számára a pap Isten általi kiválasztottságát: „*Akkor nem a Szentlélekkel dolgozik?*” – fogalmazza meg Klára kérdés formájában a bizonyosságot.³⁶ „*Úgyhogy, nagy dolog ez, ez nagy dolog, hogy ő megmondja neked a gondodat. Mit paciltál (mi történt veled) visszafelé hány esztendővel. Ezek nagy dolgok! Luminatǎ Domnului Sfânt (Szent Isten által megvilágosított), há! Meg van világosítva. S mind úgy mondják, mind úgy mondják.*” Maguk a román gyógyító lelkészt felkereső személyek azok, akik a különböző beszédesemények során maguk is hozzájárulnak az atya különleges, természetfeletti hasonlóságot mutató képességeinek forgalmazásához és nyilvános legitimációjához.

A moşuni-i pap látnoki tehetsége nemcsak a régmúlt vagy a közelmúlt, hanem a jelen aktuális eseményeinek ismeretére is egyaránt kiterjed. A templomban tartózkodó, „oda nem illőnek” minősített emberek nyilvános megszegyenítése illetlen magaviseletük és az elvárttól eltérő ruházatuk miatt szintén a pópa természetfeletti tudását és látnoki képességeit hivatott legitimálni. Az ortodox kolostor és környéke szent hely, illetve a pénteki szertartás éjszakája megszentelt idő, így a vonatkozó írott-íratlan szabályok megsértése, mint például a szexuális élet gyakorlása, a meghatározott követelmények és tilalmak be nem tartása súlyos véteteknek minősül. A templom, a kolostor és annak környéke sajátos viselkedési szabályok követését írja elő (Bartha 1992: 43).

Klára számtalan olyan eseményről számol be – legtöbbjüket maga is megtapasztalta, némelyiket azonban mások elbeszéléséből ismer –, amelyek egyértelműen bizonyítják azt, hogy a páter sikerrel alkalmazza látnoki képességeit. Ennek egyik példája a három fiatalról szóló történet. Az elbeszélés eseményeit azonban Klára csupán utalásszerűen jeleníti meg, mivel az tabutémákat

is érint, és ő maga szégyent érez a szexualitáshoz kapcsolódó kérdésekről folytatott nyílt beszéd miatt. Ezért nem ismétli el, hogy a moșuni-i lelkész konkrétan mit mondott annak a három fiatal embernek, akik közül ketten a kolostor mellett leparkolt kocsiiban nemi életet éltek az egyik éjjel.

Ám a templomban történekről azért mindenképpen beszámol, hogy ezzel is alátámassza az ortodox pap különleges képességeit, és kifejezze, illetve újra és újra megerősítse önmaga számára is a páter Isten általi kiválasztottságáról tanúskodó bizonyosságát. Továbbá annak érdekében is elbeszéli az eseményeket, hogy egyúttal ismételten legitimálja saját maga jelenlétét, önmaga és mások számára egyaránt, a péntekenkénti ortodox szertartásokon Moșuniban. „*Megmondta, sunt trei tineri, trei persoane* (van itt három fiatal, három személy), *melyik az éjjel jöttek, megmondta, honnet es, melyik városbul jöttek, s szégyellem, megmondjam Veronkának, mit mondott. Eb!* [S akkor kiküldte őket a templomból?] *Igeny, mondta, hogy rușine să vă fie* (szégyelljétek magatokat)! *Mit csántatok az éjjen a kocsiba? Aszongya azért jöttetek a mănăstirehoz, mănăstire* (kolostor) *mondjuk rományul, magyarul nem tudom. Aszongya azért, hogy csináljatok olyan dolgot, oszt akkor minek még indultál el, aszongya. Aszongya menjetek ki most a templombul... ő nem primél, nem vesz be senkit, ha nincsen a fustád* (szoknyád) *végig le, kendő a fejedem, nem lehet, nem lehet, bé kell csámborítsd* (kösd) *a fejedet. Nem enged bé! Olyan ott az izé! Nagy dolog, nagy dolog!*” A román pap Klára elbeszéléseiben az egyházi törvényeket és előírásokat tisztelő és követő személyként jelenik meg, aki másokkal is következetesen betartatja mind a magatartásra, mind a ruházatra vonatkozó egyházi elvárásokat. Azok, akik megszegik ezeket a szabályokat, függetlenül a szabályszegés okaitól – tudatosan, figyelmetlenségből vagy tudattalanul, mert nem ismerték a vonatkozó előírásokat –, nem vehetnek részt a szertartáson, így nem is részesülhetnek a gyógyító erejű szentség megnyilatkozásának rítusából sem. Vagyis ők ezáltal kívül rekednek az átmenetileg működő vallásos közösség szigorúan meghúzott határain.

Klára minden további története, amely a moșuni-i lelkész sokféle képességéről és adottságairól tudósít, mint például az ártó szándékú erők és a rosszakaratú emberek jelenlétének érzékelése, mind-mind azt a bizonyosságot erősítik, hogy a páter a transzcendens közreműködésével képes gyógyítani. Függetlenül attól, hogy az egyén életének zavartalan működését akár testi, akár szellemi, akár lelki tényezők, esetleg a transzcendentális hatalom vagy a társadalmi világ elemei, vagy ezek összeadódása, illetve kölcsönhatása borították-e fel. „*Egy embernek mind csak megmondta, megmondotta. Este un om cu cigar la piept.* (Van egy ember – a templomban – cigarettával a mellkasánál.) *Șă ieși afară și las cigarile afară pentru că aicia nu este...* (Menj ki, és hagyd a cigarettát kinn, mert itt nincs...) *Aztán mentek rosszbul, így rosszbul, hogy a papot...* (megzavarják). *Megmondotta. Ilyen s ilyen, nem mondta meg a nevit, csak megmondta honnan való, s milyen gondja van. Azok a rossz gondval menjenek ki.*” A rossz szándék kinyilvánítása a templomban összegyűlt közösség előtt szintén a pap és a transzcendens közötti szoros kapcsolat láthatóvá tételét, személyes megtapasztalássá formálását szolgálja.

Klára szemében a román pap különleges gyógyító képességének hatékonyságát egyáltalán nem csökkenti fiatal kora, vagyis nem hozza kizárólagos összefüggésbe az életkort, a tudást és a transzcendens szféra működtetését. Igaz ugyan, hogy a papot élettapasztalata és az évek során szerzett bölcsessége nem ruházná fel egyértelműen a kiváltságos helyzettel, mivel rendszerint idős kort megélt pópák töltik be ezt a szerepet.³⁷ Ám az Isten általi kiválasztottság és ennek

³⁷ A román gyógyító papra vonatkozó szakirodalom rendszerint idős, sokat megélt, felkészült egyházi személyként ábrázolja a fehér mágiát alkalmazó ortodox lelkészt. Lásd például Keszeg 2006: 59.

megmutatkozása a nyilvánosság előtt teljes mértékben feljogosítja őt a gyógyításra, arra, hogy a transzcendenssel kialakított szoros, intenzív és megszentelődött kapcsolatot, valamint rejtett tudását a betegségek hiteles és eredményes elűzésére használja fel.³⁸ „*Ifjú, de az Isten őt választotta erre a dologra. Papok is mennek hozzá. Tulceből, Tulcea (megyéből). Vannak melyek mennek hozzá, cu ilyen problémával, problémákkal, mennek. [Ortodoxok, meg katolikusok is?] Kátolikusat nem láttam, minek mondjam. Maicutăt (apácát) láttam, maicutăt, de ortodoxot, ilyen catolic (katolikus) papot nem. Ej! Patronok (munkaadók, cégtulajdonosok) így, hogy nem menen a dolog jól, patron, doktor, vót, doktorral vótam ott, s akko?*” A moşuni-i pap képéhez továbbá az is hozzátartozik, hogy a birtokában lévő titkos tudását vallási hovatartozás és foglalkoztatási megkülönböztetés nélkül, az ajándékok, vagyis szimbolikus fizetség fejében bárki rendelkezésére bocsátja (Czégényi 1999: 35; Keszeg 2006: 56). Ahogyan maguk a hívek is a felekezeti hovatartozástól függetlenül sajátos szempontok alapján rangsorolják a papok tevékenységének „foganatosságát” (Cserbák 1998: 40).

Klárának azt a hitét, hogy a moşuni-i pap kiválasztott, gyógyító tevékenysége eredményes és saját életére is ez gyakorolt rendkívüli hatást, növeli az az ismeret, hogy a pópa nemzetközi híré. Azaz különböző külföldi országokból érkeznek hozzá betegek a gyógyulás reményében. Mindezek egyúttal fokozzák elköteleződését is a páter mellett. „*[...] messze van (Moşuni), nagyon messze van. De no, melyikek eljönnek Olandából (Hollandiából), s Japonéből (Japánból), azoknak nincs messze? (kacag) No, akkor? De, no, ilyen ne! Há!*” A pap keresztyéni szándékai, tanultsága, a gyógyítói szerepkörre való alkalmasságát bizonyító tettei, illetve a transzcendentális erőt befolyásoló imádságának ereje, intellektuális és tanítói tekintélye az, amely megkülönbözteti őt más földi halandóktól, és hírnevet szerez neki más papokkal szemben (Horváth 1994: 27). Sok esetben tehát az eljutás az ortodox paphoz zárandoklatként is felfogható, amely egyaránt jelent anyagi áldozatokat és lélekben bejárt utat is (Komáromi 2009: 93–94).

A moşuni-i román lelkész emellett a világi szférában is hatékonyan hasznosítja adottságait, tanultságát és képességeit: népzenei és vallási énekeket tartalmazó CD-ket és kazettákat készítettett. Ez a fajta önmenedzselés, a közismertség fokozása a modern zenei adathordozók segítségével révén céltudatosságot, tudatos cselekvést és ambíciót feltételez. Klára maga is megvásárolta a pap vallási énekeket tartalmazó CD-jét, amit akkor hallgat, amikor megnyugvást keres, vagy amikor önmaga számára a szenttel való találkozást szeretné ismételtelen megidézni. Hiszen az egyházi tantételek és az imák mellett a szent és a vallásos tárgyú énekek is az isteni szellem megmutatkozásának közvetítői, a transzcendens világ és a földi lét közötti kapcsolat létrehozásának eszközei (Biczó 2009: 281).

38 Ahogyan egy pap tevékenysége gyógyító funkcióval társulhat, ugyanúgy a népi gyógyító is úgymond pappá válhat a gyógyítás aktusának szakralizálódása révén. Egyrészt a gyógyításban használt eszközök (a szentelt víz), a szavak (ima) használata, a gesztusok, mint például a kereszttetés, emelik a szent tartományába tevékenységét. Másrészt maga a gyógyító is hisz gyógyító erejében és egy kozmikus erőterbe képes helyezni önmagát és betegét is (Oláh 1986: 215).

KLÁRA ÉS A KERESZTÉNY ESZME

A hitet intenzíven megélő, római katolikus Klára első alkalommal ötvenkilenc évesen, 2006 tavaszán járt a gyógyító képességéről elhíresült moşuni-i román papnál. Az első látogatást az ezt követő hónapokban számos másik követte. Érdekes módon azonban Klára számára a két, eltérő hagyományokon nyugvó vallásos világfelfogás egyáltalán nem került konfliktusba egymással. Sőt! Klára világképében természetes módon fért meg egymás mellett a mindennapokban a római katolikus rítusokat követő vallásgyakorlás és a gyógyításnak azon formája, amely az ortodox rítusokat követi. A kettő funkcionális egésznek alkot és élethelyzetének függvényében hol az egyik, hol a másik vallási hagyomány aktív.

Az eltérő minőségű vallási funkciók egységbe szerveződése kapcsán kézenfekvő módon vetődik fel a kérdés, hogy ezek vajon miként illeszkednek egymáshoz, különféle értelmezéseket, illetve konfliktusokat hozva létre. Ezen túlmenően kirajzolódik a moldvai csángó kultúra immanens sajátosságaira vonatkozó problémafelvetés is. Az, hogy vajon milyen alapon szerveződik az a Klára által használt kulturális kódrendszer, amely lehetővé teszi a dialogikus viszony kialakítását az ortodox vallási hagyománnyal?

A fenti kérdések a moldvai csángó közösség tagjainak kulturálisan kódolt képességeire irányítják a figyelmet, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy alkalmazkodjanak a változó körülményekhez, hogy sikeresen adaptálják a különböző modernizációs stratégiákat.³⁹

³⁹ A moldvai csángók adaptációs képességeinek kifejtését egy másik aspektusból vizsgálva, a modernizáció, a testhez való viszony, valamint a testi és a lelki tisztaság összefüggésében lásd Lajos 2009: 159–171.

SZAKIRODALOM

BADONE, Ellen

1990 Introduction. In: BADONE, Ellen (ed.): *Religious Orthodoxy & Popular Faith in European Society*. Princeton University Press, Oxford, 3–23.

BARTHA Elek

1992 *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban*. Ethnica, Debrecen

BAUSINGER, Hermann

2004 A néprajzi jelenkorkutatás elvei. In: FEJŐS Zoltán – FRAZON Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer*. Fordításgyűjtemény. Néprajzi Múzeum, Budapest, 9–17.

BECK, Rainer

1990 Népi vallásosság és társadalomtörténet. Megjegyzések egy kutatási koncepcióhoz kora újkori példán. In: VÁRI András (szerk.): *A német társadalomtörténet új útjai*. Közép- és Kelet-Európai Kutatóközpont, Budapest, 38–57.

BICZÓ Gábor

2009 *Hasonló a hasonlónak. Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Budapest–Pozsony

BOROSS Balázs

2006 Kutatók, sztereotípiák és referenciarendszerek a moldvai csángó kultúrában. In: BAKÓ Boglárka – PAPP Richárd – SZARKA László (szerk.): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Balassi Kiadó, Budapest, 133–149.

CANDREA, Ion–Aurel

1999 *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*. Polirom, Iași

CZÉGÉNYI Dóra

1999 Magyar–román interetnikus kapcsolatok vallási vetülete. A román pap alakja egy erdélyi közösség hiedelemrendszerében. In: BORBÉLY Éva – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 29–43.

CSERBÁK András

1998 Népi vallásosság – komplementer vallásosság. In: BARNA Gábor (szerk.): *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Szegedi Néprajzi Tanszék – Magyar Néprajzi Társaság, Szeged–Budapest, 37–46.

FEJŐS Zoltán

1985 *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség*. Esettanulmány Karancskeszi példáján I–II., Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest

GAGYI József

1998 *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön.* KAM, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

GRAF Orsolya

2001 A hiedelmek szerepe. In: PÓCS Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen.* Budapest, Európai Folklór Intézet–Osiris, 13–80.

GUREVICS, Aron Jakovlevics

1987 *A középkori népi kultúra.* Gondolat Kiadó, Budapest

HELMAN, Cecil G.

2003 *Kultúra, egészség és betegség.* Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest

HOPPÁL Mihály

1990 Népi gyógyítás. *Magyar Néprajz* VII. 693–724.

KESZEG Vilmos

2006 *Mezőségi hiedelmek.* II. kiadás, Mentor Kiadó, Marosvásárhely

KINDA István

2006 A pap helye a lokális társadalom életében. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *A moldvai csángók.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 147–155.

2009 *A társadalmi kontroll és intézményei a Bákó környéki csángó falvakban. Normák, normaszegők és szankciók.* PhD-értekezés, kézirat

KOMÁROMI Tünde

1996 Rontásformák Aranyoszéken. A gyógyító román pap. *Néprajzi Látóhatár* 1–2. 87–98.

2009 *Rontás és társadalom Aranyoszéken.* BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

KOCSIS Mónika

2005 Népi gyógyászat Szitáson. In: KINDA István – POZSONY Ferenc: *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 235–270.

LAJOS Veronika

2009 Testek – tisztaság – modernitás. Kulturális és társadalmi összefüggések Moldvában a „báje” kapcsán. In: JUHÁSZ Katalin (szerk.): *Tiszta sorok. Tanulmányok a tisztaságról és a tisztálkodásról.* L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 159–171.

LE GOFF, Jacques

1972 Clerical Culture and the Traditions of Folklore in Merovingian Civilization. In: (edited, translated by the staff of *Annales*): *Social Historians in Contemporary France*. Essays from Annales. Harper Torchbooks, USA, 131–140.

LOSONCZI Ágnes

1984 Az egészség és betegség társadalmi szabályozottsága. Ideálok, minták, ellenminták. In: HOPPÁL MIHÁLY – SZECSKŐ TAMÁS (szerk.): *Életmód: modellek és minták*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 181–199.

1989 *Ártó-védő társadalom. Ahogy a társadalom betegít és gyógyít*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

LOVÁSZ Irén

1999 A szakrális kommunikáció elméletéhez. In: BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 419–440.

MARÓT Károly

1933 Vallás és mágia, *Ethnographia* 1–2. 31–44.

OLÁH Andor

1986 „Újhold, új király!” *A magyar népi orvoslás életrajza*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest

PAVELESCU, Gheorghe

1998 *Magia la români. Studii și cercetări despre magie, descântece și mană*. Editura Minerva, București

PÁKAY Viktória

2004 A népi gyógyítás vallási vonatkozásai egy kárpátaljai magyar falu, Tiszabökény példáján. In: S. LACKOVITS Emőke – MÉSZÁROS Veronika (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. 6. II. kötet, 223–233.

PETI Lehel

2003 A fekete mágia szociális egyensúlyellenőrző szerepe a moldvai csángó falvakban. A lopás hiedelmei. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 159–173.

2007a Offenzív mágikus rítusok a moldvai csángó falvakban. (Konferenciaelőadás) In: S. LACKOVITS Emőke – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*. Veszprém, 285–309.

2007b Kollektív látomások a moldvai csángó falvakban. *Tabula* 1. 95–111.

RADCLIFFE–BROWN Alfred Reginald

2004 *Struktúra és funkció a primitív társadalomban*. Csokonai Kiadó, Debrecen

SIMON Boglárka

2002 A természetfeletttel való kapcsolatteremtés technikái egy székelyföldi paraszttasszony életében. Esettanulmány. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok*. Fialat kutatók a népi kultúráról 1. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 111–129.

TANKÓ Gyula

2001 *Életvitel a Gyimesekben. Gyimesi szokásvilág II.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely

TÁNCZOS Vilmos

1996a *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék.* KOM-PRESS, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

1996b A Szent megnyilatkozásai a moldvai és gyimesi népi imádságokban. *Kisebbségkutatás* 4. 370–381.

2000 *Eleven ostya, szép virág. A moldvai csángó népi imák képei.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

TOMÁN Erzsébet

1994 Vallási élet Lujzikalagorban, In: LUKÁCS János (szerk.): *Változások diákszemmel.* Kolozsvár, 43–49.

TROC, Gabriel

1998–1999 Exorcism și vindecare în Biserica Ortodoxă. *Caietele Tranziției* 2–3. 130–135.

ET

TÁMPONT 2

Pászka Imre

A lokális elitek¹

Előreutaló megfontolások

A dolgozat a kistérségi elitkutatás (2002-2006, „Homokhát” kistérség 4 falu és Mórahalom kisváros) eredményeit bemutató monográfia fontosabb eredményeit foglalja össze. Adatbázisát a narratív élettörténetek képezték, amelyeknek életút és elbeszélte történet szerkezeti felépítésében rejlő lehetőségeit egy korábbi elméleti-módszertani monográfiánkban fejtettük ki (Narratív történetformák..., 1. kiadás 2007, 2. kiadás 2009.) A jelen tanulmány, tehát alkalmazás-kísérletünk részleges összegzése, amely az elitelméletek klasszikus vonulata mentén, de a narratív szempontokat szem előtt tartó interpretatív kontextualista belátásainkkal összhangban néhány a kutatásból adódó, a tapasztalat és elmélet viszonyát próbálja újra gondolni. A szerző belátásában a tőkefajták, az elitek konverziója, az elitképződés, rekrutáció, szelekció, cirkuláció fogalma-elmélete, a leképződés jelensége, amelyek a tranzitológia szociológiai elméleteiben teret nyertek, a lokális társadalmak térszerkezetének vizsgálatában – de úgy tűnik makroszinten sem – bírnak a hozzájuk fűzött relevanciával. Mindezt a szerző a '89 után behozott, tehát nem adaptált, piacrendszer kontextusaival hozza összefüggésbe, amely nagyban befolyásolta a korábbi elit átmentését, más szóval a „rég-új” elit konfigurációjának színeváltozását, egyáltalában az elitképződés folyamatát.

Pászka Imre dr. habil, egyetemi docens, „Mestertanár”, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szociológia Tanszék.

A lokális társadalomvizsgálatok főként az uniós pályázati erőforrások elosztására, felhasználására összpontosítanak, amely nem mellékesen együtt jár, illetve együtt kellene, hogy járjon a helyi elitek teljesítményének vizsgálatával is. Dolgozatunk sem kerülhette meg ezeket a kérdéseket, már csak azért sem, mert az elbeszélőink elitazonosításaiban a teljesítmény orientációs szempont volt, noha nem ez képezte a kutatás eredeti, kiinduló előfeltevéseit. Eredetileg szerényebb célokat fogalmaztunk meg: egy konkrét helyi társadalom körülményei között ellenőrizni kívántuk a leképződés jelenségét, s ezzel implicit a szakirodalomban megfogalmazott hipotézisek, elméletek, empirikus vizsgálatok eredményeinek alkalmazhatóságát. Magyarán: elsősorban az érdekelt, hogy a helyi társadalom régi nómenklatúrájának vezetői honnan jöttek és mi lett velük és utódaikkal a rendszerváltást követően. Az elitcsere, az elitváltás, az új elit rekrutációja helyi szinten a makrostrukturális mintát követte-e vagy sem. A kutatás és az írás folyamatában a szakirodalomból már jól ismert előfeltevések annyiban módosultak, hogy kiegészítéseket vezettünk be, amelyeket elbeszélőink narratíváinak tematikai változatossága és az ezzel párhuzamba állítható kontextuális tényezők számbavétele indokolt. Az utóbbi megközelítés arra az összefüggésre próbált rákérdezni, hogy vajon a piaci rendszer, amelyet a rendszerváltás környékén és azt követően bevezettek, ténylegesen befolyásolta-e az elit(ek) szelekcióját, vagy pedig attól viszonylag független „masinációk” érvényesültek. Ilyen és hasonló kérdések, gondolatársítások első látásra idegennek tűnhetnek a lokális társadalmak mobilitási

¹ A dolgozat a szerző (Szegedi Tudományegyetem, szociológia tanszék) megjelenés előtt álló *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban* című monográfiájának néhány, a tapasztalat és az elmélet viszonyát érintő kérdésfelvetését tartalmazza.

folyamataitól, bonyolítják annak vizsgálatát és eltávolítanak eredeti céljainktól, azonban nem haszontalan a kérdésfelvetés, ugyanis az elitképződés általánosabb értelemben rendszerfüggő és nem mellékesen utánzó, mintakövető is. Lehetséges, hogy makrostrukturális szinten az endogén erőforrások mellett az elit(ek) képződésében, szelekciójában exogén erőforrások is közrejátszanak, ha ez így van, akkor lokális szinten több mint kétséges, hogy hasonló fejleményeket kiváltó folyamatok érvényesülnének. Láthatóan, ha a kérdést csupán a leképződés jelenségének oldaláról közelítjük meg, egy sor, a piaci rendszer természetét és szerkezetét, a kulturális beágyazottságot érintő problémát kell mellőznünk, noha azok választ adhatnak arra, hogyan lehetséges a régi-új elit(ek), illetve a jelenlegi elitsztruktúrák konfigurációjának folyamatos újratermelődése a helyi társadalom szintjén is.

Dolgozatunk tárgyi megalapozását a terepkutatások során előállított élettörténet-adatbázis képezte, amelyet 2002–2005 között a szociológia szakos Tudományos Diákköri Konferencián (TDK) résztvevő hallgatók csoportjának közreműködésével készítettünk a „Homokhátság” kistérségben. A kistérséget alkotó 16 település közül négy községben (Domaszék, Röske, Öttömös, Üllés) és a kistérség központjában, Mórahalom városában végül is a felkért személyek közül 93 volt hajlandó élettörténete elbeszélésére, s a lejegyzett élettörténetek terjedelme valamivel több mint ezeröttszáz gépelt oldal. Terjedelemi okok miatt az élettörténetek között többször is tallóztunk a dolgozatban, tehát a narratív adatbázis a többszöri szelekciónak alávetett élettörténetek szövegtörédekeit és szelvényeit tartalmazza, a statisztikai rész viszont az összes élettörténet életút- és életpályaszelvényeinek adatsorait. Az élettörténeti elbeszélők kiválasztása névlista alapján történt, amelyben 405 személy neve szerepelt. A névlistát a tanácsi végrehajtó-bizottsági és az önkormányzati testületi ülések jegyzőkönyveiben szereplő személyek által az 1982–1990, illetve az 1990–2002 közötti időszakban betöltött vezetői beosztások alapján állítottunk össze. Terepen a hólabdatechnika alkalmazásával esetenként kiegészítettük, illetve pontosítottuk a névlistát (elhalálozás, elköltözés, a beszélgetéstől való elzárkózás miatt is). Az adatbázisunk gazdasági szegmensének vizsgálatában felhasználtuk a Csongrád Megyei Ipari Kamara 2001. évi leírását. Az élettörténetek felvétele rendszerint kétnapos csoportos kiszállások keretében történt, amely alkalmat adott a közvetlen megfigyelés spontán formáinak a beiktatására is, mint például utcai beszélgetések a helybeliekkel, terepbejárás (házak, porták, utcák stb. megtekintésére).

Az előállított és lejegyzett, tehát elemzésre alkalmassá tett adatbázisunk nem tekinthető reprezentatívnak, ugyanakkor a téma, a helyi elitek, akár csak az általában vett elit, illetve a mobilitásproblematika narratív megközelítése kvantitatív belátásból inkább metatudományos területnek számít. Azt a kérdést most zárójelbe tehetjük, hogy a kérdőíves adatfelvétel útján-módján előállított adatbázis mennyiben tekinthető objektívnek. Hadd jegyezzük itt meg, hogy a közvélekedéssel ellentétben úgy véljük, az empiria szó jelentése sokkal tágabb annál, mint amilyen értelemben használják. Az empiria szó tapasztalatot jelent, amelyet érzékszerveink segítségével (látás, hallás, érintés) szerzünk meg, s nem utolsósorban gondolatilag is tapasztalatokhoz juthatunk. Más szóval minden, ami megfigyeléseinket és annak különböző formában történő rögzítési módjait (írás, kép, plasztika, audiovizuális anyagok stb.) szolgálja, az empiria tartományába vonható. Ezért is furcsán hatnak az olyan és ahhoz hasonló terminusok, amelyek az empiriát az empirikus szóval helyettesítik, s fogalmat alkotnak belőle, és így egy körülhatárolható területre szűkítik jelentését. Ilyen például az empirikus szociológia esete is, amely szerint a kérdőíves adatfelvétel statisztikai feldolgozása nyomán nyert eredményeket

tekintik empirikusnak, mivel az állítólag objektív. Az empiriát, így az empirikust is, tág értelemben használjuk, minden beletartozik, ami érzékszerveinkkel, valamint gondolatilag/kognitíve megragadható. Nem véletlen, hogy dolgozatunkban nyitottságra törekedtünk, a narratív és statisztikai megközelítés együttjárásával próbálkoztunk, ugyanis mindkét eljárás haszonnal működhet közre, illetve egymást kiegészíthetik az adott téma megértésében-értelmezésében

Ebben a belátásban megértő módon viszonyulunk ahhoz a régóta felismert tényálláshoz, hogy elbeszélőink – akik a múltban és részben a jelenben is elitpozícióban voltak/vannak – beszédcselekvései szubjektíve szándékoltak és konstruáltak. S keresztagonosításaik – vagyis hogy ők, mint a volt vagy jelenlegi elit tagjai kit tekintenek elitnek – megítélés kérdését képezik. Mindezzel a dolgozatban bővebben foglalkozunk. A legtöbb nehézséget az okozta, hogy célunk kezdettől fogva az volt, hogy minél több élettörténetet gyűjtsünk, s az így előállított élettörténet-halmaz feldolgozása tematikus tagolást igényelt.

Egészében ezzel indokolható, hogy a kutatás lezárását követően, tehát akkor, amikor már a lejegyzett (tehát nem átírt) élettörténeti adathalmaz feldolgozására került volna sor, kénytelenek voltunk azt hosszabb időre megszakítani ahhoz, hogy a kutatással párhuzamosan gyűjtött szakirodalmi – elméleti és módszertani – ismereteket feldolgozzuk. S ezzel valamiképpen megteremtjük az élettörténet-halmazok megértésének-értelmezésének azt a keretét, amely a szociológia klasszikus (megértő, fenomenológiai, hermeneutikai) vonulatába próbálja integrálni a határterületeit képező tudományok újabb (beszédkód, kommunikatív cselekvés, narratív interpretatív, én-rendszerek stb.) eredményeit (Pászka 2007; 2009). Ebből a perspektívából nézve a terepkutatás során előállított élettörténet-halmaz képezi azt a tárgyi alapot, amelynek témájára megpróbáljuk alkalmazni azokat az elméleti-módszertani ismereteket, amelyeket a narratív történetformák terminussal foglaltunk össze. Ezzel az eljárással a téma megértése-értelmezése tekintetében három technikainak vagy instrumentálisnak nevezhető dolog párhuzamba állíttatására teszünk kísérletet: egyrészt, mint fentebb is jeleztük, a narratív interpretatív megközelítésekbe bevonjuk az elbeszélte történetek (a valóság szubjektív érzékelése) mellett a statisztikai adatokat, amelyeket az életút, életpálya objektívnek tekinthető szociodemográfiai jellemzői szolgáltatnak, másrészt kiegészítjük mindkettőt a levéltári, könyvtári anyagokkal és a szakirodalom témára vonatkozó ismereteivel, illetve saját belátásainkkal. Elméletileg feltételezzük, hogy a társadalom elitcsoportjainak képződését – noha ez differenciálódó tendenciát mutat, ennek ellenére mindig van egy sajátos endogén rendszerelvű örökség, amely a differenciálódásuk módját, bármennyire is nyitottak az újabb és újabb exogén kihívásokra valamilyen formában –negatív/pozitív irányba befolyásolhatja. Az elitek kérdése, helyi és makrotársadalmi szinten egyaránt, a jelzett differenciálódási folyamat részét képezi. Viszont hatékonyságuk, vagyis az a mód, ahogyan válaszokat adnak a rövid és hosszú távú kihívásokra, nagyban függ attól, ahogyan megértik és alkalmazzák a kihívásokat a történeti társadalmuk kulturális örökségének vonatkozásában. A hatékonyság mindig az alkalmazás módjával korrelál helyi szinten, s ha az alkalmazást leképződésként értelmezzük – amely valamely univerzalista eszmerendszer és rendszerint gazdasági stratégia nem szelektív követését, utánzását tekinti a felzárkózás biztosítékának –, akkor alkalmazásról nem beszélhetünk. Az alkalmazás mint a hatékonyság egyik lehetséges mércéje, mindig kontextuális belátásokból indul ki és szelektív, vagyis ellenálló és értékorientált, amelyet láthatóan jól jelenítenek meg az elbeszélők megnyilatkozásai is. Más szóval a helyi identitás és a legitimitás, az imázsépítés a lokalizmus eszmeiségében fejeződik ki,

amelynek a régi és az új elit egyaránt stratégiai fontosságot tulajdonít, sőt értékrangsorolásaikban mint a hatékonyság kifejeződését a materiális tényezők elé helyezik. Ebben az értelemben azt feltételeztük, hogy a helyi hatalmi elit(ek) nem a hatalomtechnikusok csoportja(i), hanem a helyi társadalom irányítására képes és alkalmas személyekből áll, akik beágyazottságuk okán a lokális társadalom kohéziójának formálásában is fontos szerepet játszanak, illetve képesek a helyi társadalomépítés sokrétű funkcióinak ellátására is.

Az elit(ek) – meghatározásokból kiinduló – csoportosításainak szempontjai közül² a *fogalom „személyhez” kapcsolása, személyre vonatkoztatása* értelmében, a személyes tulajdonságok/képességek alapján a *fogalomorientált* belátást tartjuk alkalmazhatónak, mert az tartalmi irányultságú, s az értelmezést a képességbeli, hatalmi vagy pozicionális-strukturális feltételekhez is hozzákapcsolhatóvá teheti. A természetes elit(ek)³ és a képességeket kiemelő jellemzők – mint azt adatbázisunk is igazolta – egymással átfedésbe hozhatók.

A fogalomorientált belátás alkalmazásával tehát lehetséges az elit fogalmának és meghatározásának egy másik, inkább leíró módozata is, amelyet az elitelmélet klasszikusainak szempontrendszere vezérel (V. Pareto 1972, G. Mosca 1955, R. Michels 1971).

Míndezen kérdésekre többé-kevésbé megnyugtató válaszokat tudnak adni a tranzitológiával foglalkozó hazai szociológiai kutatások is. Mégis úgy látjuk, hogy a kelet-közép-európai fejleményekben elmélyült – hazai és külföldi – kutatások és azok eredményeinek elméleti előfeltevései jórészt mellőzik a klasszikus elitelméletekből adódó lehetőségeket, és mindinkább technokratikus posztulátumok mentén fejtik ki értelmező-magyarázó megfontolásait, mint például Bourdieu-nek a tőkefajták konverziójára vonatkozó elmélete és annak adaptált helyi változatai, a weberi protestáns etikai magatartás/viselkedésforma alkalmazása. Miközben a rendszerváltás/piaci átalakulás/elitváltás-vizsgálatok megragadják a '89 előtt és utáni fejlemények kifutását, s mindezt az „új kapitalizmus” jelenségeként mutatják be, azonban nem tisztázott, mennyiben „új” jelenségről van szó. És ezzel párhuzamosan olyan alapvető kérdések sem merülnek fel, hogy mi a piaci rendszer, ezen belül hol a helye a piacnak és a kapitalizmusnak, ebből következően a struktúraváltással a piaci rendszer milyen formáját vezették be '89 után. Mindennek tisztázása mintegy előfeltétele lehetne az elitképződés, a rekrutáció/szelekció kérdése megvitatásának, amely vélhetően más perspektívákat is megnyitna a kutatás számára. További problémát jelent, hogy a makrostrukturális szegmentáció mennyiben képződött le a helyi társadalmakba, a helyi társadalmak ténylegesen „tükröképei”-e a makrotársadalomnak, egyáltalában a konverzió, a protestáns etika s az azzal affinitásba hozott kapitalista szellem idealizációs minta a helyi elitszegmensek képződésében, rekrutációjukban/szelekciójukban is érvényes-e vagy pedig mást mutatnak a tapasztalatok. Az itt megfogalmazott kérdések közül talán az utóbbi részleges megválaszolására nyílt lehetőségünk, ugyanis erre vonatkozóan rendelkezünk a fentebb említett adatbázissal. Ha nem is tudjuk bemutatni a monográfiában a vázolt problémákat in extenso, annyit viszont meg tudunk tenni, hogy kiemelünk olyan problémakötegeket, amelyek valamelyest érzékeltetik az adatfeldolgozás során jelzett kérdések körül támadt gondjainkat.

2 Az osztályelméletekre, a klasszikus és neolitista megközelítésekre vonatkozóan lásd Aron 1950: 126–143, 1974: 126–143; Marger 1981 (idézi Takács 1998: 139–140).

3 V. Pareto az elit terminust kettős értelemben használta: az elit egyes számban a kormányzó elitet jelenti, többes számban pedig minden tevékenységi terület kiválóságait, „elsőbbjeit”. Lényegében a későbbi hatalmi és pozicionális-strukturális osztályozási szempontok (Parsons, Mills, Aron, Merton, Giddens, Bourdieu stb.) ez utóbbi belátás adaptált változatainak tekinthetők.

ELITKONFIGURÁCIÓK

A tisztán narratív rész lezárása és az újabb (statisztikai) alfejezet megnyitása előtt, illetve a kettő közé három elemi aspektus, a rekrutáció, a csoportstruktúra és a hatalommegoszlás kérdését iktattuk be és ütköztettük adatainkkal (Giddens 1990: 345–361; vö. Higley–Lengyel 2000: 3, 2005 :13). Amikor Giddens elemzési keretként ajánlotta a fentebbi hármast, vélhetően az értelmezést könnyítő eljárásra gondolt, nem egyszerűen az elemzésre. Feladatunk e tekintetben kísérleti jellegű, vagyis megpróbáltuk alkalmazni – ha egyáltalán alkalmazható – mikrotársadalmi környezetbe az értelmezést strukturáló három elemet.

Az elit rekrutációja nemcsak makro-, hanem mikroszinten is a *nyitás/zárás* mentén változhat. Ennek az ideje mindkét irányban és mindkét szinten, legalábbis elméleti előfeltevések szintjén – lásd Szelényi hipotézisét – a rendszerváltással adott volt. Ez azt jelenti, hogy a rendszerváltás potenciálisan lehetővé tette, hogy a korábbi zárt, nómenklatúrán belüli rekrutációt mintegy lezárja, és helyébe lépjen egy új szelekciós mechanizmus, amelynek eredményeképpen megnyílnak az elitpályák a különböző társadalmi-gazdasági-kulturális mikrokörnyezetből származó személyek előtt is. Ezzel nemcsak az elitképződés korábbi gyakorlata (zárt promoválási mechanizmus) változik meg, hanem az elitkörbe való bekerülés módja is, vagyis többé már nem a nómenklatúrát alkotó személyekre korlátozódik az elitkörbe való bekerülés, hanem a verseny útján a szakmai és morális tartás alapján a kiválóság lesz a kiválasztódás kritériuma. Ezáltal a korábbi zárt rekrutációval együttjáró mobilitásnak megváltoznak a tipikus útjai, helyükbe az elitképződés, -szelekció demokraciamodellje lép. Kétségtelen, hogy leginkább a rendszerváltások hoznak felszínre mindenféle elitképződési, rekrutációs, szelekciós jelenséget, s magának az eliteknek a cseréje is ilyen és hasonló aktusok eredményeképpen válik leginkább láthatóvá. Itt azonban Giddensnek a nyitás- és zárásengely mentén javasolt rekrutációs modellje – noha jól alkalmazható az olyan történelmileg is jelentős aktusokra/jelenségekre, mint a rendszerváltás, hiszen láthatóvá teszi a régi és az új elitkör elválását, s ezzel a régi és az új elit rekrutációjának, illetve képződésének különbségeit – nem nyit értelmezési perspektívát a régi elit folytonossága, a régi és az új elit szimbiózisa irányába. Márpedig mindkét – makro- és mikrotársadalmi – szinten egyaránt jelen van nálunk és térségünkben a folytonosság és a megszakítottság, bizonyos esetekben keresztezik is egymást, így a nyitás/zárás elitrekrutáció/elitképződés sémát nem lehet esetünkben mereven alkalmazni. Ehelyett, tapasztalati tény, hogy az új elit képződése és rekrutációja nemcsak a struktúraváltás aktusához köthető, hanem a rendszerváltás előtti időkhöz is, ugyanis az új elit többsége a régiek közül került ki, tehát az elitrekrutáció és -képződés a régi-új elit egyfajta konfigurációjában ragadható meg.⁴ Amellett, hogy megjelentek a ténylegesen új elitek, a korábbi rendszerben semmilyen szinten elitpozícióban nem lévők, a régiek túlsúlya továbbra is megmaradt. A kvantifikált adatbázisunkban is jól látható, hogy a régi nómenklatúra helyi hatalmi képviselőinek – a rendszerváltás politikai aktusa révén kiváltott – reakciója nem volt egyforma: volt, aki vállalta a választói megmérettetést, és volt, aki visszavonult a korábban már létrehozott vállalkozásába, vagy pedig, amint az esetek többségében történt, a biológiai tényező volt a meghatározó, és a szóban forgó személyek, életkoruk miatt, nyugdíjba vonultak.

A régi-új elitek mikroszintű konfigurációjának szétválasztása részben nemzedéki, kapcsolathálózati, részben teljesítmény- és értékalapú orientációk mentén oldható meg, s nem a zárás/nyitás séma mentén. Ez egy általánosító olvasatban azt feltételezheti, hogy az elitképződés/

4 A posztkommunista térségre általánosított makrotársadalmi modelljét (lásd Higley–Lengyel 2000: 2-9.)

elitrekutáció helyi szinten aktusszerű jelenség.⁵ Giddens rekrutációs sémája nem más, mint a nyugati makrotársadalmi tapasztalatok általánosítása, ahol a zárás/nyitás, legalábbis a politikai elit körében, többé-kevésbé demokratikus úton történik, viszont az elit többi szegmensében a rekrutáció/képződés már kívül esik a demokratikus játékszabályok követelményein, helyét a piaci típusú versenylogika, illetve a mediatizált konstrukciók veszik át. Az elitnek ez a fajta felépítettsége nálunk még makroszinten sem köthető a rendszerváltáshoz, hanem későbbi fejlemény, a helyi társadalomban pedig mind a mai napig nem honosodott meg. Igaz, már történtek ez irányban is – és afelé is, amit Mills leír az amerikai vidéki társadalomról – fejlemények, erre utalnak a helyi települések elitrekutációt/-szelekción befolyásoló, nyomtatott havi/heti megjelenésű sajtótermékei, a helyi tévéadások létrehozására tett kísérletek. Viszont amikor arra keressük a választ, hogy mi lett a régi elittel, és honnan jött az új elit, akkor csak bizonyos átjátszásokkal alkalmazhatók az elméleti sémák. Mindez, mint sok más nyugati társadalmi-politikai jelenség, nem konvergál a posztkommunista elitrekutáció és elitképződés kezdeti, illetve későbbi sémájával. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a nyugati elitrekutáció/elitképződés elméleti sémái használhatatlanok. Hanem arra hívjuk fel a figyelmet, hogy ezek inkább az összehasonlítás eszközei lehetnek, s alkalmazásuk által élesebb kontúrokkal rajzolhatók meg azok a különbözőségek, amelyek az eltérő társadalmi szervezési formák kontextusaiból adódnak. Kettős és átvitt értelemben alkalmazva azt is jelentheti, hogy egyfelől párhuzamba állíthatók a mikro- és makroszintű elitrekutáció/elitképződés régi és új sémái, másfelől pedig a hazai és a nyugati modell. A kérdés, amely az utóbbi összehasonlítást nehezítheti, abból származhat, hogy a nyugati modellben nem beszélhetünk a rendszerváltás/elitváltás korrelációjáról, mivel ott nem volt rendszerváltás. Az elitváltás nemzedéki konfigurációja mellett a szelekcións mechanizmusokat ott sem hatja át egészében a piaci logika. Más szóval az elitek kiválasztásában többféle piaci és piacon kívüli mechanizmus játszik közre, amelyben a személyes képességeknek, a szociális kapcsolathálóknak is jelentős szerep jut.

Az idézett narratívák egy konkrét helyi társadalom esetében is jól érzékeltetik, hogy a helyi elitek rekrutációja/képződése jórészt folyamatosságot mutat, a vizsgált településeken az első helyhatósági választások alkalmával többségükben a korábbi helyi nomenklatura vezető képviselői kerültek hatalmi pozícióba, jórészt az ő köreiből történt a szétszóródás a többi elitszegmensbe is. A későbbi önkormányzati választások során is megőrizték helyi hatalmi pozíciójukat, ha történt is csere, a vizsgált öt településből csupán kettőben történt változás, ekkor is a nomenklatura második vonalbeli tagjai (volt KISZ- és vállalati vezetők) kerülnek a helyi hatalom elitpozícióiba. Az elitrekutáció és -képződés, amelynek jeleznie kellene az elitcsere módját, a homokháti kistérség vizsgált településein nagy megszorításokkal értelmezhető a zárás/nyitás mentén. Inkább részleges folyamatosság tapasztalható, amelyben nem a tőkefajta konvertálási képességének volt és van szerepe, hanem a személyhez kapcsolható teljesítménynek mint értéknek, amelyet az ismertség, a bizalom, a baráti, rokoni, szomszédági kapcsolathálózatok kereszteznek, ezek helyi szinten mindennapiak, spontának, közvetlenebbek. A beágyazottságnak ez a módja, amelyben a kapcsolathálózat erőforrásként (Angelusz–Tardos 2006, 2008) is értelmezhető, nincs ellentmondásban azzal a feltételezésünkkel, amely az

⁵ A szóba jöhető példánk nem olyan radikálisak, mint az orosz bolsevik forradalom vagy az 1945 utáni közép-kelet-európai, valamint az ázsiai stb. korszakos történelmi jelenségek, hanem a térségünkben '89-től lezajlott „báronyos forradalmakra” utalnak, ahol többé-kevésbé demokratikus úton-módon történtek az átalakulások. Ez utóbbi vonatkozásban a „puccszerű” román rendszerváltás sem képez kivételt.

elit(ek) szelekciójában a személyes képességeknek is szerepet tulajdonít. Ugyanis a képesség, mint erőforrás, a teljesítmény, a hatékonyság megnyilvánulása is lehet, ami összhangban van az elbeszélői fogalomalkotások és definíciók értelemtulajdonításaival. Ellentmondhat ennek, hogy helyi szinten, a mikrotársadalom léptékeiből adódóan a kiválasztás merítési mélysége sekély. Viszont nyomban megkérdézhethetjük, hogy vajon a pártok által irányított kiválasztás – bázisuk szűk volta miatt – hasonlóan nem sekélyes-e, s emiatt nem kontraszelektív-e, amely helyi szinten a beágyazottságnak köszönhetően aligha jellemző. Hiszen mindenki ismer mindenkit, a működtető kapcsolatháló, ha nem is teljességgel, de nagy bizonyossággal elzárják az érdem nélküli előtt a felemelkedés csatornáit.

Az elitstruktúra a hatalmon lévő elitcsoportok integrációjának milyenségére, minőségére utal, s ez alkalmazhatónak tűnik – mikro- és makroszinten egyaránt – a régi és az új elit belső kohéziójának és csoportközi viszonyának összehasonlító vizsgálatában. Az elit társadalmi és morális (eszmei) integrációja, amelyről Giddens beszél, utal az integráció szintjére is, s szerinte ez lehet erős vagy gyenge. Ennek ellenére az elit integrációjának szintjét még sem tekinti szoros kapcsolatban lévőnek az integráció minőségével és milyenségével (Giddens 1990: 345–352). A mi esetünkben a régi helyi és országos nómenklatúra morális, eszmei integrációját egy univerzalisztikus eszme, a marxista-leninista ideológia biztosította, ez határozta meg identitását és szolidaritásérzését is (Lengyel 2005: 13). Viszont látnunk kell, hogy a régi elit domináns eszmei és morális integrációját egy sor „idegennek” tekintett eszme is átszötte, amely már a rendszerváltást megelőző időszakban relativizálta a belső kohéziójukat, identitásukat: itt a nemzeti eszmé, a lokálpatriotizmusra, a különböző, nem marxista ihletettséggű eszmékre (liberalizmus, konzervativizmus stb.) gondolunk. A rendszerváltással, a demokratikus nyilvánosság meghonosodásával ezek az „idegen” eszmék legitimé váltak. Ha a makrostrukturális régi elit körében a régi eszmei, morális összetartozást megtartva-meghaladva séma szerint egyre elterjedtebbé váltak, s a pártok létrejöttével intézményesültek a plurális eszmei, morális elkötelezettségek, mindez a helyi társadalom szintjén nem állítható egyértelműen. A kistérség vizsgált településein, mint az a narratívákból is kiderült, az elit eszmei, morális integrációjában – még ott is, ahol a személyek nem cserélődtek le –, a korábbi ideológia bizonyos rezidiumait megtartva, egyre dominánsabbá vált a lokálpatriotizmus, a közösségi értékek iránti elkötelezettség. Ilyen értelemben azt mondhatjuk, hogy a helyi elit eszmei, morális integrációját csak nagyon kis mértékben befolyásolják a demokratikus nyilvánossággal színre lépő és konszolidálódó univerzalisztikus politikai eszmék. Helyükbe a lokális közösségi identitást erősítő hagyományos morális értékek léptek (emberség, köztisztelet, segítőkészség, altruizmus, lokálpatriotizmus-lokalizmus stb.), ezek képezik a helyi elit(ek) belső kohéziójának és társadalmi integrációjuk, pontosabban beágyazottságuknak alapját, erre utalnak a települések arculatformálásában használt kellékek is. Tehát egyfajta visszatérés tapasztalható a hagyományos morális értékekhez, mint azt az elbeszélők elitfogalom-alkalmazása és -definíciói is megerősítik. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a helyi elit(ek) morális, eszmei beágyazottságában az említettek képeznék az egyetlen faktort, ehhez társul, mintegy keresztezve is azt, a fejlesztési forrásokért folytatott küzdelmük, amely erősíti legitimitásukat, kifelé, a külvilág és befelé, a közösség irányába egyaránt. Nincs szó hermetikus elzárkózásról a forgalomban lévő pártideológiákkal szemben, ezeket, úgy tűnik, inkább kifelé, egységes fellépésükkel használják, s amelyet – a legitimitásuk igazolása mellett – mint az inintegrációjukat tovább erősítő tényezőnek kell tekintenünk. Nem tévedünk, ha az általános érvényesség igénye nélkül azt mondjuk, hogy a

vizsgált települések elítjének eszmei, morális integrációja közösségi, teljesítmény- és értékalapú, amelyet a régi ideológia bizonyos rezidiumai és az új kihívások teremtette eszmei tartalmak közötti érdekelvű ingadozás keresztez. A giddensi erős és gyenge integráció sémája szerint – mely jelentheti azt is, hogy inkább az erős integráció jellemző a helyi elitre, amelynek háttérében a morális, eszmei tartalmak mögött, azt mintegy erősítve – meghatározóak a köztük lévő kapcsolathálók, a kontaktusok természete, gyakorisága, vagyis a társadalmi beágyazottságuk.

Giddens nem lát korrelációt az integráció két – morális és társadalmi – módja között, számunkra a narratívák és megfigyeléseink alapján mégis úgy tűnik, hogy a két mód a kistérség helyi társadalmában egymást feltételezi, pontosabban egymással korrelált viszonyba hozható. A helyi elit rekrutációs/képződési háttere, beágyazottsága, tagjainak napi kapcsolata, a helyi társadalom léptékéből adódó elitkör szűk volta, a köztük lévő, esetenként több nemzedékre visszatekintő személyes, baráti, rokonsági kapcsolatok mind arra utalnak, hogy társadalmi integráltságuk erősnek tekinthető. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a helyi társadalom szintjén nem lehet éles választóvonalat húzni az elitszegmensek között, a vállalkozói, diplomás értelmiségi csoport, a civil szervezetek tagjai ott vannak a hatalmi pozíciókban is, a kisebb településeken (Öttömös) pedig lényegében ők alkotják a helyi hatalmi elitet, mert rajtuk kívül más, a helyi elitel azonosítható csoport nem létezik. Mindez befolyással van a helyi hatalommegoszlásra, ugyanis a tevékenységi területek körülhatároltsága ellenére a kistérség helyi társadalmában – még a polgárosodó kisváros Mórahalom esetében is – a politikai elit tagjai ténylegesen azok, akiknek a kezében összpontosul a hatalom. Ami nem azt jelenti, hogy korlátlan hatalommal rendelkeznek, inkább arról van szó, hogy a helyi hatalom tényleges gyakorlása nem lehet diffúz, egyrészt a települések léptékéből következően, a tevékenységi területek kevésbé differenciált volta miatt, másrészt a fejlesztési források és az imázsteremtés a tevékenységi szférák összefogása irányába is nyomást gyakorol a helyi elitcsoportokra. Az érdekek az elitszegmensek között ennek ellenére megosztottak (Mórahalom, Üllés, Rösze), viszont ezt a közösségi fejlesztési célok tompítják, amelyeket befelé és kifelé egyaránt a politikai elit, illetve annak egyik-másik markáns képviselője (polgármester) képes megjeleníteni, illetve kapcsolatai révén kijárni.

A kistérség helyi társadalmában az elit tagjai között a kapcsolatok sűrűsége, a rekrutáció módja, a csoportstruktúra morális, társadalmi integráltsága, beágyazottsága kombinálásával alkalmazhatónak tűnik Giddens tipológiai javaslata, aki makrostrukturális nézőpontból beszél uniformizált, absztrakt, szolidáris elitekről (Giddens 1990: 350–353). A homokháti kistérség vizsgált településein, mint szó volt róla, a helyi elitek – feltéve, ahol a többes szám alkalmazható – bizonyos konfigurációkban írhatók le. Együttállásuk a rendszerváltozást megelőző időkben gyökerezik, viszonylag koherens szocializációjuk hasonló, átszőtték a közös iskolai, személyes, baráti, rokonsági kapcsolatok, nem utolsósorban a lokálpatriotizmus, s mindez részben vagy egészében átöröklődött a rendszerváltás utáni időkre is. A kérdés az, hogy ha Giddens tipológiáját követjük, és a '89 előtti időkre a zárt elitrekrutációs rendszert és az elit között létező kontaktusok sűrűségét kombinálva uniformizált elitről beszélünk, ugyanez a tipológiai besorolás alkalmazható-e a rendszerváltás utáni idők helyi elitjére is. Ha a Giddens által megjelölt kereteket kibővítjük az elit viszonylag koherens szocializációja, zárt rekrutációja mellett azokkal a – régi és új elitnek a helyi társadalomban való beágyazottságát, a morális és a társadalmi integrációját biztosító – bizalom- és ismertségfaktorokkal, a sűrűn szőtt kapcsolathálóval, a tevékenységi területek viszonylag szűk körével, valamint a fejlesztési célokkal, akkor úgy tűnik, az uniformizáltelit-terminus a rendszerváltás utáni helyi elitkonfigurációkra is alkalmazható,

függetlenül attól, hogy az adott településen az elit szegmentációja milyen mértékű. Ugyanakkor ez az uniformizált helyi elit – a terminus iménti kibővített értelmében – szolidáris is, de nem a giddensi hozzárendelés összefüggésében, hiszen ez azt feltételezi, hogy a köztük lévő szolidaritás a korábbi totalitáriánus rendszer rezidiuma lenne, noha ez sem mellőzhető. Hanem inkább az új közösségi fejlesztések és az imázsépítés kihívásai tudatosítják bennük az együvé tartozást, amelyet aztán továbberosíthatnak bennük a – helyi társadalomban elfoglalt pozíciójukból adódó, önképüket megjelenítő – társas kapcsolataik milyensége és minősége, s ezek folyamatos ápolása.

A vizsgált települések elbeszélői, amikor az elitazonosításairól szólnak, többnyire utalnak arra is, hogy történtek-e változások a helyi elitszegmensben a rendszerváltás előtti időkhöz képest. Ezekben a narratívákban többnyire egyértelműen megfogalmazódik a helyi hatalmi elit rekrutációjának zárt köre, a személyek folytonossága, a beágyazottságukat megerősítő autochton voltak. Az elbeszélők új, a korábitól eltérő jelenségként szinte minden esetben az „újgazdagok” betelepült, anyagilag tehetős csoportját emelik ki, és őket is mindig a település közösségi életétől való elzárkózás, a negatívnak ítélt magatartás összefüggésében.

Hasonló megközelítésben – a giddensi sémát követve – kísérletezhetünk a menedzserizmus tézisének alkalmazására a rekrutáció, a struktúra és a hatalom aspektusainak a bevonásával. A tézis megfogalmazója James Burnham arra kereste a választ, hogy a vezető kapitalista osztály felbomlásával az eredeti tulajdonos-kapitalista osztály helyébe lépő csoportok által, a tulajdon és a termelés szétválásával milyen új hatalmi struktúrák alakulnak ki a gazdasági szegmensben (Burnham 1943). Giddens, Dahrendorf nyomán (Dahrendorf 1957), a modern menedzserek rekrutációját radikálisan különbözőnek tartja azzal szemben, ami a 19. században a kapitalista tulajdonosokat és ezek örököseit jellemezte. A menedzserek rekrutációjának módja között elsőnek a bürokratikus karriert említi, másodikként az egyetemi tanulmányokat. Mindezek a tényezők kapcsolatba hozhatók Giddens szerint az intergenerációs mobilitás nyitottabb rendszerével. A hazai makrostrukturális elitrekrutáció/elitképződés lehetséges változatára a menedzserizmus téziséét először Szelényi Iván alkalmazta hipotézisként, előfeltevései részben be is igazolódtak (Szelényi et alii 1996).

Aszóban forgó kistérségi elitszegmensben, az egy Mórahalom kivételével és ott is csak viszonylagos értelemben, nem számolhatunk a menedzserek jelenlétével. Az a néhány, önkormányzati tulajdonban lévő kht., amelynek élére az önkormányzat diplomás szakembereket nevezett ki, a szó szűkebb és tágabb értelmében sem alkot olyan csoportokat, amelyek különösebb befolyással lennének a helyi hatalmi döntéshozókra. Ez nem azt jelenti, hogy nincs befolyásuk, hanem azt, hogy elsősorban végrehajtók, tehát nem rendelkeznek azzal az önállósággal, mint például az állami szektor vagy a nagyvárosok önkormányzati tulajdonában lévő vállalatok menedzsmentje. Ennek több oka is van: állandóan szem előtt vannak, a település léptékeiből adódóan napi kapcsolatban vannak a hatalmi elit tagjaival, a tevékenységük minősítése a formális csatornák mellett informális csatornákon is gyorsan terjed, mondhatni a lakosság szeme előtt folytatják tevékenységüket. Ha van is mód a szabályok megkerülésére, az rejtett formában és csak a hatalmi elit egyetértésével történhet. Kétségtelen, helyi szinten speciális funkciókat látnak el, megkövetelik tőlük, hogy jól teljesítsenek, hatékonyak legyenek, de hatalmuk a gazdasági szegmensben nem tekinthető valóságosnak, éppen az imént említett tényezők miatt. Ugyanakkor helyi szinten a politika és a gazdaság, amely amúgy is szorosan kötődik egymáshoz, eléggé központosított, a polgármesteri hivatalokban futnak össze a kezdeményezés és a döntéshozatal szálai egyaránt.

Az egy-két betelepült multinacionális cég (Röszkén a Knorr) kivételével a kistérség vizsgált településein – de a nem vizsgáltakban, valamint Mórahalom városában sincs – olyan magáncég, amelynek vezetése már oly mértékben meghaladja a tulajdonos vezetési-igazgatási képességeit, hogy a vállalat termelésének és a termékek forgalmazásának komplexebb feladatait, az üzleti stratégiák kidolgozását szakemberekre kellene bízni.⁶ A kistérség településein és Mórahalmon is a vállalkozások – mezőgazdasági, ipari-kereskedelmi, turisztikai stb. – kis- és közepes méretűek, melyeket a tulajdonos vezet. Nem beszélve arról, hogy a kistérségben a mezőgazdasági és egyéb vállalkozások tulajdonosai jórészt maguk is szakemberek (mérnökök, állatorvosok stb.), akik inkább szakképzetlen, idénymunkára alkalmazott munkaerőt foglalkoztatnak. A homokháti kistérség hétköznapi, némileg folklorizált szóhasználatában a szegényeknek ezt a csoportját „kubikusoknak” (napszámosoknak) nevezik.⁷ A kistérség vállalkozói között ugyanakkor még Mórahalom városában sem találunk befektetőt, tehát olyan tőkefelesleggel rendelkező magánszemélyt vagy személyek csoportját, aki/akik képesek nagyobb beruházásokat állami, önkormányzati támogatás nélkül önállóan finanszírozni.

A fentebbi giddensi tipológiai-értelmezési sémára alkalmazott próbálkozásaink a narratív és a statisztikai adatbázis tükrében arra utalnak, hogy a kistérség helyi társadalmának régi-új elitje a folytonosság-megszakítottság konfigurációjában írható le. Ezzel is magyarázható, hogy az időszakos választások ezeken a településeken nem képeznek valóságos versenyterepet, a helyi változások, az esetleges és részleges elitcserének a helyi hatalmi politikai szférában nincs különösebb hatása. Tulajdonképpen hatása annak van, hogy ki milyen kapcsolatrendszerrel rendelkezik az országos vezető politikai-gazdasági-kulturális elitekkel, azon belül is az egyes klikkekkel – ez dönti el, illetve ettől függ, hogy milyen mértékben tudják kihasználni kapcsolataikat a helyi fejlesztésekhez szükséges források kijárásában. Ebben sok esetben még az sem segít, ha a helyi hatalmi elit pártpolitikailag azonos az éppen kormányzó pártelittel, minden a személyes kapcsolatok függvénye. A helyi elithierarchiák tagjai közötti viszony az Én–Te típusú relációk hálója mentén felépített és ápoltt, ennek ellenére működési módja – igaz, kisebb léptékben, de – hasonlóságot mutat az országoséval; vannak, akik közelebb állnak a helyi döntéshozókhoz, és vannak, akik távolabb.

A kérdés az, hogy a régi rendszernek ezek a rezidiumai rendszerspecifikusak-e vagy sem. Úgy tűnik, hogy inkább egy olyan kulturális mintával van dolgunk, amely a különböző szinteken és területeken egyaránt jelen van. Folyamatossága vagy éppen állandósága a helyi társadalom szintjén mélyen beágyazott szocializációs, habituális örökség, amely magyarázhatja a régi-új elitek fentebb vázolt konfigurációját. Talán ezzel hozható összefüggésbe a helyi társadalmak elitszegmenseinek tagjai közötti konfliktusok mérsékelt volta is. A konfliktusokban – ha egyáltalán léteznek –, úgy tűnik, a rokoni, baráti, személyes, szomszédsági kapcsolatok hálója, egyszóval a beágyazottságuk fejt ki nem elhanyagolható tompító hatást.

⁶ Lásd a Csongrád Megyei Ipari Kamara 2001. évi leírását a mellékletben. (M3.)

⁷ Külön dolgozat témáját képezhetné az új „agrárproletariátus” kérdése, amely az uniós agrárpolitikával szemben, a hazai agrárlobbi nyomására, a különböző kormányok idején visszahonosította a nagybirtokrendszert, és állandósította ezzel a vidéki szegénységnek ezt az elnevezésében is pejoratív formáját.

ELMÉLETEK ÉS TAPASZTALATOK

Az adatbázisunk narratív és statisztikai leírása során többé-kevésbé megválasztuk a korábban megfogalmazott kérdést, miszerint a helyi társadalom szintjén mi lett a sorsa '89-et követően a nómenklátúra vezetőinek. Jeleztük, hogy a helyi régi-új elit(ek)nek nagyjából hasonló konfigurációja tapasztalható a makrotársadaloméval, illetve hogy a hazai tranzitológia makrostrukturális elitelméletei, ha nem is minden részletében, viszonylag jól alkalmazhatók egy konkrét lokális – kistérségi – társadalom elitvizsgálatában. Ami nem jelenti azt, hogy a tranzitológia elitelméletei egy az egyben, összefüggéseik részleteiben is átfedésben vannak eredményeinkkel. Mindezt általánosabb és konkrét értelemben azzal indokoltuk, hogy a tranzitológia szociológiai elitelméletei nagyjából és egészében makrostrukturális vonatkozási keretek között mozognak, így a helyi elitek kérdésében, feltételezhetően, a leképződés jelenségére hagyatkoznak. Vannak kivételek is, viszont sajátosságaik megegyeznek szinte az összes többi elitelmélettel abban, hogy az elit egy szegmensére, a gazdasági elitre összpontosítanak, s az elit(ek) egyéb szegmenseit a tőkefajta konverziója, a piaci szelekció mentén történő rekrutáció, cirkuláció jelenségéhez kapcsolják, és az elitek így megjelenített körforgásában a többi szegmenst e jelenségek mellékfejeményének tekintik. Ugyanakkor néhány hazai (Utasi, Böhm) és nemzetközi (Merton, Mills) kivételtől eltekintve nem egy konkrét lokális társadalom és annak elitjei képezik a vizsgálódás tárgyát, hanem általában a helyi társadalom. Ez bizonyos értelemben a makrostruktúra leképződési jelenségéhez hasonló általánosításokat eredményez, és nem számol a konkrét lokális társadalom regionális különbségeivel, a szociogeográfiai, társadalomnéprajzi jellemzőivel s ezek formáló hatásával.

Az eredmények összegzése helyett az alábbiakban a dolgozat bevezetőjében jelzett néhány fogalmi-elméleti belátásunk megismérlése indokolt. Úgy látjuk, hogy kutatásunk, a helyi társadalom térszerkezetében elfoglalt elitpozíciókat illetően, időben (2002–2005) kissé megkésett, ugyanis a jelzett időpontban már nem az volt a fő kérdés, hogy mi lett, mi történt a régi vezetőkkel a rendszerváltást követően, noha egy konkrét eset vizsgálata nem haszontalan. Hanem inkább az, hogy a folyamatos változások lokális szinten az országoshoz hasonló elitképződési, illetve konszolidációs folyamatokat indítottak-e be, vagy pedig attól eltérő tendenciák tapasztalhatók, amelyek hosszú távon átírhatják az elitrekrutáció, szelekció korábbi, a rendszerváltás kezdetéhez kapcsolható mintáit is. Ezért is inkább a paretói és a hozzá szorosabban kapcsolódó elméleteknek adtunk nagyobb teret, mivel relatíve konszolidáltabb viszonyok között inkább láthatók az elitek általánosabb és sajátosabb szociokulturális beágyazottságukból adódó jellemzőik.

Mills és Merton vidéki, kisvárosi elitvizsgálatait csupán jelzésértékűnek szántuk annak érzékeltetésére, hogy milyen különbségek vannak egy urbanizált vidéki város és az urbanizáció útján éppen elindult kisváros elitje között. Az említett szerzők kisvárosi vizsgálataiban felvázolt szerkezeti elemek párhuzamba állítása, ha kísérleti jelleggel is, erősen sántít, nemcsak más léptékű, hanem komplexebb struktúrákról van szó, mint a mi esetünkben. Van viszont néhány olyan jelenség Merton, főleg Mills vidéki elitvizsgálatában, amely tendenciaként jelen van a kistérségben is: a helyi elitek és a helyi média, sportélet, nevelés, klubtagságok (Rotary) stb. területei, valamint az autochtonok és betelepültek konfliktusai, életstílus és értékrend különbségei, a helyileg képződött elit és a szakértők érdekkülönbségei stb.

Mindazonáltal, úgy látjuk, éppen a helyi és az országos elitek teljesítménye, hatékonysága relációjában – a kettő azért nem választható szét –, hogy napjainkban az alapkérdés a bevezetett piaci rendszerhez, a demokráciához, egyáltalán a nyugati modell alkalmazásának módjához kapcsolódik, amely további, a rendszerváltást levezénylő elit hozzáértésének, minőségének, más szóval adaptáló/szervesítő képességének kérdését is érinti. Magyarán: egyáltalában megértették-e a piaci rendszer lényegét, vagy pedig a piaci rendszerrel együttjáró bizonyos konjunkturális fejleményekkel azonosították azt.

Ezzel indokolható a Braudel (Polányi) Sartori-kivonat beiktatása a dolgozatba, noha tudjuk, hogy további kistérségek vizsgálatát megcélzó kutatásokra lenne szükség ahhoz, hogy láthatóvá lehessen tenni a lokalitásokban rejlő különféle, ténylegesen is szervesülő, torzulásokat feloldó piaci tendenciákat. A tereptapasztalataink, beszélgetéseink során megerősítést nyertek azok a felismerések – ha nem is az általunk megfogalmazott formában –, mely szerint a kistérség gazdaságában a lokális piacok és az azt működtető agrárvállalkozók, őstermelők s az egyéb kis- és közepes vállalkozói csoportok a mindennapi élet struktúrájában a piaci rendszer alsó (önellátó) és középső (helyi kis- és nagybani piacok) szintjén helyezhetők el, és szabályozott, nyílt keretek között bonyolítják le tranzakcióikat. A befektetői, kapitalista típusú monopóliumképződés, amely a többszereplős piacok kiiktatásával, kevesek akaratát érvényesítené, egyelőre nincs jelen. Viszont jelenléte az országban a kistérségben is érezteti hatását, főleg az agrárvállalkozói, őstermelői szférára gyakorolt árversenyben és egyéb, az állam által biztosított előnyök révén is. A duális gazdasági rendszer s az annak mentén kialakult duális társadalom kontextusában úgy tűnik tehát, hogy a kistérség gazdasága és társadalma inkább a Braudel által jelzett piacgazdaság alap- (önellátó) és alsó szintjeihez (a tulajdonképpeni transzparens piacszférához) áll közelebb. Sartori terminusában a protektív és produktív (kevésbé befektetői) gazdaság egyfajta hibridjét működteti, és alig van köze a piaci rendszer felső szintjéhez, a nem transzparens, monopóliumokon alapuló, zárt, politikai hatalomhoz szorosan kötődő (kapitalista) szférájához. Az ilyen és hasonló kijelentések nem szolgálnak újdonsággal, ellenben, ha a duális szerkezet – felső, kapitalista szférája – a helyi mikrotársadalom szintjén nem mutatható ki, akkor feltételezhetjük, hogy a lokális elit(ek) képződésében, rekrutációjában, szelekciójában más, a tőke fogalmának magyarázó erejét viszonylagossá tévő tényezőkkel is számolnunk kell.

Elbeszélőink narratívái, a helyi hatalmi elit rekrutációja, szelekciója tekintetében a beágyazottsággal együtt járó tényezőket emelik ki, ami longitudinális perspektívában azt jelenti, hogy a hangsúlyt a folytonosságra és nem a megszakítottságra helyezik. Hasonlóan a gazdasági elit jó része esetében is, képződésüket a beágyazottságnak és a helyi lehetőségekkel élni tudó személyes képességeknek tulajdonítják, ahol a jelenben és a múltban külső tényezők (kapcsolatok, pártok, pályázatok, törvényi szabályzók) is közre játszottak. Mindez arra is utalhat, hogy helyi szinten inkább a személyes s az endogénnek tekinthető tényezők állnak az elitképződés e szegmensének hátterében. Ami nem zárja ki képződésükben, szelekciójukban a külső, externális tényezők közreműködését, amelyben keveredhetnek a piaci és nem piaci elemek. Ilyen és hasonló esetekben a külső tényezők, a pártok, az állami szereplőkkel való személyes kapcsolatok hatékonysága sem vonható kétségbe, azonban nem általánosítható, ugyanis az interperszonális hálózatok kötési változatosak, a stabil relációktól az időszakos, a politikai széljáráshoz kapcsolható, alkalmi relációkig terjedhetnek, s az utóbbinak inkább rekrutációs, mint szelekciós jellege van.

A kötetben (Pászka 2010:87-98.) idézett és ismertetett elitelméletek részben és egészében a gazdasági, hatalmi orientációjú paradigmák csoportjába vonhatók, fogalmaik-hipotéziseik a gazdaság egy-egy szegmense mentén, az (ön)szabályzó piac, szabadpiac és kapitalizmus terminusaiban felépített. S ez azt a látszatot kelti, mintha az elit összes szegmenseinek a kiválasztása, így a társadalom alsóbb szintjein is az önszabályzó szabadpiac, illetve a kapitalizmus logikáját követné. Ez abból is adódik, hogy a kapitalizmust a piacgazdaság egészével azonosítják, noha annak csak egy szegmense, mint ahogy a piacgazdaság is a gazdaság egyik – igaz, domináns – szegmense. Láthatóan nem az általános értelemben vett piacgazdaság okozza a problémát az elitkérdés esetében, és nem is annak konkrét, túlsúlyos kapitalista vonásai – amelynek idealizációja, igaz, csak eszmei szinten, az önszabályzó piac utópiája –, hanem az elitként azonosítható szereplők hozzáértése, az átvett piaci modellnek a helyi feltételekhez való adaptáló képessége.

A marxi, weberi fogalmi orientációkra támaszkodó hipotézisek, elméletek ellenpontosítják és magyarázhatják is a rendszerváltás/elitváltás, a rekrutáció, a szelekció háttérfolyamatait és annak főbb jellemzőit, azonban nem feltételezzük, hogy az elitek összes szegmenseiben és az adott társadalom minden szintjén azonos logika szerint, azonos vagy éppen hasonló módon történnek, illetve azonos mechanizmusok működtetik a csoportok differenciálódását, alakváltozását.

A lokális társadalmi térszerkezetben s az elitszegmensek azonosításai során is láthattuk, hogy formálisan nincs különbség a makrostruktúra hasonló alakzataival összehasonlítva. Ez erősítheti a leképződés látszatát, viszont fogalmi, tartalmi aspektusaikban a csúcstól eltérő sajátosságok tapasztalhatók, feltételezve természetesen, hogy a csúcson ténylegesen az elit rekrutációjában, kiválasztásában a piaci logika érvényesül. Eltekintve attól, hogy a nemzetközi erőknek is fontos szerepe volt a hazai elitképződésben, elitváltásban, a folytonosságban, ami érthető, hiszen monopolpozíciók átjátszása történt, a korábbi állami monopóliumokat játszották át külföldi állami cégeknek és magán tőkéscsoportoknak.⁸ Ebben semmi új nincsen, jól illeszkedik a kapitalizmus logikájába. S a jelenség történelmileg analóg a polgárság (forradalmi) rendszerváltásaihoz, amikor is a birtokos arisztokráciát átmentették, hiszen évszázadokon át az arisztokrácia profitforrás is volt, nem beszélve a föld presztízsfunkciójáról. Következésképpen, s a fentebb mondottak (Braudel, Sartori, Polányi) összefüggésében: ha a piaci rendszer, a gazdaság egy szegmense – s ennek alszegmense, a kevesek terepét lefedő kapitalizmus – és a tulajdonképpeni piac világa, noha domináns része a gazdaságnak, azért mégsem az élet összes eresztékeit átfogó együttese. Ha ez így van, akkor feltételezhetjük azt is, hogy nem a keresletkínálat logikája szerint történnek a dolgok az élet minden területén. Helyi szinten bizonyosan sem az elitek kiválasztását, sem cirkulációját nem a piaci logika irányítja, s úgy tűnik, a csúcson sem – ez alól talán a gazdasági szegmens képez kivételt, de ott sem általánosítható.

A hazai és külföldi tranzitológiai elméletek inkább az új elitképződést – rekrutáció, szelekció machinációját – állították vizsgálódásuk előterébe, s láthatóan a modernizációs elméletekből indultak ki. Ezek azt feltételezik, hogy a társadalmak majdnem zárt rendszerek, amelyekben korlátozott számú és előre meghatározható „független változók” szabják meg a valós, illetve a valószínűsíthető folyamatokat is. A megszakított polgárosodás elmélete talán az egyetlen,

⁸ Látnunk kell, hogy a demokráciának nem elégséges feltétele a piac, az elitnek a demokrácia szabályai szerinti kiválasztása⁸⁹ után sem a piac modelljét követte, hiszen az első parlamenti választásokkor a piaci rendszer mint a gazdaság egyik szegmensének a bevezetése, a kezdeti szakaszában volt. A piaci rendszernek a mai, konszolidáltabb és hibrid formájában, amelyben domináns a kapitalista szegmens, sem beszélhetünk a piaci tranzakciók értelmében vett elitkiválasztódásnak a kizárólagosságáról. A gazdasági elit esetében sem. Jól példázza ezt a bankok és a nagyvállalatok vezetőinek belterjes körforgása.

amely a társadalmat nyitott rendszerként kezelte, s nem véletlen, hogy az alternatív elitképződés lehetőségeivel is számolt. Ennek ellenére és általánosabb értelemben: ezekben az elméletekben az alsóbb szinteket mennyiségi, fejlesztési mutatók mentén jelölik ki, jellemzőjüket az olyan fogalmak jelentéstartalmai mutatják, mint például a foglalkozási, iskolázottsági, biológiai, nemi, egyáltalában szociogeográfiai meghatározottságok stb., amelyeket piacképességgel korrelálnak, s ennek kontextusát az „új kapitalizmus” teremtette körülményekben jelölik meg (Kolosi–Sági 1996:153-154). Az ehhez hasonló megközelítésekben is a kulcsfogalmak már nem a konverziós elmélet implikátumai mentén kibontottak, hanem a munkaerőnek az élet minden területén a (szabad)piaci viszonyokhoz való igen és/vagy nem megfelelése, ami esetükben az elitkiválasztódás, illetve az elitképződés alapvető szempontjai is.

A hasonlóságokat és a különbözőségeket a helyi elitképződés folyamatában, a fogalmi, tartalmi orientáció mellett, formailag az elitek konfigurációjának, vagyis a régi-új elitek együttállásának általánosítható sémájával próbáltuk leírni. Azonban sémáink – ha eltekintünk a fogalmi, tartalmi beállítódásunktól, formális megközelítésben, a sorrend felcserélődése ellenére – a makrostruktúra lehetséges leképződésének mintáját követi: politikai-gazdasági-kulturális-civil szféra. Ami ugyan felhívja a figyelmet arra, hogy a lokális elitek, a csúcselithez hasonlóan, szegmentáltak, és arra is, hogy a helyi társadalomban képződő kisebb léptékű piramisok hierarchiájának szegmensei közül az egyik vagy a másik erőteljesebben betagozódik az országos, nagyobb léptékű piramis szegmenseibe. A szorosabb kapcsolat a helyi és az országos között leginkább a politikai és a gazdasági szegmensek között figyelhető meg, a leggyengébb pedig a kulturális szegmensek között. Az előbbieket szorosabb kapcsolata azonban nem annyira intézményekre utal, mint inkább az állami, pártszférák bizonyos területein működő személyes relációkra.

Láthattuk, az elitek konverzióját és belterjes rekrutációját, cirkulációját vizsgáló elméletek és az empirikus vizsgálataik eredményei – a nagykoalíció (Hankiss), a konverzió (Szalai), a megszakított polgárosodás, cirkuláció, reprodukció (Szelényi Iván, Szelényi Szonja), az osztályhelyettesek forradalma (Kolosi), karrierminták elemzése (Higley–Lengyel), a szociális tőke (Róna-Tas, Böröcz) – nem állnak szemben, hanem inkább kiegészítik egymást. Mindezek az elitelméletek és -vizsgálatok a rendszerváltás-elitváltás folyamatait értelmezik és magyarázzák, nincs radikális eltérés köztük, az eltérések egy-egy újabb megfigyelés szempontjainak bevezetésében mutatkoznak.

Függetlenül attól, hogy az elitrekrutáció, -szelekció kérdését melyik, fentebb ismertetett hipotézis oldaláról közelítjük meg, a kutatásokban már a '90-es évek elejétől a „nyertesek-vesztesek” tömbjei közül a nyertesekre irányult a figyelem, hiszen az látványosabb volt, nem beszélve arról, hogy a régi-új elitidentitás – és legitimitás – küzdelmeit a média érdeklődése is napirenden tartotta. Mivel lokális szinten az ilyen és hasonló küzdelmekre nem került sor, maga a privatizáció – amelynek kísérleti terepét az agrárszféra, a mezőgazdaság képezte – sem járt együtt olyan méretű konfliktusokkal, amelyek a helyi elitrekrutáció, -szelekció tekintetében a makrostrukturális hipotézisek, elméletek érvényességét az alsóbb szintekre vonatkoztatva megkérdőjelezték volna. Hazai viszonylatban Szelényi kezdeményező belátásait követően a Kolosi–Sági szerzőpáros tesz kísérletet arra, hogy különböző szinteken azonosítsák a nyertesek-vesztesek körét, s ezzel vizsgálódásaikat kiterjesszék az alsóbb szintekre is.

A tőkefajták konverziójának elmélete például azt a minőségi aspektust emeli ki, amely szerint a tőkefajták birtoklása a minőségi differenciálódás, a kiválasztódás hajtómotorja, s ennek eredője a habitus és az iskola. Ezzel mintegy legitimálja is a régi-új elit konfigurációját és korábbi elsőbbségét, s a kiválóság (a szimbolikus tőke birtoklása) minőségjelzővel egészíti ki, amellyel a rég-új elitet identitásában is újra felépíti. Ebben az elméletben, Bourdieu gondolatmenetét követve, a tőke fogalma a társadalmi térszerkezet elemzésében egyfajta elvont közös nevezőként működik, amely láthatóan azzal jár, hogy egyszerre képes vizsgálni a társadalom egészét és az egyes mezőket (alrendszereket). Ha a rész-egész relációnak ezt a konstrukcióját elfogadjuk, akkor megtörténhet, hogy elkerüli figyelmünket a makrotársadalom elitképződésének az az esetleges veszélye, amit a helyi társadalmakra jelenthet. A társadalmi „haladás”, legalábbis történelmi példák szerint, a piaci rendszert illetően is – ezt illusztrálja Paretónak az elitek körforgására vonatkozó írása, Bruadel longitudinális struktúraelemzése – többnyire alsóbb szintekről indult. Ami esetünkben azt is jelenthetné, hogy egy alrendszer, tranzitív értelemben, az úgynevezett társadalmi „haladásnak” a lokális társadalmak hagyományosnak vélt vagy annak tűnő feltételei között kiindulópontja, illetve megalapozója lehet, szemben a különböző, esetenként nem is integrálható, szűk körök érdekeit szolgáló „fejlesztésekkel.”

A tőkefajták konvertálásának bourdieu-i elmélete mentén történő alkalmazások részben megkerülik azt a fontos kérdést is, hogy akkor a rendszerváltás egész vertikumában teljes vagy részleges elitcsere történt-e, vagy pedig nem is történt elitcsere. A kérdést ebben a formában Szelényi, Kolosi és Sági is előfeltevésként fogalmazták meg empirikus kutatásaik kiinduló hipotéziseként.

A tőkefajták konverziójának elmélete, azaz annak alternatív változata az erőforrás-elmélet (Angelusz–Tardos 2006). Ha úgy értelmezzük, hogy az elitek képződésében, kiválasztódásában, rekrutációjában az anyagi, szellemi-érzelmi (kognitív) és értékvonatkozású tényezők, valamint a különböző externáliák (ökológiai) egyaránt közrejátszanak, akkor a gazdaságtanból extrapolált elméletekkel szemben inkább szociológiai belátásokra hívja fel a figyelmet, s ezzel a túlzó, piaci determinációk mentén ható tényezők kiegyenlítése irányában történhet elmozdulás.

Említettük, a '45 utáni nómenklatúra helyi vezetőit nem tekintjük a fogalom paretói értelmében elitnek, rekrutációja, szelekciója nem a kiválóság (műveltség, vagyon, morális tartás) kritériumai szerint történt. Utódaik is, akiket megszólítottunk, csak megszorításokkal vonhatók az elit fogalmába, rekrutációjuk alapja '89 előtt a párttagság, majd a formális lojalitás, a képzettség, viszont szelekciójuk nem a demokrácia játékszabályai szerint történt. A rendszerváltást követően pedig a demokrácia játékszabályai érvényesültek, viszont azok nem azonosíthatók a piaci tranzakciókkal. A piac nem elégséges feltétele a képviselési, plurális demokráciának.

Még inkább érvényes ez a lokális kistérségi elitek esetében, ahol, mint arra a narratívák is utalnak más, nem piaci – a tőkefajták konvertálhatósága értelmében vett – kritériumok szerint történt, illetve történik a helyi hatalmi elitek rekrutációja, szelekciója. Domináns szempont a helyi társadalomba való beágyazottság, az őshonosság, az ismertség, a baráti, családi, rokoni, személyes, iskolástársi kapcsolatok, a bizalom, az emberség stb. Az elbeszélőnk elitazonosításainak ez a relációnális szempontrendszere általánosnak tekinthető a többi elit identifikálásában is. Adódik a kérdés, hogy az egykori munkás, aki tanácselnök, párttitkár volt '89 előtt, és azt követően még ma is polgármester, vajon milyen tőkefajtákkal, erőforrásokkal rendelkezik, hogy újraválasztják, s úgy tűnik, ha nem megy nyugdíjba, a soron következő ciklusra is megválasztják. Kétségtelen, a piaci rendszerlogika értelmében a tőkefajták, az erőforrás-fogalmak és -elméleteik magyarázó erővel bírnak – minket is obszedált a kérdés, ha nem alkalmazhatóak lokális szinten,

vajon mivel helyettesíthetők. Úgy tűnik, a személyes képesség, a kapcsolatháló, a korábbi vagy aktuális teljesítmények, morális tartás stb. a meghatározóak. Mindezek egyfajta tudáskészletet feltételeznek, amelyben az informális és formális szocializáció relációnális elemei kombinálódnak az aktuális és a várható kihívásokra válaszokat adni tudó képességgel. S ezek a képességek személyes, csoportos együttműködésekben, hálózatokban képződnek és fejtik ki hatásukat. Megkockáztathatunk a fentebbiek alapján egy olyan feltevést is, hogy az elit(ek) váltásában és egyáltalában az elit(ek) cseréjében nem annyira a munkamegosztás szempontjai az irányadók, mint a hálózati kapcsolatrendszerek hierarchiájában való elhelyezkedés.

A megszakított polgárosodás hipotézise láthatóan a konverzióelméletével közel hasonló feltevéseken alapult, amikor a tudásátadásra, átöröklésre (habitus) összpontosított, és az alsóbb szintekben benne rejlő valós lehetőségekkel is számolt. Az elit rekrutációját, kiválasztódását szervezesebb és a demokrácia követelményeihez is közelebb álló szempontok mentén tételezte. A társadalomtörténeti fejlemények longitudinális vizsgálatával párhuzamosan azokra a sajátosságokra is felhívta a figyelmet, amelyek az alsóbb szintek lokális társadalmának lehetőségibe rejtettek (második gazdaság, vállalkozói gyakorlat, attitűd, mentalitás stb.). Mindez a változó körülményekhez igazítható tudáskészlet lehetett volna. Itt tehát nem Szelényi előfeltevéseivel volt probléma, hanem azzal, ahogyan bevezették, inkább utánozták, mint alkalmazták, a piaci rendszert, illetve ahogyan végbement nálunk a struktúraváltás folyamata, amit nem előre haladó adaptációs folyamatként, hanem aktusok sorozataként fogtak fel és hajtottak végre. Szelényi elméletének érvényessége, úgy tűnik, még nem zárható le, a tapasztalatok, valamint az unióban érvényesülő regionalizációs törekvések hosszú távon befolyással lehetnek az elitképződésnek egy másik, a mostanitól eltérő modellje irányába. Elbeszélőink is a gazdasági elit lokális szereplőit a helyi társadalomban, a „tradicionális nagygazdák”, a több évtizede „fóliázók”, vagyis a második gazdaság egykori tagjaival azonosították, ami arra utal, hogy a kistérség konkrét körülményei között Szelényi elmélete hangsúlyosabban érvényes, mint arra a vidék agrárszféra mentén történő rétegződés-, mobilitásvizsgálatok általánosításai következtetni engednek.

Ebben az elméleti kontextusban a kérdés a továbbiakban is az, hogy az előfeltevések állításai milyen mélységben alkalmazhatók az elitek rekrutációjának, szelekciójának alsóbb szintű folyamataira, vagy pedig esetükben is, a leképződés miatt, számolni kell ugyan a lokális társadalomtörténeti sajátosságokkal, viszont az utánzás, az imitáció önként vállalt vagy kikényszerített (törvényi szabályozók) torzulásai miatt hibrid folyamatok továbbra is meghatározók maradnak.

Az elitek konfigurációját, nem egyszerűen mozdulatlan, a régi-új elit együttállásaként tételeztük, hanem a konstituált elitszegmensek együttműködéseként is. Utaltunk rá, hogy a közelmúlt és az aktuális körülmények hatására a lokális elitek konfigurációját erősítő tényező az összefogás. A régi-új elit esetében hosszabb távon ellenébe hat a biológiai faktor, rövid távon pedig az éppen aktuális hatalmi csúcs eltérő érdekei. Ez utóbbi, mint említettük, az elit teljesítményét, hatékonyságát érintő kérdésekre irányítja a figyelmet, a lokális elitek és a makrostrukturális elitek összefüggésében.

A narratív adatok, vagyis a régi-új elitelbeszélőink, mint láhattuk, a lokális hatalmi eliteket jórészt hatékonyak, sikeresnek, teljesítményorientáltak mutatják be, szemben az országos elitekkel. Ennek okait is megmagyarázzák: tengelyében a helyi erők összefogása áll a helyileg kitűzött stratégiai fejlesztési célok érdekében. A „fentiek”, a csúcs megítélését az elfogadott törvények, szabályzók okozta egzisztenciális nehézségek és a média közvetítette információk

mentén alakítják ki, amelyek egyfajta kollektív reprezentáció képzetét keltik. A lokálisan szerzett tapasztalataikat, amelyeket nap mint nap egzisztenciálisan is megélnék, a szegénység fogalmában összegzik. A kollektív önreprezentációnak ez a beállítódása ellentmond tényleges helyzetüknek, amely a régiiek, a visszavonultak esetében is sokkal diverszifikáltabb, mint ahogyan láttatják. Inkább a vágyképzetek és a lehetőségek ellentmondása, az idős kor okozta trauma megéléséről lehet szó, mint a reális állapotuk reprezentációjáról. Mindez viszont nem jelenti azt, hogy a régiiek önreprezentációja alaptalan volna, a megfigyelő tapasztalata sem kérdőjelezi meg önbesorolásaikat, csupán a narratívákban is jelen lévő egyneműsítő reprezentációjuk árnyaltabb voltára hívja fel a figyelmet.

Az ismertetett adatbázisunk megerősítette azt az előfeltevésünket, hogy lokális szinten a folytonosság-megszakítottság ugyan érvényesült, azonban a részleges elitcsere mellett a régi-új elit nemzedéki konfigurációja is jelen van, amelyet átfednek az elitszegmensek érdekszövetségei. A jelenség, a kulturális elitet is beleértve, ahol nem történt elitcsere, az elitek többi – politikai, gazdasági – szegmensében is kimutatható. A helyi kistérségi elitek kiválasztásában részben szerves helyi folyamatok, részben szakmai igények, részben a demokrácia participációs-reprezentációs követelményeinek „betartása” játszik közre. Az utóbbi fejlemény viszont nem csak arra utal, hogy a régi nómenklatúra egyes tagjai a rendszerváltást követően is megőrizték korábbi helyi hatalmi pozíciójukat, hanem arra is, hogy a gazdasági szegmensben nemcsak a második gazdaság szereplői váltak meghatározóvá, hanem egy eléggé heterogénnek mondható csoport képződött, amelyben egyaránt megtalálhatók a volt tsz-ek vezetői, az agrárértelmiség, a helyi iparosok, a kereskedők, a munkások, a nyugdíjasok, a humánértelmiségiek egyes tagjai is. A régi nómenklatúra vezetőréteg tagjainak nagy többsége nyugdíjba vonult, néhányuk munkanélkülivé vált, de minden egyes hasonló helyzetben őstermelői tevékenységgel egészítette ki jövedelmét.

A helyi viszonyok között a volt nómenklatúra tagjainak többsége nem a struktúraváltás okozta elitcsere vagy elitek körforgásának esett áldozatul, noha az is siettetett hátrébe szorulásukat, hanem a inkább a biológiai tényező: elérték a nyugdíjkorhatárt.⁹ Esetükre jellemző továbbá, hogy alig vagy csak csekély mértékben használták ki korábbi személyes, baráti kapcsolatrendszerüket, s ez érthető, hiszen helyi és megyei szintű kapcsolataik, legalábbis a rendszerváltást követő első időkben, is az útkeresések bizonytalan helyzetében voltak. Láthattuk, hogy a volt helyi vezetők, akik a rendszerváltást megelőző időszakban egzisztenciálisan, iskolázottság, műveltség tekintetében sem különböztek látványosan a többségtől, a rendszerváltást követő élethelyzetük inkább szerénynek mondható, a többségével azonos, és nagyon ritka körükben a kiugró egzisztencia. Mindez azonban nem jelenti, hogy egzisztenciálisan is homogén tömböt alkotnak. Az adatok alapján inkább az látszott körvonalazódni, hogy a rendszerváltás nyertesek körükben az utódaik, akik '89 előtt születtek, az akkori idők mobilitási lehetőségeit, előnyeit kihasználva magasabb képzettségben részesültek, és közvetlenül a rendszerváltás előtti vagy utáni időben álltak munkába. Az utódok sorában, mint láttuk, a nők iskolai végzettsége, különösen a második-harmadik szülött lányoké magas, viszont diplomás profiljuk többnyire a pedagógusi pályára orientált. Nem véletlen, hogy szerepük '89 után a helyi hatalmi és gazdasági szegmensben nem annyira markáns, befolyásuk és funkciójuk főleg a helyi társadalom identitás- és imázsépítésében

⁹ A jelenség szociálpszichológiai aspektusai mellett feltételezhetően személyiségjegyek is közrejátszódhattak visszavonulásukban.

jelentős. Más felől tapasztalható jelenség az elit újratermelődése születési alapon, különösen a gazdasági, kulturális szegmensben, amely a felfelé történő mobilitáscsatornák áteresztő képességét szűkítheti az utánunk jövő nemzedékek körében.

A helyi kistérségi társadalomban az elitfogalom kettős értelme a kiválóság és az elsőbbség, mint ahogy legitimitásuk alapja csak hellyel közel érhető tetten. Van, ahol a kettő kongruens, van, ahol nem. Kialakulóban vannak és helyenként alakot öltöttek – főleg ott, ahol a stratégiai célok tudatosodtak és összefogást eredményeztek – az elitet legitimáló gyakorlatok, a lokalizmus ideológiájának helyi igényekhez igazított előállításának képessége. A helyi „alrendszer” mindegyike, még a stagnáló települések esetében is, rendelkezik egy vagy több tevékenységi területtel, az élükön álló szereplőkkel, amelyek biztosítják az egyének egy bizonyos csoportjának, esetünkben a helyi elitnek a elsőbbségét/kiválóságát a helyi politikában, az igazgatásban, az üzleti életben, a kultúra, a kommunikáció, a sport, a közbiztonság területein. Megjelentek a helyi elitek köreiben a viszonylag specializált csoportok (pénzügyek, jogi területek, média stb.), amelyek tevékenységükkel biztosítják a helyi társadalom működését, információval való ellátását, illetve reprezentációját. A funkcionális és kompetitív szakmai különbségek, az ennek mentén formálódó érdekek és ebből következően egymás ellenőrzése nem minden településen láthatók, csak a polgárosodó települések osztályában. Bizonyos értelemben jelen van az állandó ellenőrzésnek egyfajta keveréke, amikor személyek és kisebb csoportok keresztezik egymást, azonban az önkormányzatok területének szűkebb köre, a polgármester és a specializált szakértők ellenőrzői szerepe hangsúlyosabb.

A helyi kistérségi társadalom csúcs elitjét, a helyi eliten belüli differenciálódás, pontosabban a hatékonyság, a teljesítményracionalizálás eredményeként, a stratégiai, fejlesztőelit fogalmába vonhatjuk, amely a különböző irányokban és területeken fejt ki döntéshozó tevékenységét (Putnam 1976: 14). A helyi stratégiai fejlesztőelitek a kistérség nagyobb, polgárosodó településein a különböző elitszegmensek tagjaiból áll össze, és egy szűkebb csoportot képeznek (képviselők, vállalkozók, értelmiségiek, közhivatalnok, mezőgazdasági vállalkozók, őstermelők stb.) – mint például Mórahalom, Deszk, Üllés, Röske esetében is tapasztalhattuk. A helyi fejlesztési elképzeléseket ők döntenek el, hagyják jóvá, megvalósítását pedig az önkormányzati apparátusra, illetve az elitszegmensek különböző tagjaira bízják. Ebben az értelemben, Mills kisvárosi társadalmának helyi hatalmi struktúrájával analóg képződési folyamatoknak lehettünk tanúi. Kialakulóban van a kistérség nagyobb településein, főleg Mórahalom városában már jól látható, ez a helyi hatalmi csoportosulás, amely lényegében kézben tartja az összes helyi ügyeket, de ugyanakkor belsőleg is hierarchizált aszerint, hogy kik hozzák meg a döntéseket, és kik hajtják végre. Kiválasztásuk alapja a személyes kapcsolatok és a tudás. Ez a csoport az összes helyi elitszegmens fölött áll, még akkor is, ha egyes képviselői bevonják a helyi hatalmi „csúcsba.”¹⁰ A helyi ügyintézés, illetve a helyi hatalom gyakorlásának ez a racionalizációja a „nagy” stratégiai célok (a polgárosodás-életminőség, az urbanizációs fejlesztések) megvalósításában kétségtelen hatékony, és ezt tovább lehet fokozni, illetve ki lehet egészíteni a helyi média (írott sajtó, tv,

¹⁰ A kezdeti rétegződés-mobilitásvizsgálatokban a stratégiai elitekre, a csúcsok csúcsára utalhat, pl. a munkajellelgescsoport vizsgálatban a hierarchia csúcsán a vezetők s az értelmiségiek, alattuk a „felfele kirekesztettek” állnak (Ferge 1969) A sokdimenziós státuscsoportok, majd az L-modellben a csúcson a káderelit van, vagyis a politikai elit, alatta államigazgatási vezetők, a redistributív rendszer, s a magánvállalkozók csoportja (Kolosi 1987)- Szelényi kettős háromszögmodelljében a csúcson a káderelit, alatta az „új vállalkozók” (Szelényi 1990). Mindemellett a volt szocialista országokban, úgy tűnik, hogy a tulajdonképpeni döntéshozók köre a politikai bizottságokra korlátozódott, amely szűk csoportot alkotott, a legfelső szinten volt, s a stratégiai döntések ebben a körben születtek.

rádió), a sport, a kulturális rendezvények, a múlt muzeális eszközeivel. Mindezek a lokalitás és a lokalizmus eszméjét erősítik, az imázsépítésnek ez módja kettős funkciót lát el: befele erősítik a helyi társadalom identitását, kifelé, a világ előtt pedig a legitimitását. Látni kell azonban, hogy a kettős (össz-)helyi társadalmi törekvések, településenként ugyan különböző formában, lényegében a helyi hatalmi elit kvalitásait hivatottak megjeleníteni, amelyek az identitásukat, legitimitásukat, imázsépítésüket is szolgálja. Tehát az említett eszközök kelléktárának használatával nemcsak a helyi társadalom mobilizálódik és elismerésben részesül, felkerülhet az országos térképre, hanem a stratégia elit is. Ebben és hasonló folyamatok kiváltotta jelenségekben nincs semmi különös. A különös abban van, ahogyan a stratégiai elit össze tudja fogni az erőket, mozgósítani tudja a helyi társadalmat a közösségi célok köré, ahogyan érvényesíteni, illetve szőni tudja a permanens átmeneti állapot körülményei között a személyes kapcsolathálózatát. Mindez nem a tökefajta konvertálására emlékeztet, hanem inkább a „színjátszás” igényelte képességekre.

A helyi elitek körében, önmeghatározásuk szerint is, pozicionálisan az alsóbb szintet képviselik az értelmiségiek, a diplomások, viszont nem egyértelmű az önreprezentációjuk, ugyanis többen közülük a lokális társadalom tér hierarchiájának csúcsára helyezték magukat. Úgy jellemezték önmagukat, mint a lokalizmus, a regionalizmus eszméjének a hordozói, a retro-innovációs elképzelések kidolgozói stb., akik szemben állnak a mediatisált, torzító hatású tömegkultúrával. S ami fontosabb, ügyködésüket, mint mondták, nem az érdekek, hanem az érzelmek motiválják (autochtonitás, lokálpatriotizmus). Az önreprezentációnak ez módja láthatóan identitás- és legitimitáserősítő funkciójú, főleg a pedagóguselbeszélőink részéről.

A lokális társadalom diplomás értelmisége (pedagógus, művelődésszervező, orvos, jogász, sőt az új szövetkezetek agármérnökei stb.) körében folyamatosság tapasztalható, közülük többen megőrizték vezető testületekben betöltött szerepüket a rendszerváltást követően, többen önkormányzati testületek tagjai, sőt polgármesterek, iskolaigazgatók. Fontos szerepet játszanak a helyi társadalom stratégiai céljainak megfogalmazásában, kivitelezésében, a helyi identitás-, legitimitás-, imázsépítés, egyáltalán a helyi társadalomépítés napi teendőiben. Körükben tovább él a hagyományos értelmiségi szerepmodell, amit tudatosan próbálnak alkalmazni a megváltozott körülmények között is. Helyi diplomásoknak a kulturális elit terminusában való összegzése nem jelenti azt – s ez érvényes az elit többi szegmensére is –, hogy homogén csoportot alkotnának. A csoporton belül a hierarchia, tapasztalataink szerint is, szakma- és presztízsfüggő: legnagyobb presztízzsel a helyi társadalomban az orvosok rendelkeznek, főleg a volt nómenklátúra nyugdíjasai megszólalásaiban, ez érthető is. Őket kissé távolabb a presztízs-skálán a pedagógusok és a pap követi. A helyi társadalom léptékből is adódik a kulturális és az elit többi szegmense közötti elkülönülés, s ez főleg a gazdasági elitszegmensekkel szemben jelentős, amit jól jeleznek azok a megnyilatkozások, amelyeket az elitidentifikációk értékpreferenciái jeleznek. Az elitszegmensek közötti távolság-közelség helyi szinten személyre szabott, más szóval a szegmens egyes tagjai között a köztük lévő kapcsolatok lehetnek szorosak, másokkal pedig alkalmiak vagy éppen formálisak. Az értelmiség és általában a diplomások hatalomátvétele részleges, minden egyes szegmensben jelen vannak, de nincsenek túlsúlyban. Ebben az értelemben beszélhetünk körükben pozícióváltásról, a többségük azonban a korábbi, rendszerváltás előtt státusában maradt.

A kulturális elit narratíváiban merül fel a társadalmi térszerkezetben tőlük távolabb elhelyezkedő egyénekre és csoportokra vonatkoztatva az olyan jellemzők említése, mint az elzárkózás, befele fordulás, ami első látásra az individualizáció jelenségére utalhat. Simmel annak idején különbséget tett a nagyvárosi individualizáció s a közösségképző individualizmus között, s az utóbbit az együttműködés tudatosított módjaként határozta meg, amelyben az értelmi és az érzelmi képességek együtt vannak (Simme 2009: 53–56). Tény, hogy az individualizációnak s az individualizmusnak változó történelmi formái ismertek, és a társadalmakban az egyének csoportjainak differenciálódási folyamataival hozhatók összefüggésbe. A differenciálódási folyamat eredménye az elitképződés is. A helyi társadalom egy-egy aspektusát megjelenítő és értékelő narratívák az egyes személyek és csoportok (a beköltözöttek) esetében az elzárkózást, befele fordulást egyedi, csak rájuk jellemző és nem általános jelenségként említik. Az elbeszélőink kijelentései, mint például az együttgondolkodás, összefogás, emberség, részvétel stb. inkább közösségi értékorientált fogalmak, amelyek a simmeli közösségképző, együttműködést tudatosító, értelmi és érzelmi motivációkat mozgásba hozó értelemadáshoz állnak közelebb, mint az individualizáció nagyvárosi implikátumaihoz. Mellesleg az individualizációnak az általánosítása, kiterjesztése a lokális társadalmakra nem életszerű, hiszen ott akarva akaratlanul a spontán face to face helyzetek hétköznapiak, s akkor még nem is beszéltünk a kapcsolathálók sűrűségéről. Az individualizáció jelenségének vizsgálata ugyanakkor nem tekinthet el az olyan tényezőktől sem, mint például az életkor, a foglalkozás, az életstílus, az életmód, a világnézeti beállítódás, a multimédia szolgáltatásai stb., amelyek külön-külön és együttesen is hatással lehetnek az egyén önmagába zárkózásának, önmagáért-való-létének, illetve mindezek ellentétének. A posztindusztriális technológia vívmányai éppen hogy megteremtették a kapcsolatépítés intenzív és sűrű lehetőségeit, s ebben a kontextusban igen csak óvatosan, viszonylagos értelemben, esetleg bizonyos társadalmi csoportok esetében beszélhetünk az individualizáció jelenségéről. A rurális világban az individualizáció, amely mellesleg minőségi értelemtartalommal is bír, teljesen irreleváns, hiszen ott a közösség és a társadalom elemei, mint láttuk, összeszövődnek, egyfajta retroinnovációs formákat alkotnak, amelynek kulcsszava a részvétel.

Mindez, valamint a dolgozat egészében vázolt kérdések arra utalnak, hogy a kistérségi társadalom térszerkezetéből kiragadott elitszegmensek vizsgálata, egyáltalában a lokális társadalmak vizsgálata sokkal összetettebb, mint gondolnánk. Nem véletlen, hogy továbbra is nyitottnak tekintjük a dolgozatunkban sokszor és különféle módon megfogalmazott kérdéseket. Nem is beszélve azokról a kérdéskötegekről, amelyeket még csak nem is érintettünk, vagy pedig elsiklottunk fölöttük, noha bennefoglaltak elbeszélőink megnyilatkozásainak tartalmaiban.

SZAKIRODALOM

ALBERTONI, Ettore

1987 *Doctrine de la classe politique et théorie des élites*. Méridiens-Klincksieck, Paris

ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert

2006 Hálózatok a magyar társadalomban. In: KOVÁCH Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest, 227–250.

2009 Kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban. *Politikatudományi Szemle* 2. 29–57.

ARON, Raymond

1960 Classe sociale, classe politique, classe dirigeante. *Archives européennes de Sociologie* 1. 260–281.

1968 Préface. In: PARETO, Vilfredo: *Traité de sociologie générale*. Droz, Geneva, VII–XXVIII.

1974 Two Definitions of Class. In: LIPSET, Seymour Martin – BENDIX, Reinhard: *Social Mobility in Industrial Society*. University of California Press, Berkeley, 114–143.

BALÁZS Zoltán

2008 A bizalom fogalma. A bizalom és a társadalomtudomány. *Századvég* 24. 1–11. [www.c3.hu/scripta/szazadveg/24balazs, htm](http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/24balazs.htm)

BÁNLAKY Pál

1990 *Értelmiség egy kisvárosban*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BARANYI Béla – NAGY János (szerk.)

2009 *Tanulmányok az agrár- és regionális tudományok köréből az észak-alföldi régióban*. MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen

BELÉNYI Gyula

1996 *Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963)*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged

BHASKAR, Roy

1978 *A Realist Theory of Science*. Harvester Press, Brighton

BLAU, Peter M.

1956 Social mobility and interpersonal relations. *American Sociological Review* 21. 290–295.

BOBBIO, Norberto

1972 *On Mosca and Pareto*. Droz, Geneva-Paris

BOUDON, Raymond – BOURRICAUD, François

1982 *Dictionnaire critique de la sociologies*. PUF. Elit(s), Paris, 213–220.

BOURDIEU, Pierre

1983 The Forms of Capital. In: RICHARDSON, John G.: *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education*. Greenwood Press, New York, 241–258.

1997 Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: ANGELUSZ, Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest, 156–177.

BOZÓKI András

2003 Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. *Politikatudományi Szemle* 3. 6.

BÖRÖCZ József – RÓNA-TAS Ákos

1994 Formation of the new economic elit. In: SZELÉNY Ivan – WNUK-LIPINSKI, Edmund – TREIMAN, Donald J. (eds.): *Circulation of Elites?* (to be published)

BRAUDEL, Fernand

1985 *Az anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus: a XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái*. Gondolat, Budapest

2008 *A kapitalizmus dinamikája*. Európa Kiadó, Budapest

BURNHAM, James

(1943), 1949 *L'Ère des organisateurs*. Calmann-Lévy, Paris

BUSINO, Giovanni

1988a, 1988b, 1988c Élites et bureaucratie. *Revue européenne des sciences sociales* XXVI. (80) Droz, Geneva, 63–70, 97–104.

CLIFFORD-VAUGHAN, Michalina

1960 „Som Freanch Concepts of Elites”. *British Journal of Sociology* II. 319–331.

CSATÁRI Bálint

1995 A kistérség fogalma. In: CSEFKÓ Ferenc (szerk.): *Kistérségeknek kistérségekről*. Dunaholding City Menedzser Kft., Budapest

2000 A magyarországi kistérségek vidékiség kritériuma. In: HORVÁTH Gyula – RECHNITZER János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 193–218.

CSITE András

1997 Vidékfejlesztési megközelítések Magyarországon 1970–1996: Az új regionális politika. *Szociológiai Szemle* 1. 79–96.

2009 Boldogtalan Kapitalizmus? A mai magyarországi társadalom értékpreferenciáinak néhány jellemzője. *Közjó és Kapitalizmus Intézet*. Műhelytanulmány. 10. 2–42.

CSITE András – HIMESI Zsuzsa – KOVÁCH Imre

2001 *A gazdasági elit szociológiai összetételének és jellemzőinek empirikus vizsgálatába*. (Kézirat) MTA PTI – Rurális Európa Ház Kutatóközpont, Budapest

CSITE András – KOVÁCH Imre

2002 Vidéki történet. In: KOVÁCH Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége*. Szociológiai tanulmányok. Napvilág Kiadó, Budapest

DAHL, Robert

1957 The concept of power. *Behavioral Science* 2. (2) 201–215.

DAHRENDORF, Ralf

1957, 1972 *Classes et conflicts de classes dans la société industrielle*. La Haye, Paris

DEGENNE, Alain – FORSÉ, Michel

1994 *Les Réseaux sociaux*. Armand Colin, Paris

DREITZEL, Hans Peter

1962 *Elitebegriff und Sozialstruktur*. Enke Verlag, Stuttgart

EISENSTADT, Shmuel Noah

1954 Reference group behavior and social integration: an explorative study. *American Sociological Review* 19. 175–185.

ENDRUWEIT, Günter

1998 *Beiträge zur Soziologie*. 2. Allgemeine Soziologie, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Soziologische Arbeitsberichte, nr. 25. cap. V., Eliten, 245–269.

ENGLEWOOD Cliffs – BURNHAM, James

1949 *Les Machiavéliens, défenseurs de la liberté*. Paris

ENYEDI György

1987 Tér és társadalom. *Janus* II. 1. 1–34.

ERDŐS Csaba – SZÉLL Krisztián – VÁGÁSI Tamás

2007 (2005) Deszk község népességmegtartó, illetve nevelő, valamint népességintegráló lehetőségei és tendenciái In: RÁCZ Attila (szerk.): *Város és vidéke*. Településszociológiai tanulmányok 2003–2005. Belvedere Kiadó, Szeged

EULAU, Heinz

1976 Elit Analysis and Democratic Theory. In: CZUDNOWSKI, Moshe M. – EULAU, Heinz: *Elite Recruitment in Democratic Politics*. Wiley and Sons, New York, 7–28.

FERGE Zsuzsa

2006 Struktúra és szegénység. In: KOVÁCH Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest, 479–499.

FIELD, Lowell G. – HIGLEY, John

1980 *Elitism*. Routledge and Kegan Paul, Londra

FIELD, Lowell G. – HIGLEY, John – BURTON, Michael

1990 A New Elite Framework for Political Sociology. *Revue Européenne des Sciences Sociales* XXVIII. (88) 149–182.

FRIEDBERG, Erhard

1993 *Le Pouvoir et la règle. Dynamique de l'action organisée*. Seuil, Paris

FRIEDMAN, Milton

1996 *Kapitalizmus és szabadság*. Akadémiai Kiadó–MET Publishing Corp, Florida–Budapest

G. FEKETE Éva – BODOLAI Éva

1995 *Kistérségi szerveződések megjelenése a területfejlesztésben*. MTA RKK Északmagyarországi Osztálya, Miskolc

GAZSÓ Ferenc

1990 A káderbürokrácia és az értelmiség. *Társadalmi Szemle* XLV. (11) 3–12.

GIDDENS, Anthony

1990 Elites in the British Class Structure. In: SCOTT, John (ed.): *The Sociology of Elites. I. The Study of Elites*. Edward Elgar Publishing, Aldershot, 345–361.

GRANDBERG, Leo – KOVÁCH Imre (eds.)

1998 *Actors on the Changing European Countryside*. Institut for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest

HAJDÚ Zoltán

2001 *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs

HANKISS, Elemér

1990 *East European Alternatives*. Claredon Press, Oxford

HARCSA István

1995 *Farmerek, mezőgazdasági vállalkozók*. KSH, Budapest

HARCSA István – KOVÁCH Imre – SZELÉNYI Iván

1994 A posztoszocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. *Szociológiai Szemle* 3. 15–43.

1996 Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók. In: KOLOSI Tamás – TÓTH István-György – VUKOVICH György (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest

HARCSA István – SEBŐK Csilla

2001 *Életmód-időmérleg. A részidős mezőgazdasági munka.* KSH, Budapest

HAYEK, Friedrich August

1952 *The Counterrevolution of Science: Studies on the Abuses of Reason.* Free Press, Glencoe

HIGLEY, John – LENGYEL, György

2000 *Elites after States Socialism. Theories and Analysis.* Rowman & Littlefield Publishers, London, Boulder, New York, Oxford

HUNTER, Floyd

1953 *Community Power Structure.* University of North Carolina Press, Chapel Hill

HUTHER-COENEN, Jacques

2007 *Sociologia elitelor.* Polirom, Iași

JAEGGI, Urs

1967 *Die gesellschaftliche Elite: eine Studie zum Problem der sozialen Macht.* P. Haupt, Bern-Stuttgart

JUHÁSZ Antal (szerk.)

1998 *Öttömös. A település földje és népe.* Öttömös

1991 Polgárosodás. *Századvég* 2–3. 181–183.

2005 A falusi terek gazdasági, társadalmi és politikai gondjairól. *Erdélyi Társadalom* 3. (2) 23–42.

KISS Dénes

2005 Erdélyi reflexiók az új magyar falu kapcsán. *Erdélyi Társadalom* 3. (2) 43–54.

KOLOSI Tamás – SÁGI Matild

1996 Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In: ANDORKA Rudolf – KOLOSI Tamás – VUKOVICH György (szerk.): *Társadalmi riport.* TÁRKI, Századvég, Budapest

KONRÁD György – SZELÉNYI Iván

1989 *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest

KOVÁCH Imre (szerk.)

2007 *A tudás-és imázsasznahtat hatásaai a vidéki Magyarországon.* L'Harmattan–MTA PTI, Budapest

KOVÁCH Imre – KRISTÓF Luca – LENGYEL György

2006 Elit és társadalom a kilencvenes években. In: KOVÁCH Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok. Individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon.* Napvilág Kiadó, Budapest, 431–448.

KOVÁCS Csaba. – KOVÁCS Katalin – BIHARI Zsuzsanna

1998 A poszt szocializmus vége. *Közgazdasági Szemle* XLVI. (2) 121–144.

KOVÁCS Éva (szerk.)

2008 *Tükörszilánkok. Kádár-korszak a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet–1956-os Intézet, Budapest

KOVÁCS Éva – VAJDA Júlia

2002 *Mutatkozás – Zsidó identitás történetek*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest

KOVÁCS Katalin – VÁRADI Mónika

1995 Szereplők és kapcsolatrendszerek egy alföldi mezőváros agrártársadalmába. *Szociológiai Szemle* 4. 131–145.

LASSWELL, Harold D.

1965 The Study of Political Elites. In: LASSWELL, Harold D. – LERNER, Daniel *World Revolutionary Elites. Studies in Coercive Ideological Movements*. The M. I. T. Press, Cambridge, Massachusetts, 4–5.

LAUMANN, Edward O. – PAPP, Franz U.

1976 *Networks of Collective Action: A Perspective in Community Influence Systems*. Academic Press, New York

LE PLAY, Frédéric

1941 *Œuvres*. Tom I. *Principes de Paix Sociale. La Famille*. Tom II. La réforme de la société. La travail. Éditions d'histoire et d'arts, Paris

LENGYEL György

2005 Vázlat a rendszerváltás, az elitváltás és a piaci átalakulás kapcsolatáról. *Erdélyi Társadalom* 3. (2) 11–22.

LENSKI, Gerhard

1966 *Power and Privilege*. New York

LUHMANN, Niklas

2008 *A tömegmédiá valósága*. Gondolat Kiadó–AKTI, Budapest

MACCHIAVELLI, Niccolò

1964 *A fejedelem*. Magyar Helikon, Budapest, 5–86.

MARGER, Martin N.

1981 *Elites and Masses: An Introduction to Political Sociology*. Van Nostrand, New York

MARSDEN, Peter V. – LAUMANN, Edward O.

1977 *Collective Action in a Community Elite: Exchange, Influences Processes and Issue Resolution*. In: LIEBERT, Roland J. –IMERSHEIM, Allan W. (eds.): *Power, Paradigms and Community Research*. Sage, Londra, 199–250.

MENDRAS, Henri – FORSÉ, Michel

1983 *Le Changement social. Tendances et paradigmes*. Armand Colin, Paris

MERTON, Robert K.

1968 *Social Theory and Social Structure*. The Free Press, New York

1980 *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat, Budapest

MÉSZÁROS Rezső

1988 A falusi települések térbelisége a lakosság térpályái alapján. *Tér és Társadalom* 1. 43–57.

1994 *A település térbelisége*. JATEpress, Szeged

MICHELS, Roberto

1971 *Les Partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*. Flammarion, Paris

MILLS, Wright C.

1972 *Az uralkodó elit*. (2. kiadás.) Gondolat Kiadó, Budapest

MOSCA, Gaetano

1884 *Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare. Studii storici e sociali*. Loescher, Torino

1955 *Histoire des doctrines politiques depuis l'Antiquité jusqu'à nos jours*. Payot, Paris

NADEL, Siegfried Frederick

1956 The Concept of Social Elites. *International Social Science Bulletin*. 8. 413–424.

NEMES NAGY József

1998 *A tér a társadalomkutatókban. Bevezetés a regionális tudományba*. Budapest

PAP Norbert

2004 A kistérségek helyzete, szerepe Magyarországon a 21. század első évtizedében. *Tér és Társadalom* XVIII. (2) 23.

PARETO, Vilfredo

1902, 1903 *Les Systemes socialistes*. 1–2. Giard et Brière, Paris

1915/1935 *The Mind and Society*. Dower, New York

(1916), 1968 *Traité de sociologie générale. Ouvres complètes*. (Ed. Busino, G.) XII., Droz, Geneva

1921 *The Transformation of Democracy*. Modena, Milano

1972 A kormányzó elit. In: HUSZÁR Tibor – SOMLAI Péter (szerk.): *A polgári szociológia története 1917-ig*. 4. Tankönyvkiadó, Budapest, 78–283.

PARSONS, Talcott – BALES, Robert Freed – SHILS, Edward
1953 *Working Papers in the Theory of Action*. The Free Press, Glencoe

PÁSZKA Imre

1984. *Struktúrák és közösségek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

2006 *A fordított folyamatok struktúrái*. Belvedere Kiadó, Szeged

2007 *A narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. (1. kiadás) Belvedere Kiadó, Szeged

2009. *A narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. (2. kiadás) Egyetem Kiadó, Szeged

2010. *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban*. Egyetem Kiadó. Szeged

PÁSZTOR Gyöngyi

2006 *Városszociológia. Elméletek és problémák*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó–Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár

PELLICANI, Luciano

1988 *Saggio sulla Genesi del Capitalismo*. SugarCo, Milano

POLÁNYI Károly

2004 *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó, Budapest

PUTNAM, Robert

1976 *The Comparative Study of Political Elites*. Englewood, Cl., Prentice Hall

RÁCZ Attila (szerk.)

2007 *Város és vidék. (1.) Településszociológiai tanulmányok. 2003–2006*. Belvedere Kiadó, Szeged

2009 *Város és vidék. (3.) A munkaerőpiactól való távolmaradás okainak empirikus vizsgálata*. JatePress, Szeged

RÓBERT Péter – SÁGI Matild – UTASI Ágnes– KOVÁCH Imre

1995 *A középosztályok nyomában*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest

RÓNA-TAS Ákos – BÖRÖCZ József

1997 Folyamatosság és változás az államszocializmus utáni bolgár, cseh, lengyel és magyar üzleti elitben. *Szociológiai Szemle* 2. 49–74.

SARTORI, Giovanni

1987 *The Theory of Democracy Revisited*. vol. 1., *The Contemporary Debate*. Chatham, New Jersey

1999 *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest

SCHLUCHTER, Wolfgang

1963 Der Elitebegriff als soziologische Kategorie. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 15. 233–256.

SCHÜTZE, Fritz

1992 „Pressure and Guilt.” *International Sociology* 2–3. 140–163.

SCOTT, John (ed.)

1990 *The Sociology of Elites*, vol. 1., *The Study of Elites*. Edward Elgar Publishing Ltd, Aldershot

SIMMEL, Georg

1999 *Sociologie. Études sur les formes de la socialisation*. PUF, Paris

2009 *A társadalmi differenciálódásról. Szociológiai és pszichológiai vizsgálódások*. Gondolat Kiadó, Budapest

SOMLAI Péter

2002 *Húsz év. Családi kapcsolatok változásai a 20. század végi Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

SPÉDER Zsolt

1997 Háztartások egy kistérségben. *Szociológiai Szemle* 1. 5–37.

STANISZKIS, Jadwiga

1991 *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europa*. University of California, Berkeley

STIGLITZ, Joseph E.

2004 Előszó a 2001. évi kiadáshoz. In: POLÁNYI Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó, Budapest, 14–15.

SULEIMAN, Ezra

1979 *Les Élités en France. Grands corps et grandes écoles*. Seuil, Paris

SVALASTOGA, Kaare

1969 Elite and Social System. *Acta Sociologica*, 12. (1) 13–19.

SZALAI Erzsébet

1990b *Gazdaság és hatalom. (Az új elit)* Aula Kiadó, Budapest, 169–176.

1994 *Útelégzés. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Savaria University Press, Budapest

1996 *Az elitek átváltozása*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest

1997 Rendszerváltás és a hatalom konvertálása. *Szociológiai Szemle* 2. 75–99.

1998 *Az elitek átváltozása*. Új Mandátum, Budapest

2006 *Az új kapitalizmus és ami utána jöhet...* Ú. M. K., Budapest

SZELÉNYI Iván

1990 Alternative Futures for Eastern Europe – the case of Hungary. *East European Politics and Societies* 2. 231–254.

1990a *Új osztály, állam, politika*. Európa Könyvkiadó, Budapest

1990b *Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest

SZELÉNYI Ivan – EVAL, Gil – TOWSLEY, Eleonor

1996 Posztkommunista menedzserizmus a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai. *Politikatudományi Szemle* 2. 7–29; 3. 7–32.

SZELÉNYI Ivan – SZELÉNYI Szonja

1991 Az elit cirkulációja? A társadalmi szerkezet változásai Közép-Európában a posztkommunizmusba való átmenet korában. *Kritika* 10. 8 – 10.

TAKÁCS Károly

1998 Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle* 1.

TOCQUEVILLE, Alexis de

1990 *De la démocratie en Amérique*. Tom. I. Éditions Vrin, Paris

TURNER, Victor

2002 *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Osiris Kiadó, Budapest

UTASI Ágnes

1997 Demokratikus részvétel és a hatalom erkölce. *Szociológiai Szemle* 2. 163–179.

2000 A helyi vezetők és a lakossági participáció formálódása. In: TÁLL Éva (szerk.): *Az új demokrácia önkormányzati vezetői*. Tanulmányok. Helyi hatalom-helyi politika 3. MTA Politika Tudományok Intézete, Budapest, 154–193.

2002 *A bizalom hálójá. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

UTASI Ágnes – GERGELY András – BECSKEHÁZI Attila

1996 *Kisvárosi elit*. MTA Politikai Tudományi Intézete, Budapest

VEDRES Balázs

1997 Bank és hatalom. A bankok helye a magyar nagyvállalatok kapcsolathálójában. *Szociológiai Szemle* 2. 101–123.

WEATHERFORD, Jack Mciver

2005 *Törzsek a „dombon”*. *Az Egyesült Államok Kongresszusa: ritus és valóság*. Századvég, Budapest

WENGRAF, Tom

2001 *The Turn of Biographical Methods in Social Science: Comparativ Issues and Exemples*. Routledge, London, 140–163.

WINKLER György

2001 *Kistérségek*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest

Kiss Dénes

Románia a szakralizáció útján. Három Romániai egyház profán társadalmi funkcióinak elemzése ¹

Tanulmányunk a romániai egyházak társadalmi jelenlétének kérdésével foglalkozik. Fő kutatási kérdésünk az, hogy az egyházak társadalmi szerepvállalása milyen alakot öltött a román társadalom különböző profán jellegű szféráiban. E kérdés megválaszolásához az egyházak által létrehozott szervezeteket, intézményeket vizsgáljuk egy erdélyi régióban. A tanulmányban vázolt elméleti modell szerint a romániai egyházak társadalmi jelenlétének fokozódása két stratégia által történik. A „közintézmények szakralizációjának” nevezett stratégia célja az egyházak közintézményekben való jelenlétének a biztosítása, míg az „intézményépítő” stratégia révén az egyházak a nonprofit szektorban rejlő mozgáshelyeségek kihasználása által válnak közéleti szereplőkké. Írásunkban bemutatjuk ezeket a stratégiákat, és továbbá amellet érvelünk, hogy mindkettő a társadalom funkcionális differenciálódása ellenében hathat.

Kiss Dénes, egyetemi tanársegéd a BBTE Szociológia Tanszékén (kissdenes2000@yahoo.com).

EGYHÁZ ÉS TÁRSADALOM VISZONYA KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN

A volt szocialista társadalmak vallási helyzetével foglalkozó szakirodalomban gyakran találkozunk azzal a gondolattal, hogy Kelet-Európában az egyház-társadalom közti viszony a nyugati országokétól eltérő módon alakult. E viszony sajátosságával kapcsolatban kiemelhető két korszak, amelyek e sajátos fejlődésre meghatározóak voltak. A vallási „különút” a kommunista hatalomátvétellel kezdődött, amikor is az egyházak közéletből való kiszorítása politikai programmá válik. A hivatalos ateizmus korszakát a rendszerváltás után egy olyan időszak követi, amelyben az egyházak újra erőteljesen megjelennek a közéletben. E közéleti jelenlét erősödésének egyik okaként kiemelhető, hogy az atomizált posztkommunista társadalmakban kizárólag az egyházak képviseltek legitim módon jelentős tömegeket, miközben ilyen képviselőkre rendkívül nagy szükség volt a társadalmi-politikai rend átalakulásának folyamatában. Mi több, az egyházak legitimitását tovább erősítette, hogy egyes kommunista országokban azokat (vagy azok egyes tagjait) a legfontosabb kommunizmusellenes tényezőknak tekintették (Tomka 2007).

Az új társadalmi-politikai rend megszilárdulásával aztán az egyházak közéleti jelentősége akár újra csökkenhetett volna is, azonban nem ez történt. Az egyház-állam, egyház-társadalom viszony tartósan szorosnak bizonyult, túlélve a posztkommunista átmenet kezdeti periódusát. Mi több, az egyházak számos olyan társadalmi szférának is aktív szereplőivé váltak, amelyekben korábban nem voltak jelen. A különböző kelet-európai elemzésekből kiderül, hogy az egyházak fontos szerepre tettek szert a politikai életben, a szociális munkában és az oktatásban, a közélet eseményeinek elemzésében és értékelésében, valamint egyes hatalom nélküli társadalmi csoportok jogi képviseletében és a civil társadalomban (Litak 2007; Tomka 2007). A romániai elemzések e

¹ Ez a tanulmány rövidített és javított változata *A romániai egyházak profán társadalmi funkciói* című elemzésnek, melynek megírását a „Religion and Values in Central and Eastern Europe” című FP6-os projekt tette lehetővé.

körképet a közintézményekben (közoktatás, egészségügy, hadsereg) való egyházi jelenlétre való rámutatással egészíti ki (Stan-Turcescu 2005; Moise 2004; Andreescu et alii 2007), valamint az ortodox egyháznak a nemzetpolitikával kapcsolatos szerepeire mutat rá (Stanescu 1996; Stan-Turcescu 2007).

Ezek az elemzések világosan alátámasztják írásunk alapgondolatát, miszerint Romániában, hasonlóan más kelet-európai országokhoz, az egyházak fontos társadalmi szerepre tettek szert, állandó szereplőivé válván számos, korábban szekularizált társadalmi szférának. Az egyházak és a társadalom profán területei közötti viszony tehát átrendeződött, az egyházak aktív szereplőkké váltak a politikában, az oktatásban, a szociális ellátásban, egészségügyben, és egy sor további területen. E jelenlét megvalósításának módjait, illetve e jelenlétnek az illető területek működésére gyakorolt hatását vizsgáljuk a továbbiakban.

AZ EGYHÁZAK PROFÁN JELLEGŰ TÁRSADALMI IMPLIKÁLÓDÁSÁNAK KÉRDÉSE A SZAKIRODALOMBAN

A vallási, azaz egyházak által uralt, és a profán társadalmi szférák kapcsolatának, viszonyuk átrendeződésének kérdéséhez a szekularizációval kapcsolatos elméletek nyújtanak lehetséges értelmezési keretet. A szekularizáció terjedelmes irodalmának rendszerező áttekintésére törekvő Dobellaere a jelenség három szintjét különbözteti meg (Dobellaere 2002). Szerinte legelterjedtebb jelentésében a szekularizáció alatt az egyének egyházakkal szembeni csökkenő elkötelezettsége értendő, amit „individuális szekularizáció”-nak nevez. Ez tehát növekvő eltérést fed a hívek vallási ismereteivel, attitűdjével és a mindennapi viselkedésével kapcsolatos, az egyházi elvárások és ezeknek a hívek életében megvalósuló szintje között. A szekularizáció másik szintje a szervezeti szintű szekularizáció, ami alatt az egyházak és felekezetek belső átalakulását érti, amely során a vallási értékek helyét profán értékek veszik át (ezáltal az egyházak viszont megőrzik centrális pozíciójukat a társadalomban). És végül a szekularizáció harmadik szintjeként a szocietális szekularizációt nevezi meg. Ez a modern társadalmak funkcionális differenciálódásának következménye, és mindenekelőtt azt a jelenséget fedi, amely során a modern társadalmak egyes szektorai (alrendszerei) a fokozatos professzionalizálódás hatására egyre nagyobb önállóságra tesznek szert, e folyamat során függetlenedve a vallástól is. A szekularizáció e szintjének hatására a vallás önálló társadalmi alrendszeré válik, amely ráadásul fokozatosan átkerül a nyilvános szférából a privát szféra területére (Dobellaere 2002: 29–40). Az egyes alrendszerek differenciálódásának kiváltó oka a racionalizáció, aminek következtében az egyes alrendszerek szereplőit morális kontroll helyett egyre inkább instrumentális kontroll irányítja. Az egyes alrendszerek vallástól való függetlenedése történhet a professzionalizálódás nem várt következményeként, de az illető társadalmi szféra laicizálására való tudatos törekvés eredményeként is. Ez utóbbit a szerző manifeszt szocietális szekularizációnak nevezi, míg az előbbit látensnek.

Az általunk kutatott folyamat úgy tűnik, a manifeszt szocietális szekularizáció szöges ellentéte: a vallás behatolását látjuk olyan társadalmi szférákba (alrendszerekbe), amelyek korábban a vallástól (és más alrendszerektől) függetlenedtek, önállóságra tettek szert. A funkcionális differenciáció ellentétének tűnő jelenséget nevezhetnénk „szakralizációs folyamatnak”, amely kifejezést a Stark-Iannacone szerzőpáros annak a tendenciának a megnevezésére használ, amikor egy vallás monopolhelyzetbe kerülésének következményeképpen felerősödik annak a közéletben való jelenléte (Stark-Iannacone 1994).²

2 „Sacralisation is a familiar phenomenon, that evokes images of annual ceremonies when priests bless the fishing

Stark és Iannacone említett példái (közéleti események felszentelése, kereszt által dominált osztályterem stb.) persze még nem feltétlenül jelentik a funkcionális differenciálódás ellentétét. Erről ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha az egyes alrendszerekben újra felbukkanó egyházi jelenlét nemcsak szimbolikus, hanem az illető alrendszerre jellemző instrumentális racionalításra is hatást gyakorol. Az alrendszerekre differenciálódás ugyanis azáltal valósul meg, hogy azok működése egyre inkább néhány sajátos értékszempont (univerzális bináris kód, értékpáros, érték-duál) köré szerveződnek, és az alrendszerhez tartozó kommunikációk az adott alrendszerre jellemző értékszempont logikája szerint szelektálják a valóságról kapott információkat. Egy alrendszer tehát annyira tud elkülönülni, amennyiben az öt létrehozó kommunikációban a sajátos értékszempont érvényesülni tud. A tudomány alrendszerén belül az igaz/hamis értékpáros dominál, a jog rendszerén belül a jogos/jogtalan, a gazdasági rendszeren belül a rentábilis/nem rentábilis, a politikai rendszeren belül a hatalommal rendelkezés/nem rendelkezés irányítja a kommunikációk szelektációját, az alternatív választásokat (Luhmann 1994). Szervezeti szinten e sajátos értékszempontokat követő kommunikációk fokozatosan „professzionális szervezetekbe” különülnek el, amelyeken belül a sajátos értékszempontok és az ennek megfelelő instrumentális racionalitás dominál (Pokol 1999).

Más szóval az állami, piaci vagy nonprofit szektorokhoz tartozó intézmények ugyanannak az alrendszernek a részei lehetnek, amennyiben az illető alrendszer sajátos racionalitása összekapcsolja őket. Ez esetben például egy állami intézmény alkalmazottja az illető alrendszer része, amennyiben elsősorban nem politikusként, hanem szakemberként tevékenykedik, míg politikusként cselekedve a politikai alrendszer alkotóeleme lenne.³

A fentiek értelmében tehát, amennyiben az egyházak jelenléte az egyes profán szférákban befolyásolja azok sajátos racionalitású működését, a jelenség okkal nevezhető a szocietális szekularizáció ellentétének. A szakralizáció ily módon megkülönböztetett két típusának megnevezésére a továbbiakban a „szimbolikus szakralizáció”, illetve a „funkcionális szakralizáció” kifejezéseket használjuk. Míg tehát a szimbolikus szakralizáció esetében az egyházak jelenléte nem befolyásolja az egyes alrendszerek működési módját, a funkcionális szakralizáció esetében egy adott alrendszer saját instrumentális racionalitását befolyásolja az egyházak teológiai racionalitása is.

Az egyházaknak a fokozódó társadalmi jelenléte azonban nem csak a fenti módon értelmezhető. Alternatív értelmezési lehetőséget Casanova nyújt, aki a vallás társadalmi jelentőségének a világ különböző pontjain megfigyelhető növekedését nem a szekularizációval ellentétes folyamatnak tekinti, hanem azzal párhuzamos jelenségnek, melynek eredménye a vallásnak a privátszférából a nyilvánosságba kerülése. Tézise szerint számos modern társadalomban a vallás „deprivatizálódásának” vagyunk a szemtanúi (Casanova 1994). Ennek alátámasztására a szekularizáció általános tézisént Dobellaere-től eltérően bontja három további hipotézisre. Eszerint a szekularizáció egyrészt a szekuláris szféráknak a vallási normáktól és hitektől való differenciációját jelenti (ez megegyezik azzal, amit az eddigiekben funkcionális differenciálódásnak neveztünk), másrészt a vallásos hitek és gyakorlatok hanyatlását, harmadrészt pedig a vallás társadalmi marginalizációját és privát-szférába kerülését.

fleet, of classrooms dominated by a crucifix, and especially of religious ceremonies intrinsic to the public, political spheres of life” (Stark-Iannacone 1994: 234).

³ Ez a fogalmi keret tágabb értelmezési lehetőséget nyújt számunkra, mint azok, amelyek a jelenséget az állam-egyház viszonyra korlátozzák, s az egyéb társadalmi szférákat pusztán e viszony különböző dimenzióinak tekintik. Lásd e tekintetben a Stan és Turcescu (2007) szerzőpáros könyvét.

A differenciáció ténye szerinte megkérdőjelezhetetlen, ezt a folyamatot a modernitás magyának tekinti. A vallásos hit és gyakorlat csökkenése viszont egyértelműen nem tekinthető modern strukturális trendnek, annak ellenére sem, hogy számos nyugati, leginkább európai társadalomban világos történelmi trendnek mutatkozik. A szekularizáció e két dimenziója közötti összefüggésre is felhívja a figyelmet, miszerint minél inkább ellenáll egy egyház a differenciálódásnak, annál valószínűbb, hogy hosszú távon a vallásgyakorlat hanyatlásával kell szembesülnie.

A vallás privatizációjáról Casanova azt állítja, hogy az szintén nem a modernitás egyik strukturális trendje, hanem pusztán egyes egyházak lehetséges opciója. Ezek az egyházak azonban adott helyzetben úgy is dönthetnek, hogy a privát szférából a nyilvánosságba lépnek. A vallás nyilvánossá válási lehetőségeinek tárgyalásához pedig az államközösség egy hármast, államra, politikai társadalomra és civil társadalomra bomló modelljét használja. A vallás publikussá válásának esetei mindhárom szinten előfordulnak, ám a szerző következtetése az, hogy a vallás nyilvánosságban való tartós jelenléte csak a civil társadalom szintjén kompatibilis a modern társadalom univerzalizisztikus elveivel és differenciált szerkezetével. A vallás civil szférába való áthelyeződése különböző fejlődési folyamatok révén történhet, sor kerülhet rá „az államból való visszavonulásként”, avagy a privát szférából induló mozgalom eredményeként (Casanova, 1994: 211–229).

Nem kétséges, hogy az egyházak profán jellegű közéleti szerepvállalása a közép-kelet-európai térségben azok helykeresésével van kapcsolatban, a posztkommunista térség átrendeződő, de alapvetően mégiscsak modern, funkcionálisan differenciálódott társadalmában. E folyamat nem más, mint a vallási és az egyéb, profánvá vált társadalmi szférák közti viszony átrendeződése. Írásunk hátralevő részében ennek az átrendeződési folyamatnak a vázolására és értelmezésére teszünk kísérletet.

MÓDSZERTAN ÉS FELHASZNÁLT ADATOK

Elemzésünkben két célt követtünk. Egyrészt megpróbáltunk egy minél teljesebb képet vázolni az egyházak jelenlétéről a különböző profán jellegű társadalmi szférákban, másrészt megpróbáltuk elemezni az egyházi jelenlét hatását ezekre a területekre.

Az egyházak profán tevékenységeinek minél teljesebb körű áttekintése érdekében kutatásunk tárgyát több szempontból is szűkíteni kellett. Először is az elemzést korlátoztuk a három legnagyobb romániai egyházra, a Román Ortodox Egyházra, a Római Katolikus Egyházra és az Erdélyi Református Egyházra. Másrészt az elemzést tovább korlátoztuk ezen egyházak egy-egy középszintű területi egységére.⁴ Ezek a területi egységek ugyanabban a tágabb régióban, Erdélyben találhatóak, így elemzett intézményeik is ugyanazon kulturális miliőben, azaz gazdasági-kulturális feltételek mellett jöttek létre és működnek, nagyjából hasonló számú hívet kiszolgálva. E közös kontextuális feltétel lehetővé teszi a három intézményrendszer összehasonlító elemzését is.

Elemzésünk tárgyának harmadik szűkítése az elemzés szervezeti szintre való korlátozása volt. Más szóval vizsgálatunkban az egyházi tevékenységek szervezeti kereteire fókuszáltunk, és nem az azokban zajló tényleges tevékenységekre. Célunk tehát az volt, hogy felleltározzuk

⁴ Az elemzett területi egységek a következők voltak: a Rév-, Felek- és Kolozsvári Ortodox Püspökség, a Gyulaféhvári Római Katolikus Püspökség, valamint az Erdélyi Református Egyházkerület.

az elemzésbe bevont egyházak által létrehozott, profán célú intézményeket, amit az egyházak interneten elérhető anyagai alapján végeztünk el.⁵

A fentiekben vázolt módszerrel azonban csak részleges képet kapunk az egyházak társadalmi jelenlétéről. Azok ugyanis a saját alapítású intézmények mellett a profán társadalmi szférák más intézményeiben (pl. a közintézményekben) is igen gyakran jelen vannak. Az egyházak és világi intézmények közötti kapcsolat ez utóbbi típusának feltérképezésére mások által végzett elemzések eredményeire támaszkodtunk.

Végül az egyházi jelenlétnek a különböző sajátos társadalmi mezők működésére gyakorolt hatását szociális profilú nonprofit intézmények alkalmazottaival készített interjúk segítségével vizsgáltuk, valamint e célra is felhasználjuk a szakirodalomban talált eredményeket.

AZ EGYHÁZAK PROFÁN TEVÉKENYSÉGEI

Az egyházi háttérű intézményrendszer elemzésének alapján megállapítható, hogy az egyházak két területen a legaktívabbak: éspedig a szociális gondozás és az oktatás terén. E két területen tevékenykedik a legtöbb egyházi alapítású intézmény. Ezek mellett kisebb számban találunk kulturális és gazdasági tevékenységeket szolgáló intézményeket is. Ezzel szemben a politikai jellegű tevékenységek nem tükröződnek az egyházi intézményrendszerben.

AZ EGYHÁZAK A SZOCIÁLIS GONDOZÁSBAN ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSBAN

A szociális gondozással kapcsolatos tevékenységek mindhárom egyház esetében a leggyakoribbak. Nagyfokú hasonlóság mutatkozik az ellátott szociális feladatok jellegében: mindhárom esetben a leggyakoribb szociális intézmények az öregotthonok, családi rendszerű árvaházak és különböző egészségügyi szolgáltatások öregek számára.

Az ortodox egyház esetében a szociális programok nagy részét egyetlen központi szervezet, a Christiana Egyesület integrálja. Az ettől független szociális programok rendszerint kisebb hatósugarú, egyetlen programot futtató szervezetekre korlátozódnak.

Aszociális ellátás terén a római katolikus egyház rendelkezik a legfejlettebb intézményrendszerrel, melynek fő jellegzetessége a nemzetközi segítség szervezetek erőteljes jelenléte. A katolikus szociális programok többségét két szervezet koordinálja. Egyik a Caritas, amely a legnagyobb szervezeti apparátussal rendelkező egyházi szociális szervezet, másik a helyi alapítású Dévai Szent Ferenc Alapítvány. Ezeknél kisebb, de hasonlóképpen hálózatként működő szervezetek még a Máltai Szeretetszolgálat, a Hit és Fény Közösség, a Csibész Alapítvány, valamint a Kolping Családok Szövetsége.

A református szociális intézményrendszerre a nagyszámú önálló intézmény jellemző. E helyi alapítású intézményeket rendszerint egy-egy egyházközség hozza létre, a fölöttük gyakorolt központi koordináció pedig minimális. Az általuk nyújtott szolgáltatások igencsak változatosak, találunk öregotthonokat, gyerekgondozási, alkoholmentő és romaintegrációs programot, otthoni beteggondozást, orvosi ellátást, nagycsaládosokat segítő programot és még sok egyéb.

⁵ A felhasznált anyagok jellege alapján elemzésünk akár egyfajta diskurzuselemzésnek is tekinthető. A felhasznált internetes anyagok ugyanis az egyházak önreprezentációjának elemei, amelyek így a valóság bizonyos mértékben részrehajló képét is nyújthatják. Ám ez esetben sincs okunk azt feltételezni, hogy az egyházak között különbség lenne e részrehajlásra való hajlam tekintetében.

A saját alapítású intézmények mellett az elemzett egyházak jelen vannak az állami fenntartású szociális intézményekben is. Az állami öregotthonokban és árvaházakban az egyházi jelenlét az ezekben tartott misék/istentiszteletek révén valósul meg, illetőleg az ezeket végző speciális papi személyzet révén.

A szociális állami intézményeknél is jelentősebbnek tűnik az állami egészségügyi rendszerben való egyházi jelenlét, amely nagyszámú kórházi pap révén valósul meg. Gyakoriak a kórházak mellett épült vagy kórházakban kialakított kápolnák, a kórházak folyosóin és várótermeiben elhelyezett vallási szimbólumok (keresztek, szentképek) pedig teljesen mindennaposak.

AZ EGYHÁZAK AZ OKTATÁSBAN

Az oktatást illetően mindhárom egyház jelen van az állami közoktatási intézményekben, amely mellett saját oktatási intézményekkel is rendelkeznek. Utóbbiak tekintetében ismét hasonlóság látható a három egyház között, mindegyik rendelkezik teológiai szemináriummal, teológiai fakultással (ezekben főként a vallásánárok képzése történik), posztliceális képzéssel (szociális munkás, nővér és kántorképzők), valamint középiskolákkal. Egyes egyházak ezen kívül elemi iskolákat és óvodát is működtetnek. Mindhárom egyház működtet szociálisan hátrányos gyermekek számára létrehozott iskolákat is. Az ortodox egyház kevesebb közép és elemi szintű oktatási intézményt működtet, mint a másik két egyház, az oktatási és konferenciaközpontok működtetése pedig kizárólag a két magyar egyházra jellemző.

Az egyházak állami iskolákban való jelenléte elméletileg egy általános vallásoktatási órára korlátozódik, amely helyett azonban a gyakorlatban felekezeti oktatás történik. Ezt a román oktatási törvény nyújtotta lehetőséget mindhárom egyház kihasználja. Az iskolákban való egyházi jelenlét mindenekelőtt a vallásánárok fizikai jelenléte által valósul meg, mely pozíciót nem ritkán papok töltik be. De az egyszerű fizikai jelenlét mellett gyakoriak a vallásórák számára létesített kabinetek is, és nem ritkák az iskolai és egyetemi kápolnák sem. Az egyházak képviselőinek részvétele az iskolák fontosabb ünnepein szintén általánosan elterjedt gyakorlat.

KULTURÁLIS TEVÉKENYSÉGEK

A kulturális tevékenységek szintén jelen vannak az egyházak tevékenységei között, ám kisebb mértékben, mint a szociális vagy az oktatási jellegűek. Jellemző módon a kulturális tevékenységek inkább az egyházszerzeteken belül jelennek meg, mintsem külön intézményekben. E tevékenységek mindenekelőtt az egyházak művészeti értékű hagyatékával kapcsolatosak. Az ortodox egyház esetében a kulturális tevékenységek az egyház médiaorgánumainak a kezelését is magukba foglalják, egy rádióadás működtetését és egy egyházi kiadvány megjelentetését. A katolikus egyházmegyében egyházi művészettel és egyházi zenével kapcsolatos tevékenységek szintén megjelennek, valamint az egyház folyóiratának kiadása is hasonlóképpen fontosnak tűnik. A protestáns egyház esetében, más tevékenységekhez hasonlóan, a kulturális tevékenységek is kevésbé központosítottak, az egyes egyházközségek által kiadott folyóiratok pedig az előző két egyház esetében talánál lényegesen gyakoribbak.

Az egyházak művészeti értékű hagyatékával való törődés természetesen nem új keletű feladat – ami magyarázat lehet arra vonatkozóan, hogy az ezzel kapcsolatos intézményi keretek miért inkább az egyházszerzeteken belül jelennek meg, mint a nonprofit szférában (mindhárom egyház

szervezeti struktúrájában állandó egyházi bizottságok találhatók e feladatok elvégzésére). Ezzel ellentétben az egyházi kiadói tevékenység, amely a kommunista évtizedekben nagymértékben visszaszorult, elsősorban a nonprofit, kisebb mértékben a piaci szektorban szerveződött újjá. Egy további ok, amely a kulturális tevékenységek ritkább intézményes megjelenését eredményezi, az lehet, hogy számos kulturális tevékenység alacsony szervezetségi szintet ér el. Így például az igencsak gyakori egyházi kórusok egyáltalán nem ragadhatók meg a szervezeti szintű elemzés által.

AZ EGYHÁZAK A GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI SZFÉRÁBAN

A gazdasági tevékenységek keretei, a kulturálishoz hasonlóan, szintén megtalálhatók mindhárom egyház saját szervezeti struktúrájában. Bár különböző forrásokból tudomásunk van egyházakhoz közeli gazdasági szervezetekről, vállalkozásokról, ezek az egyházak interneten közzétett anyagaiban egyáltalán nem jelennek meg. Az egyetlen kivételt a Caritas képezi, amelyhez kapcsolódóan három vállalkozásról találtunk adatokat.⁶

Egy esetleges politikai orientáció sem az egyházszervezetekben, sem az egyházi nonprofit intézményrendszerben nem azonosítható be. Ebből azonban szintén nem következtethetünk az ilyen jellegű tevékenységek teljes hiányára, hisz közzismert, hogy az egyházak képviselői szinte kötelező módon részt vesznek fontos politikai eseményeken, gyülekezeti szinten pedig nem ritka a papok implikálódása politikai kampányokba. Az egyházak és a politikai szféra közötti intézményes kapcsolatként a kormány Vallásügyi Államtitkársága említhető meg, valamint az Ortodox Egyház parlamenti képviselője.⁷

AZ EGYHÁZAK AZ ERŐSZAKSZERVEZETEKBEN: A BÖRTÖNÖK ÉS A HADSEREG

A börtönök és a hadsereg értelemszerűen állami intézmények. Az egyházak azonban jelen vannak ezekben az intézményekben is. A rendszerváltás utáni 19 évben börtőnpapok és táborigazgatók széles hálózata épült ki, és számos börtön- és hadseregi kápolna épült az országban.

A TÁRSADALMI JELENLÉT FOKOZÁSÁNAK STRATÉGIÁI

Írásunk elméleti részében az egyházak társadalmi jelenléte fokozódásának három útját vázoltuk fel. Eszerint a szimbolikus szakralizáció az egyházaknak és a vallásnak a különböző profán társadalmi szférákban való olyan megjelenését jelenti, amely nem gyakorol hatást ezek működésének sajátos instrumentális racionalitására. A funkcionális szakralizáció azokat az eseteket fedi, amelyekben egyes társadalmi szférákban az egyházak jelenléte több mint szimbolikussá válik, sajátos vallási értékeik révén befolyásolva azok működését. A vallás deprivatizálódása pedig (Casanova 1994) azt a folyamatot jelöli, amely során az egyházak a civil mozgalmak technikáit használva tesznek szert növekvő társadalmi jelentőségre.

⁶ Míg a szociális és oktatási intézmények interneten való megjelenítése feltételezhetően marketingcélokat is szolgál, a gazdasági intézmények megjelenítése mellett ilyen racionalitás nem szól.

⁷ Az ortodox egyház és az államapparátus összefonódásáról ír Stănescu, kinek megfogalmazása szerint „...a Román állam képviselői, hivatali állásfoglalásaikban nem tesznek különbséget hitük és hivatali státusuk között.” (Stănescu, 1996: 84). Ugyanerről az intézményről Stan-Turcescu kiemeli, hogy a legmagasabb tisztségviselők, az államtitkárok, mindmáig kivétel nélkül teológiai képzettségű személyek, azaz az ortodox egyház képviselői voltak (Stan and Turcesu, 2007: 28).

Amint a fentiekben láthattuk, az elemzett romániai egyházak két fő módon érik el társadalmi jelenlétük fokozását, egyrészt profán (vagy részben profán) célokat követő saját intézményrendszer létrehozásával, másrészt az állami intézményekbe történő behatolással. A továbbiakban amellet érvelünk, hogy e stratégiák, bár eltérő célok szolgálatában állnak (civil tevékenykedés általi nyilvános megjelenés, illetve szimbolikus jelenlét a közintézményekben), egyaránt az általuk érintett társadalmi szférák funkcionális szakralizációja irányába hathatnak. Ezen állításunk alátámasztása érdekében nézzük, hogyan is cselekednek az egyházak a különböző intézménytípusokban.

SAJÁT INTÉZMÉNYEK ÉPÍTÉSE – A CIVIL TÁRSADALOMBAN VALÓ CSELEKVÉS

Mint láthattuk, két területen különösen aktív az egyházak intézményépítése, az oktatásban és a szociális gondozásban. Annak bemutatására, hogy hogyan viselkednek az egyházak a civil társadalom szereplőiként, illetve hogyan fonódik össze a vallási és szekuláris cselekvés ezen esetekben, elemzésünket a továbbiakban a szociális gondozás területére korlátozzuk.⁸

Az egyházi hátterű szociális intézmények jellemző módon civil szervezetekként működnek, jogi státusukat tekintve nonprofit intézmények.⁹ Megalakulásukkor ezek civil kezdeményezésként, valamilyen sürgős probléma megoldási kísérleteként jöttek létre. Problémaorientált civil akcióba lépés eredményeként, többé-kevésbé improvizált problémamegoldásokként egy olyan feladat ellátására, amelyet korábban az állam végzett, de vagy rosszul végezte azt, vagy a rendszerváltás után ellátatlanul hagyta az illető területet. Az égető feladatok ellátása érdekében ezek a civil kezdeményezések idővel intézményesedtek, és a probléma tartós megoldására rendezkedtek be. Ebben szabad kezük volt, munkájukba a rendszerváltás kezdeti periódusában gyakorlatilag senki nem szólt bele. Idővel azonban a kezdetben államilag szabályozatlan szociális gondoskodási területekre újra kiterjeszti ellenőrzését az állam. Ez a gyakorlatban a nonprofit szociális intézményekre vonatkozó egyre szigorodó szabályok érvénybe lépését, a szakszerű működés iránti elvárások növekedését, szigorodását jelentette. Vagy más szóval: az érintett alrendszer újra erősíteni kezdte hatását az illető területen.

A szociális alrendszer felerősödése az egyházi kezdeményezésű nonprofit szociális szervezeteket válaszút elé állította: elkezdett tevékenységük folytatása érdekében vagy elindultak a professzionalizálódás útján, vagy átadták tevékenységüket (és gondozottjaikat) az állami (vagy az állam által elismert) szociális intézményeknek. Az utóbbi változat esetében egyértelmű, hogy az egyházi jelenlét civilmozgalom-jellegű – azaz, hogy az egyházak a civil társadalom szereplőiként jelennek meg a nyilvánosságban, ráirányítva a figyelmet egy társadalmi problémára. A civil aktori szerep azonban csak a probléma jelzéséig, esetleg ideiglenes orvoslásáig tart. A szaktevékenységek tartós felvállalása, mi több, annak ellátása érdekében a szakosodás útjára lépés a szociális alrendszerben való tartós jelenlét szándékát jelzi.

⁸ A felekezeti oktatás intézményeinek státusa valahol az állami és a magán intézmények között található, működésük sok tekintetben az állami oktatási intézményekéhez hasonlít. Bár elméletileg magániskolákról van szó, ezeket az állam finanszírozza, ennek megfelelően pedig ezek az intézmények erős állami ellenőrzés alatt állnak: mind a tanerők alkalmazása, mind ezek szakmai tevékenysége az Oktatási Minisztérium megfelelő intézményei által ellenőrzöttek. Így az egyházak jelenléte ezekben az iskolákban nagyon hasonló az állami iskolákban már bemutatotthoz.

⁹ Itt következő fejtegetésünk a szociális gondozással foglalkozó szervezetekről néhány ilyen profilú szervezet alapítóival és személyzetével készített interjúkon alapul.

Ez a szakosodás is két módon történhetett: laikus szakemberek megfelelő számú alkalmazásával, vagy a meglévő személyzet szakképesítése által. Ez utóbbi megoldás kettős képzettségű személyzet megjelenését eredményezi, olyan személyeket, akiknek első végzettségük általában papi, a második szociális munkás. E sajátos szakképzettség megszerzésének könnyítésére idővel a teológia-szociális munkás képző kettős szakok is beindultak. Mind a „külső” szakképzettek alkalmazása, mind a „belső” személyek képzése gyakori stratégiái e szociális intézményeknek. A kettős kombinációja is jól működő stratégiának tűnik: kisszámú saját személy vezető pozíciókban, valamint külső szakszemélyzet a kevésbé fontos pozíciókban, gyakran ezek gyakori váltogatásával.

A szakértelem jellege alapján tehát ezekben az egyházi nonprofit intézményekben nem eldönthető, hogy azok a vallási alrendszer intézményei-e, vagy a szociális alrendszeré. Egy valami azonban biztosan kijelenthető, hogy azokban jelentős kettős szakképesítésű személyzet dolgozik. E kettős képzettség legvalószínűbb következménye az, hogy ezekben az intézményekben a két alrendszer racionalitása keveredve jelenik meg, azaz egyszerre próbálják megvalósítani a profán szakértelemre épített szociális gondoskodást, valamint vallási képzettségükre építve klienseik üdvösségre juttatását.

A szóban forgó egyházi szociális intézményekben tehát az egyházak két, korábban különvált – funkcionálisan differenciálódott – társadalmi alrendszer újraegyesítését valósítják meg.

A KÖZINTÉZMÉNYEK SZAKRALIZÁLÁSA

Mint az az eddigiekből kiderült, a közintézményekben való egyházi jelenlét minden elemzett területen jelentős, a szociális és az oktatási szféra mellett az állami egészségügyi rendszerben, valamint az erőszakszervezetekben is. Az állami intézményeket célzó szociális irányultság azonban inkább missziós jellegű – a célja mindössze a bajbajutottak számára az üdvösség elérhetővé tétele az egyház jelenléte által. Állami kórházak, börtönök, öregotthonok tereit célozza meg ez a gyakorlat. Kisebb mértékű jelenlét megvalósítása mellett ez csupán vallási szimbólumok elhelyezését jelenti az illető állami intézmények falain (kereszteket, szentképeket), tevékenységként az intézmény rendszeres, szervezett látogatását, rendszeres misézést, a tevékenység fokozott mértéke esetén pedig szakrális hely (kápolna) kialakítását az intézményen belül.¹⁰

Ezek az egyházi/vallási tevékenységek elméletileg történhetnek teljes mértékben párhuzamosan is az intézmények szaktevékenységével. Egyes elemzések azonban arra a következtetésre jutottak, hogy ez nem így történik. Az egyik elemzés például az egészségügyi intézményekben zajló vallási tevékenységek kapcsán arról számol be, hogy a vasárnapi mise ideje nem mindig egyezik az intézmény pihenésre szánt időszakával. Mivel a misét rendszerint a kápolnán kívülre is kihangsóítják, ezt a szomszédságában levő betegek kénytelenek végighallgatni. Emellett az épületeket gyakran hangosító berendezéssel is ellátják, és a misét a kórtermekben meg a folyosókon is közvetítik. Ilyenkor kénytelen hallgatóvá válik a kórtermekben fekvő betegek szélesebb köre is. Amennyiben a nyugalom és pihenés bizonyos rendjének biztosítását a betegkezelés orvosilag meghatározott részének tekintjük, az említett esetekben a vallásos programok ezt felülírják.

¹⁰ Az ortodox egyház összesítése szerint 2003-ban Romániában 318 kápolna működött állami intézményekben: 112 kórházakban, 75 katonai egységekben, 37 börtönökben, 42 iskolákban és 52 szociális intézményekben (Andreescu 2008).

Az egyházi jelenlét más állami szociális intézményekben is, így az öregotthonokban, börtönökben és kiegészítő iskolákban is a fentihez hasonló. Legerőteljesebb a börtönökben, ahol a vallási szolgáltatás gyakorlatilag kötelezővé válik. Ilyenként a vallási szolgáltatás a börtönlakók „nevelésének” részévé válik, azaz bekerül a börtön nevelő funkciójába. A vallástól korábban független átnevelési stratégia helyét egy olyan stratégia foglalja el, amelynek részévé válik az üdvösség szempontja. Ugyanez mondható el a kiegészítő iskolákról is, amelyekben az iskoláskorúakra alkalmazott pedagógiai módszerek mellé kerül be a vallási nevelés (pl. rossz viselkedés esetén az isteni büntetés kilátásba helyezése).

Legtöbb vitát, sőt civil tiltakozást is az oktatási rendszer szakralizálási kísérlete váltott ki. Az iskolákban az egyházi jelenlét a fentiekben leírtakhoz hasonló. Legáltalánosabban vallási szimbólumok kihelyezésével valósul meg az egyházak szimbolikus jelenléte, de igen gyakoriak az iskolákban létrehozott kápolnák is. Az ortodox egyház 2003-as nyilvántartásában szereplő 42 iskolai kápolna csak a felszentelt rituális tereket fedi, ennél a szociológiai értelemben vett rituális terek száma minden bizonnyal nagyobb. A kápolnák mellett ugyanis sokkal gyakoribb a vallásórák számára kialakított saját „kabinet” vagy „laboratórium”, amely gyakorlatilag szintén kápolnát fed. A hittanórák kvázi kötelezővé tételével a helyzet ez esetben is a börtönökben leírthoz hasonló. A vallásoktatásban való részvétel kötelező jellegét különösképpen erősíti, ha valamelyik vallás lokálisan jelentős többségben van, és mint tudjuk, Románia településeinek túlnyomó többségén ez a helyzet áll fenn.

Az egyházi jelenlét tehát mind az oktatás, mind a nevelés korábban szekularizált stratégiáiba beépül. Míg az utóbbi a fegyelmi ügyek, az engedelmesség és általában a viselkedés vallásetikai értékelése révén valósul meg, az oktatás terén a vallási világgépeknek a természettudományokéval egyenrangúként tanítása képez újdonságot. A kreacionizmus elsősorban a biológia keretében tanított evolucionista paradigmával helyeződik szembe, de kisebb mértékben a társadalomtudományokkal is.

EGYHÁZI SAJÁTOSÁGOK A STRATÉGIÁK ALKALMAZÁSÁBAN

Mint azt írásunk módszertani részében említettük, a vizsgált egyházak elemzésbe bevont területi egységeit úgy választottuk ki, hogy lehetővé váljon összehasonlítani az egyes egyházak különböző társadalmi szférákban való jelenlétének mértékét. Az összehasonlítás eredményeként megállapítható, hogy mindhárom egyház igyekszik jelen lenni minden elemzett területen. Ám ha az egyes területeken létrehozott saját intézmények számát tekintjük, illetve az állami intézményekben való egyházi jelenlét mértékét, az egyes egyházak között lényeges eltérések mutatkoznak.

A saját intézmények létrehozása elsősorban a két kisebbségi egyházra jellemző, ezek minden elemzett területen több szervezetet működtetnek, mint a többségi ortodox egyház. Kimutathatók különbségek a két kisebbségi egyház között is: a katolikus egyház intézményrendszerére nézve meghatározó a különböző nemzetközi katolikus szervezetek jelenléte, amelyek minden bizonnyal a működésükkel kapcsolatos know-how-t is importálják. Ezek mintája a helyileg létrehozott szervezetekben is érvényesülni látszik, legalábbis a sok fiókszervezetre épülő, hálózati jellegükben. Ezzel szemben a református egyház intézményrendszere esetében annak decentralizált jellege a szembetűnő.

A közintézmények szakralizációjának stratégiája inkább a többségi egyházra jellemző. Ez érthető is, hisz ennek sikeres érvényesítése feltételezi a politikai hatalommal való jó viszonyt, és mint azt számos elemzés igazolja, az ortodox egyház és a román állam közötti kapcsolat igencsak szoros. Az egyes egyházak történeti jellegzetességei úgy tűnik, konvergálnak az itt tárgyalt különbséggel: az állam és egyház közötti „bizánci szimfónia” modellje mintha az ortodox egyház szakralizációs stratégiáját erősítené, míg a katolikus egyház nemzetközi jellege, illetve a református egyház nyugati protestáns egyházakkal való kapcsolatai e két egyháznak a civil társadalomban való tevékenykedés iránti affinitását erősítené.

Azt is észre kell vennünk azonban, hogy a különböző stratégiák iránti affinitásban tárgyalt eltérés értelmezhető az egyházaknak az állammal való viszonyuk különbözőségéből fakadó következményként is. Egy ilyen értelmezés szerint a kisebbségi egyházak fokozott intézményépítő igyekezetükkel egyszerűen a politikai hatalomhoz való hozzáférésben mutatkozó hátrányukat kompenzálják. Ezt az értelmezést alátámasztják a kisebbségi egyházak stratégiaváltásai azokban a helyzetekben, amikor regionálisan többséget képeznek. Ezekben az esetekben – feltételezhetően a politikai hatalomhoz való jobb hozzáférésük következtében – az országos viszonylatban kisebbségi egyházak is gyakrabban alkalmazzák a szakralizációs stratégiát. Ezek az esetek azt jelzik, hogy az egyházak stratégiáinak történelmi mintáit felülírhatja vagy legalábbis befolyásolhatja aktuális viszonyuk a politikai hatalommal.

KÖVETKEZTETÉSEK

Írásunk fő célja a romániai egyházak társadalmi jelenlétének vizsgálata volt. E célból áttekintettük az egyházi jelenlét különböző intézményes formáit. Ezen empirikus adatok alapján két olyan fő stratégiát különböztettünk meg, amelyek révén az egyházak társadalmi jelenlétük erősítésére törekednek. Az első stratégia esetében az egyházak nonprofit szervezetekként működő intézményeket hoznak létre és működtetnek, miáltal az egyházak a civil társadalom fontos szereplőivé válnak. A másik stratégia alkalmazásával az egyházak a különböző közintézményekben valósítják meg folyamatos jelenlétüket.

A szóban forgó intézmények működésének elemzése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy bár az egyházak az első esetben civil társadalmi szerepre, a másodikban pedig az állami intézményekkel való zavartalan együttélésre törekednek, mindkét stratégia eredményezheti a társadalom funkcionális differenciálódása ellenében történő működést is. Míg az egyházi alapítású nonprofit intézményekben csak e hatás lehetőségét és valószínűségét mutattuk ki, a közintézmények esetében e tendencia világosabban leírhatóan bizonyult.

SZAKIRODALOM

ANDREESCU, Livia

2008 Construcția de lăcașuri de cult în România după 1989 și impactul său asupra libertății de conștiință și secularității statului. *www.humanism.ro/download.php?filename=Raport_solidaritatea_ro.doc&filesize=675328*

ANDREESCU, Livia – ARDELEAN, Laura et alii

2008 *Educația religioasă în școlile publice*. Liga Pro Europa, Târgu-Mureș

CASANOVA, Jose

1994 *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press, Chicago-London

DOBELLAERE, Karel

2002 *Secularisation: An analysis on three levels*. Peter Lang Pub Inc., Brussel

LAMPEN, Marcia R.

2005 The Role of Faith-based Programs: A Study of the Effects of Values and Economics on The Provision of Social Welfare Services in Postcommunist Romania: an examination of the Role of Faith-Based Programs. NACSW Convention Proceedings. *www.nacsw.org/Publications/Proceedings2005/LampenMProgramsinRomania.pdf*

LITAK, Eliza

2007 The Catholic Church's Vision of its Own Position within the Public Life. Case of Poland. In: RÉVAI Edit – TOMKA Miklós (eds.): *Church and Religious Life in Post Communist-Societies*. Loisir, Budapest–Piliscsaba, 161–172.

MOISE, Emil

2004 Church-State Relation in the Religious Education in Romanian Public Schools. *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 7. 77 – 100.

STAN, Lavinia– TURCESCU, Lucian

2005 Religious Education in Romania. *Communist and Post-Communist Studies* 38. (3) 381–401.

2007 *Religion and Politics in Post-Communist Romania*. Oxford University Press

STĂNESCU, Mircea

1996 Discursul actual al bisericii ortodoxe române. *Revista de Cercetari Sociale* 2. 67–104.

STARK, Rodney – IANNACONE, Laurence

1994 A supply-Side Theory reinterpretation of the Secularisation in Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion* 33. (3) 230–252.

SZILÁGYI Györgyi

1999 Politici sociale eclesiaticice. Enciclicile catolice. Modelul „Caritas”. *Revista pentru Cercetări Sociale* 3–4. 134–149

TOMKA Miklós

2007 A Neglected Dimension: The Church as Public Actor. In: RÉVAI Edit – TOMKA Miklós (eds.): *Church and Religious Life in Post Communist-Societies*. Loisir, Budapest–Piliscsaba, 107–120.

ET

RECENZIÓK

3

Veres Valér

Kisebbségi autonómia kivülről és belülről

Recenzió

*Kisebbségi autonómia-törekvések Közép-Európában – a múltban és a jelenben
c. Konferenciakötet (szerk. Kupa László)¹*

A kötet a konferencia-kiadványok előnyeit és hátrányait is magán hordozza. Előnye, hogy interdiszciplináris jellegű, a téma iránti érdeklődésnek és a kutatás aktuális állásának egy mérőeszköze, hátránya, hogy tematikailag kissé mozaikos, bár körüljárja a legfontosabb kérdéseit a régió autonómia-törekvéseinek, de egyes régiókról, egyes aspektusokról aránytalanul sok szó esik, másokról meg kevés.

A téma egy olyan, közéletet is foglalkoztató aktuális kérdés, amely összehozta a közép-európai térség nagyszámú, elsősorban magyar, vagy magyarul beszélő szakembereit, és interdiszciplinárisan körüljárták a kisebbségi autonómia kérdéseit, példáit, buktatóit, nehézségeit és lehetőségeit. A tanulmányok stílusa változó, éppen a téma aktuálpolitikai jelentősége okán van olyan, amely helyenként túlfűtött, patetikus, tudományos szempontból kifogásolhatóan fogalmaz, de tudatos ferdítésről nincs szó, inkább szubjektív hangsúlyeltolódásokról. Más szerzők viszont vigyáznak, hogy a különböző történeti vagy politikaelméleti iskolák nézeteit viszonylag pártatlanul bemutassák, rámutatva diszkréten saját véleményükre is, amely rendszerint árnyalja az eltérő álláspontokat.

A kötet két jogász kutató írásával indít, amely közül az első megadja a kereteit az autonómia kérdésének a nemzetközi jog területén. Szalainé Sándor Erzsébet írása a Koszovó függetlenségének kikiáltása kapcsán tárgyalja az autonómia múltját és jelenét a nemzetközi jogban. Először a nemzetközi közösség sajátosságairól ír, rámutatva arra, hogy a nemzetközi közösség sajátos alanyi jogkörrel rendelkezik, az államok és a nemzetközi szervezetek. Ezt követően a következő rész a népek önrendelkezési jogáról ír, hogyan alakult ki, és hogy a wilsoni elvek alapján kapott nemzetközi jogi relevanciát. Az autonómia koncepcióját és formáit részben bemutatja, azzal együtt, hogy ez a belső önrendelkezési jog érvényesítésének lehetséges eszközeként jelenik meg a nemzetközi gyakorlatban. Következtetéseiben ismerteti, hogy a klasszikus értelemben vett autonómia bizonytalan nemzetközi jogi kategória, amely minden esetben konkrét tartalmú, ezzel együtt a nemzetközi jog által elismert csoportjogok védelmének lehetséges eszköze (25 old).

Fábián Gyula a „Koszovó effektusról ír, mint egyféle alkalmazásaképpen is olvashatjuk az előző írás gondolatmenetének, azt folytatva. A kisebbségi jog fogalmát ismerteti tanulmányában, amit úgy határoz meg, mint amely magába foglalja az összes nemzeti és nemzetközi jogszabályokat, amelyek bizonyos országban a többségi és a kisebbségi népcsoport viszonyát tekintik szabályozási

¹ Konferencia kötet, a 2008. november 14-én és 15-én Pécsen megrendezett konferencia előadásai alapján. Kiadó: PKE és Bookmaster Kft közös kiadása, Pécs, 2009.

tárgyuknak. A szerző szerint a kisebbségek, ha nem kapnak nemzetközi szempontból jogalanyiságot, egy államon belül megsemmisítésre vannak ítélve, mert nem köthetnek teljes kompromisszumot a hatalom birtokosaival, mivel ütközik a két fél szuverenitás és egzisztenciaigénye. A koszovóiak függetlenségének nemzetközi elfogadását azzal magyarázza, hogy jogaikat a szerb többségiek megsértették, azáltal, hogy területi autonómiájukat leépítették és elkezdték az általuk lakott területen az etnikai tisztogatást, amellyel a léthez, valamint a hazához való jogukat olyan súlyosan sértette meg, hogy az egyetlen alternatíva a fennmaradáshoz a külső önrendelkezési jog igénybevétele maradt. Ám, mint Fábíán is rámutat, sajátos, kivételszerű megoldás Koszovó függetlenségének nemzetközi elfogadása.

Horváth Gyula írása a regionális gazdaságtan sajátos szemszögéből világít rá a Kárpát-medence és szomszédos országainak regionalizációs törekvéseire, nem csupán specifikusan a magyar kisebbségekre koncentrálna, hanem ennél általánosabban az egyes országok sajátosságaira, közigazgatástörténetére, és más aspektusokra is kitér.

A következő előadásblokk történeti vonatkozású, ezen belül egyes szerzők egyháztörténeti (Kolumbán Vilmos, Buzogány Dezső), mások politikátörténeti szemszögből (Gerhard Sewann, Bindorffer Györgyi) világítják meg a kérdést a Trianon előtti és utáni állapotok alakulását tárgyalva. Kupa László írása elsősorban elméleti-történeti, az autonómia kérdést Bibó István munkássága alapján vizsgálja meg, rámutatva arra, hogy Bibó a *Bénutság*-ban szélesebb elméleti-történeti kontextusban vizsgálta az önrendelkezés elvét, nem feledkezve meg ennek a szempontnak az intézményi realizációkba történő átültetéséről sem (86 old).

A következő előadásblokk a tág értelemben vett Délvidék autonómia-történetét, intézmény-történetét, politikátörténetét vizsgálta meg, számos érdekes aspektusra világítanak rá, amelyek az egyébként nem teljesen laikus olvasók számára is tudnak újat mondani.

Az átmenetet a többi szövegek irányában Fazekas Márta írása képezi, amely a délvidéki és a felvidéki autonómia-ról ír, rámutatva arra, hogy érdekes módon az autonómia nem az EU integráns részét képező Szlovákiában, hanem az EU-ba még csak vágyakozó hosszú háborúskodás maga mögött tudó Szerbiában alakult ki. Így a blokkot a témához kapcsolódó Molnár Margit írása zárja, amelyből megtudjuk, hogy alakult a szlovákiai magyarság története, és ebben milyen szerepet kapnak az autonómia-törekvések.

Az albánok autonómia-törekvései két tanulmányban is górcső alá kerülnek, a már említett Fábíán Gyula írása mellett Pap Norbert és Végh Andor a kelet-macedóniai albánok helyzetéről ír. A tanulmány szakszerűen, tudományos igényteliséggel jellemzi az egyes autonómiaformák sajátosságait a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságtól kezdve a szétbomló Jugoszlávia korszakáig, különös tekintettel a macedóniai albánok helyzetére, részletesen tárgyalva az Ohridi keretegyezményt és az autonómia kérdését.

A következő két előadás a magyarországi kisebbségi helyzetről ír, jelesen a német kisebbség nyelvi és kisebbségjogi viszonyairól az utóbbi évtized kontextusában. Gerner Zsuzsanna a magyarországi németek önképét vizsgálja, egyrészt a törvényes keretek adta kisebbségi önkormányzati rendszer működését illetően, másrészt a kisebbségi választásokkal kapcsolatosan készített kérdőíves kutatás tükrében, levonva azt a következtetést, hogy a törvényes feltételek meglehetősen indirekt módon járul hozzá a kisebbségi nyelv és identitás megőrzéséhez, erősítéséhez. Engländer-Virth Petra a német kisebbségi önkormányzatok tevékenységének súlypontjait tárgyalja a finanszírozási rendszerre és a nyelvi kérdésre koncentrálna, amelyben a feladatalapú finanszírozás hozta változások hatását vizsgálja, amelyet a 2005-ös kisebbségi

törvénymódosítás részletez. A téma aktualitását az adja, hogy Magyarországon a kulturális autonómia (többek között) a kisebbségi önkormányzatokon keresztül valósul meg. A szerző következtetése, hogy a kisebbségi önkormányzatok működése inkább civil módra, és nem mint hatósági önkormányzatként valósul meg, mivel másban látják aját szerepüket, mint amit az állami szervek szánni szeretnének neki (196-197 old).

A német kisebbségi blokkot követően, a kötetet a kárpátaljai autonómiatörekvésekkel foglalkozó két írás zárja. Gönczi Andrea a ruszin és magyar autonómiatörekvésekről ír az 1930-as években, amikor e régió Csehszlovákia részét képezte. Áttekinti, hogyan alakult a ruszin és a magyar kisebbség belpolitikai helyzete, együttműködése Csehszlovákiában, és miért nem valósult meg Ruszinszko tényleges területi autonómiája a két világháború között.

Hajdú Zoltán Kárpátalja területi autonómia-törekvéseiről ír, arra a következtetésre jutva, hogy Kárpátalja autonómiájának a kérdése a ruszin-ukrán erőviszonyok alakulása függvényében vetődik fel, s a kérdés az, hogy a ruszinság köreiben az önálló nemzet tudata milyen mértékben és körben talál fogadtatásra, s mire hajlandó a jelenleg „hallgatag ruszin többség”, ahogy a szerző fogalmaz (215 old).

A „nagy hiányzó” a kötetből az erdélyi autonómiatörekvésekről szóló írás/ írások, akár történelmi szempontból, az erdélyi vajdaság, székelyek, szászok autonómiájáról, valamint a 20. századi fejleményekről, a Magyar Autonóm tartománytól a székelyföldi autonómiatörekvésekig (ez utóbbit érintőlegesen tárgyalta Horváth Gyula).

Sumarul studiilor

ORSOLYA GERGELY: IDENTITATE VIRTUALĂ (?) – NOI POSIBILITĂȚI ÎN CONSTRUIREA AUTODEFINIRII ȘI IMAGE-ULUI

Lucrarea de față prezintă primele rezultate ale unei cercetări realizate în rândul membrilor unei „comunități virtuale”. Autorul formulează o întrebare importantă: în ce fel poate să influențeze identitatea și construirea image-ului personal o platforma de comunicare complet nouă, necunoscută, adică prezentarea de sine pe un site social popular. Consolidează ideea unei identități noi, ideea descoperirii caracteristicilor unei "personalități virtuale". Ca urmare, studiul are ca scop analiza unui site social și are ca baza descrierea unui grup reprezentativ de utilizatori-iWiW dintr-un oraș mic din Transilvania. Ca rezultat a analizei paginilor de profil a utilizatorilor se poate proiecta descrierea socio-demografică a utilizatorilor din Miercurea Ciuc.

Orsolya Gergely este lector universitar în cadrul Catedrei de Sociologie a Universității Maghiare din Transilvania – Sapientia, adresa (gergelyorsolya@sapientia.siculorum.ro).

ZSOMBOR CSATA, BOTOND DÁNIEL, DÉNES KISS, EMESE RUSZULY, ZSUZSA SÓLYOM: DRUMURI DE CARIERĂ ÎN RÂNDUL ABSOLVENȚILOR MAGHIARI DIN TRANSILVANIA

Bazată pe o cercetare comparativă pe trei cohorte de vârstă, studiul prezintă schimbarea condițiilor de angajare și a situației absolvenților de universitate pe piața de muncă. Atrage atenția asupra efectelor structurale în formarea carierei absolvenților cu condiții sociale diferite, diferențele dintre urban și rural privind modelele de carieră, și în final, schimbările în planul de viitor al absolvenților. Analiza – bazată pe interviuri individuale și de grup – arată că transformările în conduita de carieră a absolvenților este diferențiată social, piața de muncă fiind puternic segmentată pe axa urban-rural și, pentru viitor, dorința de emigrare în străinătate a absolvenților este în scădere.

Zsombor Csata și Dénes Kiss asistent universitar la Universitatea Babeș Bolyai, Catedra de Sociologie (csatazsombor@yahoo.com, kissdenes2000@yahoo.com), Botond Dániel sociolog, masterand (daniel@logframe.ro), Emese Ruszuly sociolog, manager de proiect la institutului de cercetare de piață KleffmanGroup (emese.ruszuly@kleffmann.ro), Zsuzsa Sólyom sociolog, economist, cercetător la Institutul Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale (solyom_zsuzsa@yahoo.com).

VERONIKA LAJOS: LECUIRE- MAGIE –RELIGIE. PERSPECTIVE RELIGIOASE FUNCȚIONALE ÎN ROMANIA

Articolul de față analizează serviciile bisericii ortodoxe române în situații de criză, în acest caz aplicarea practicii ortodoxe de lecuire în comunitățile romano-catolice în Moldova. Prin interpretarea acestui fenomen vom avea o privire mai amplă asupra contextului socio-cultural din Moldova precum relația între catolicism și ortodoxie, comunitate și practice religioase, sau individ și comunitate. Metoda cercetării se consideră a fi una etnologico-antropologică, localizată în comuna moldoveană Luizi-Calugara din județul Bacău. Studiul releva cum în viața de zi cu zi ritualul și credința catolică se pot îmbina cu practicile de lecuire specifice

ritualului orthodox. Obiceiurile religioase ca și un întreg funcțional vor prevala sau se vor retrage depinzând de situația individului. Aceasta folosește perspectiva religioasă funcțională care arată codificarea capacității de adaptare în sistemul cultural al ceangailor moldoveni.

Veronika Lajos, etnograf, MTA DE Grupul de Cercetare Etnografică – Asistent de cercetare, (lajosvera@yahoo.co.uk).

IMRE PASZKA: ELITELE LOCALE. CONSIDERAȚII INTRODUCȚIVE.

Această lucrare vrea să însumeze concluziile mai importante ale unei monografii despre elita locală microregională (2002-2006 microregiunea Homokhat, patru sate precum și orașul Morahalom). Baza de date i-a fost furnizată de istoriile personale a căror posibilități metodologice în construcția structurală a istoriilor personale și a drumurilor de viață au fost abordate într-o monografie teoretico-metodologică publicată mai devreme (Narrativ Tortenetformak prima ed. 2007, a doua ed. 2009) Studiul de față vine ca o însumare parțială a experimentării-aplicate, care deși se aliniază la teoriile clasice despre elitele locale, dar subliniază perspectiva narativă în acord cu imbinarea interpretativă contextualistă cunoscută dinainte și prin revizuirea relației între experiență și teorie. În opinia autorului tipurile de capital, convergențele acestora, crearea elitelor, recrutarea, selecția, teoria conceptuală a circulației, transferarea/transmutarea, toate care și-au făcut loc în teriile sociologice ale tranzitologiei în cercetarea structurii spațiului în societățile locale se pare că și pe plan macro, nu posedă relevanța atribuită lor.

Imre Pászka dr. habil, conferențiar universitar, „Maestru Profesor”, Universitatea de Științe Szeged, Catedra de Sociologie.

DÉNES KISS: ROMÂNIA PE CALEA SECULARIZĂRII. ANALIZA FUNCȚIILOR SOCIALE PROFANE A TREI BISERICI DIN ROMÂNIA

Articolul analizează prezența socială a bisericilor în România post-socialistă. Întrebarea principală a studiului se referă la modul în care a evoluat rolul bisericilor în diferite sfere sociale. În căutarea răspunsului am analizat organizațiile non-profit a bisericilor într-o regiune transilvană. Conform modelului teoretic schițat în studiu, întărirea prezenței sociale a bisericilor se realizează cu ajutorul a două strategii. Prin strategia numită „sacralizarea instituțiilor publice” se realizează prezența bisericească în sfera instituțională publică, pe când prin strategia de „creare a instituțiilor proprii” bisericile devin actori publici prin folosirea posibilităților asigurate de sfera organizațiilor civile. În articol prezentăm aceste două strategii și susținem că acestea în mod asemănător acționează împotriva diferențierii funcționale a societății.

Kiss Dénes, asistent universitar la Universitatea Babeș Bolyai, Catedra de Sociologie (kissdenes2000@yahoo.com).

ORSOLYA GERGELY: VIRTUAL IDENTITY (?) – NEW WAYS OF SELF-DEFINITION AND IMAGE-CONSTRUCTIONS

This paper presents the first results of a research effectuated among a “virtual community”. The author formulate a current social questions: how does affect the identity and personal image-construction a completely new, previously unknown communication platform, namely the self-presentation on a popular social network site. Lanches the idea of a a new kind of identity, starts the thought of discovering the characteristics of the "virtual self". As a result, the study aims to analyze a social network site, based on the analyze on the profile pages of a representative group of the iWiW-users in a small town from Transylvania.. The analysis of the user's profile pages will result the socio-demographic description of the iWiW-users from Miercurea Ciuc
The author is assistant professor at the Sapientia – Hungarian University from Transylvania, Department of Social Science, e-mail address: gergelyorsolya@sapientia.siculorum.ro

ZSOMBOR CSATA, BOTOND DÁNIEL, DÉNES KISS, EMESE RUSZULY, ZSUZSA SÓLYOM: CAREER-PATHS OF HUNGARIAN COLLEGE GRADUATES IN TRANSYLVANIA

Based on a comparative research of three age cohorts, the study is dealing with the changing conditions of hiring and labor market success of Hungarian college graduates in Transylvania. It highlights the role of structural effects in the career potential of professionals with different social background, the differences between rural and urban career paths and finally, the changing career plans of the graduates for the future. The analysis is based on interviews and focus group discussions. The results show that the transformations which have taken place in the career habit of the graduates are socially differentiated; the graduate job market is highly segmented in a rural-urban context and, for the future, the willingness to migrate abroad is decreasing.

Zsombor Csata și Dénes Kiss teaching assistant at Babeș Bolyai University, Department of Sociology (csatazsombor@yahoo.com, kissdenes2000@yahoo.com), Botond Dániel sociologist, master's student (daniel@logframe.ro), Emese Ruszuly sociologist, project manager at KleffmanGroup (emese.ruszuly@kleffmann.ro), Zsuzsa Sólyom sociologist, economist, researcher at The Romanian Institute For Research On National Minorities (solyom_zsuzsa@yahoo.com).

VERONIKA LAJOS: HEALING- MAGIC- RELIGION. FUNCTIONAL RELIGIOUS WORLD VIEWS IN ROMANIA.

This article observes the services of the Romanian Orthodox Church in times of crises, in this case applying the orthodox healing techniques within the roman- catholic communities in Moldova. Interpreting this phenomenon we'll have a broader insight on the social-cultural context in Moldova as the ties between Catholicism and Orthodoxy, community and religious practices or individuals and community are revealed. The method will be an ethnological-anthropological one localized in Luizi-Calugara a village in Bacau County. The article pursues the connection between everyday life and the way catholic religious practices blend in with

orthodox healing rituals. Religious customs as a functional whole will gain strength or would weaken depending on the life situation the individual is facing. This usage of the functional religious perspectives reveals the coded adaptation tactics in the cultural system of Moldovan csangos.

Veronika Lajos, ethnographer, MTA DE Ethnographic Research Group – research assistant, (lajosvera@yahoo.co.uk).

PASZKA IMRE: THE LOCAL ELITE PREVIOUS CONSIDERATION

The study summarize the results of a micro-area elite research (2002-2006, “Homokhat” 4 villages and Mórahalom town). The database is provided by narrative life-stories, which structural compilation potential is presented in an earlier theoretical and methodological monograph (Narratív történetformák..., 1. edition 2007, 2. edition 2009.). In the present study, therefore, is a partial summary of the attempt-application, which along the ridge of the classical elite-theories, but gearing the narrative aspects of interpretative contextualist view, tries to rethink the relationship between experience and theory. In the opinion of the author the types of the capital, the conversion of the elite, the elite formation, the selection, circulation concept-theory, the phenomena of projection which gained ground in the sociological theories of transition in the study of spatial structure of local society - but it seems neither at the macro level - do not have the significance attached to them. The author bring all these in correlation with the context of the market system imported after '89 and therefore not adapted, which influenced the saving of previous elite, with other words the changing of the configuration of “old-new” elite, the course of the formation of the elite.

Imre Pászka dr. habil, Associate Professor, „Master Professor”, University of Szeged, Faculty of Arts, Department of Sociology,

DÉNES KISS: ROMANIA THROUGH THE SACRALISATION. THE ANALYZE FO PROFANE SOCIAL FUNCTIONS OF THREE ROMANIAN CHURCH.

The article analyzes the social presence of churches in post-communist Romania. Its main question is how the social role of churches has been shaped in different spheres of the Romanian society. To answer this question, church-based organizations from one region in Transylvania are analyzed. The article proposes a theoretical model according to which the increasing social presence of churches is driven by two different strategies that these organizations employ. The first strategy can be called “the sacralization of public institutions”, and it has the goal of ensuring the presence of the church in public institutions. The second strategy can be labeled as “building own institutions”: churches become public actors using the elbowroom available in civil society. The essay comparatively presents these two strategies, and argues that both can operate against the functional differentiation of the Romanian society.

Dénes Kiss, teaching assistant at Babeş Bolyai University, Department of Sociology (kissdenes2000@yahoo.com).

Az Erdélyi Társadalom eddigi tanulmányai

2003. 1.

- Horváth István: Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között
Péter László: Új szegények túlélési stratégiái
Pásztor Gyöngyi: Slumosodás és elszegényedési folyamatok Kolozsváron
Geambaşu Réka: A kolozsvári roma elit kialakulásának folyamata
Veres Valér: A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a posztoszocialista Erdélyben
Magyar Tivadar: Elemzések a romániai magyarok sajtóolvasási szokásairól

2003. 2.

- Csata Zsombor – Kiss Tamás: Migrációs potenciál Erdélyben
Horváth István: Kivándorlási hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2003. október
Kiss Dénes: A CE Szövetség és a református egyház
Csedő Krisztina – Ercsei Kálmán – Geambaşu Réka – Pásztor Gyöngyi: A kolozsvári elsőgenerációs városlakók
Turai Tünde: A családszerkezet változása a szocializmus évtizedeiben a Szilágyságban
Mohácsék Magdolna – Vitos Katalin: Fogyasztói szokások a magyarfalusi vendégmunkások köreiben

2004. 1.

- Kiss Tamás: Természetes népmozgalmi folyamatok az erdélyi magyarság körében
Gödri Irén: Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón
Veres Valér: A romániai magyarság termékenysége 1992–2002 között, regionális összehasonlításban
Mezei Elemér – Rotariu Traian: Az utóbbi években történt változások a falusi és városi népesség korösszetételében
Csata Zsombor: Iskolázottsági esélyegyenlőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében
Csata Zsombor – Kiss Dénes – Kiss Tamás: Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszeréről

2004. 2.

- Gábor Kálmán: A perifériáról a centrumba. Tézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéshez
Veres Valér: A kárpát-medencei magyar fiatalok életeseeményei, társadalmi-gazdasági helyzete és közérzete

Horváth István: Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja, 1990–2000

Barna Gergely: Erdélyi magyar ifjúsági szervezetek szervezetszociológiai elemzése

Ercsei Kálmán – Geambaşu Réka: A „tusványosi táborlakók” ifjúsági státusának és politikai beállítottságának vizsgálata

Ravasz Katalin: A világháló társadalmi diffúziójának hazai sajátosságai –

Internethasználati körkép a romániai lakosság körében

Pálfy Zoltán: Nemzetállam és felsőoktatási piac: adatok a kolozsvári egyetem diákságának etnikai és társadalmi összetételéről a két világháború között

Benedek József – Nagy Egon: Kolozs és Bihar megye etnikai térszerkezetének változása 1966–2002 között

Kinda István – Peti Lehel: Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán?

2005. 1.

Simon Boglárka: Hogyan „boldogulnak” a csángók? Az identitás kinyilvánításának versus elrejtésének stratégiái egy moldvai közösségben

Péter László: „Romák, szegények, senkik vagyunk”. Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásépítő stratégiáiról

Toma Stefánia: „Az én cigányom.” Informális gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között

Veres Valér: Az erdélyi magyarok nemzeti identitása a társadalmi és az etnikai struktúra összefüggésrendszerében (2000)

Murányi István: Tizenévesek nemzeti identitásának jellemzői az ezredvégi Magyarországon

Irina Culic: Magyarság Erdélyben: a mienk, az övék, senkié, avagy hogyan értelmezzük a kettős állampolgárságról szóló népszavazást és a hozzá kapcsolódó reakciókat?

Magyari Tivadar: Gyorsjelentés az erdélyi magyarok médiahasználatáról

Horváth István: A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések

2005. 2.

Lengyel György: Vázlat a rendszerváltás, az elitváltás és a piaci átalakulás kapcsolatáról

Juhász Pál: A falusias terek gazdasági, társadalmi és politikai gondjairól

Kiss Dénes: Erdélyi reflexiók az új magyar falu kapcsán

Orbán Annamária – Szántó Zoltán: Társadalmi tőke

Kopasz Marianna: Jó szándék és kompetencia – avagy a bizalom két összetevője egy magyarországi vállalati felmérés tükrében

Csata Zsombor: A vállalkozások megjelenésének társadalmi meghatározottsága a Székelyföld falvaiban

Palkó Emília–Sólyom Zsuzsa: A vállalkozások elterjedésének szociokulturális háttere. Vállalkozói típusok két székelyföldi faluban

Gábos Edit: Vendégszerzők és vendégfogadók. Hálók a turizmusban – Zetelaka esete

Nagy Benedek: A várospromóció internetes eszközei a Székelyföldön

2006. 1.

- Csata Zsombor – Dániel Botond – Pop Carmen: Pályakezdő fiatalok a munkaerőpiacon
Petrovici Norbert: Paternalista menedzserizmus. Hatalmi viszonyok a román politikai elit körében a 80-as évek végén és a 90-es évek elején
Telegdy Balázs: A szociális problémák térbeli strukturálódása – avagy hatékonyak-e a romániai fejlesztési régiók a szociális problémák kezelése szempontjából?
Gál Katalin: Partikuláris versus periférikus. Kolozsvári egyetemisták informális gazdasági stratégiái
Kiss Zita: „Ez a mi otthonunk” – kolozsvári fiatal párok lakáskultúrája
Bocskor Éva: Hargita megye lakosságának egészségi állapota az egészségügyi szolgáltatások jegyében
Telegdy Balázs: Az autonómia és a liberális pluralizmus dilemmái a közép-európai magyarok törekvésein példázva

2006. 2.

- Benedek József: Kolozsvár történelmi belvárosának társadalmi fenntarthatósága
Péter László: „Feltalálni a múltat!” – etnikai közösségek mediatizált megjelenítése a Kolozsvár főterén végzett archeológiai ásatások példáján
Pásztor Gyöngyi – Péter László: Kolozsvár mint márka – útban egy posztmodern város felé? Szociológiai tanulmány egy erdélyi város jellegének és arculatának a változásáról
Plugor Réka: A szimbolikus konfliktus levetítődései Kolozsváron
Berekméri Mária-Erzsébet: Új városok Maros megyében
Horváth István: Az etnikai kategóriák és a klasszifikáció változó logikái – fogalmi rendszerezési kísérlet
Kolozsvár változó terei – kerekasztal-beszélgetés
Kiss Tamás: A „magyarságtól” a „romániai magyar társadalomig”. Az erdélyi társadalomkutatás és változó témakonstrukciói a népesedéssel foglalkozó szövegek alapján

2007. 1.

- Gagyai József: „Az egy szent testület...” A kalugerekhez (ortodox szerzetesekhez) járás, a „próba kultúrája” társadalmi szerepéről
Fosztó László: A megtérés kommunikációja: gondolatok a vallási változásról pünkösdzimusra tért romák kapcsán
Sorin Gog: Az ateizmus után. Románia a vallási újjászületés és a szekularizáció között
Iuliana Conovic: A Román Ortodox Egyház 1989 után: társadalmi identitás, nemzeti emlékezet és a szekularizációs elméletek
Fejes Ildikó: Vallási individualizáció a csíkszeredai katolikusok körében
Szilárdi Réka: Posztmodern identitáskultúra a magyarországi neopogány közösségekben
Sárközy Csongor: Ezoterikus gyakorlatok dél-alföldi középkorúak körében
Máthé-Tóth András: A misztika szociológiája. Ernst Troeltsch harmadik típusa

Gagy József: A millenarisztikus-messianisztikus mozgalmak kérdése a társadalomtudományokban

Peti Lehel: A vallási mozgalmak antropológiai tapasztalata

Kiss Dénes: Vallásszociológia a posztkommunista Romániában

Nagy Réka: Az információs társadalom és a digitális egyenlőtlenségek új szemléletéről

2007. 2.

Agnieszka Barszczewska: A moldvai csángók identitáskérdése (1860–1916): politikai tényezők

Tánczos Vilmos: Az Európa Tanács riportjával a moldvai csángóknál

Peti Lehel: Transznacionális életformák és szekták. A moldvai csángó falvakban jelentkező új vallási jelenségek interpretációs lehetőségeiről

Meinolf Arens: Egy etnikus csoport a totalitárius népességpolitika feszültségmezejében
A moldvai magyarok/csángók a román–magyar–német kapcsolatok tükrében (1944)

Ilyés Sándor: Az erdélyi magyar sajtó csángóképe az ezredfordulón

Kinda István: Büntető szokások a moldvai csángóknál

Iancu Laura: Kalendáris szokások a moldvai Magyarfaluban

2008. 1-2.

Kiss Tamás: Modernizáció és népesedés. A román népesedési diskurzusok a hatvanas évektől az ezredfordulóig

Horváth István: Nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és etnokulturális reprodukció az erdélyi magyar népesség körében

Veres Valér: Az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának fő vonásai a Kárpát Panel 2007 tükrében

Csata Zsombor: Helyzetkép a munkaerő-piaci keresletről Erdély magyarlakta vidékein

Geambaşu Réka: Patriarchátus a háztartás falain belül és kívül. Nemi egyenlőtlenségek az erdélyi munkaerőpiacon

Antal Imola – Szigeti Júlia: A konfliktusok megoldásának módozatai a párkapcsolatokban

Gergely Orsolya: Így élünk... Lakás- és életmódminták az erdélyi magyar lakosság körében

WEB

szociológiai folyóirat
a kolozsvári Max Weber Szociológiai Szakkollégium lapja

Fesztiválok ifjúsága

Tanulmányok

- Gábor Kálmán–Gaul Emil–Szemerszki Marianna: Trendek a sziget-kutatásban. Az új fiatal középosztály kialakulása
- Veres Valér: középosztályosodási tendenciák vizsgálata a marosvásárhelyi Felsőzsiget fesztivál résztvevői körében
- Ercsei Kálmán: Felsőzsiget fesztivál ifjúsága: fesztiválok ifjúsága? Az iskolázottság és továbbtanulás összehasonlító vizsgálata az ifjúsági korszakváltás kontextusában
- Kiss Zita–Plugor Réka–Szabó Júlia: Értékrend és ifjúsági szabadidő-kultúra a Felsőzsigeten
- Balla Réka: Politikai attitűdök a Felsőzsiget fesztivál résztvevői körében

Könyvismertető: szemelgetés az ifjúságszociológiai szakirodalom újdonságaiból

- Kónya Hanna: Egy új rétegződésmódel kialakítására tett kísérlet
- Ercsei Kálmán: Magyarország tizenévesek nemzeti identitásának és előítéletességének vizsgálata
- Pitó Klára: Recenzió Ulrich Beck: Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései – válaszok a globalizációra című könyvéről

Kiadó: Presa Universitară Clujeană
ISSN: 1583-6347